

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE TARIMSAL FİNANSMANDA KOOPERATİFÇİLİĞİN
ÖNEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER MELİH ÜNEY

TEZ DANIŐMANI
DOÇ. DR. RESÜL YAZICI

BİLECİK, 2021

10237447

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE TARIMSAL FİNANSMANDA KOOPERATİFÇİLİĞİN
ÖNEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER MELİH ÜNEY

TEZ DANIŐMANI
DOÇ. DR. RESÜL YAZICI

BİLECİK, 2021

10237447

BEYAN

“Türkiye’de Tarımsal Finansmanda Kooperatifçiliğin Önemi” adlı yüksek lisans tezimin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmını Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir Üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırmalar Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte beyan edilmelidir.	
DESTEK ALINMIŞTIR	DESTEK ALINMAMIŞTIR ☒
Destek alındı ise;	
Destekleyen Kurum:	
Desteğin Türü	Proje Numarası
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)	
2- TÜBİTAK	
Diğer;	

Ömer Melih ÜNEY

ÖN SÖZ

Bu tezin yazım aşamasında, çalışmamı sahiplenerek titizlikle takip eden danışmanım Doç. Dr. Resül YAZICI' ya değerli katkı ve emekleri için içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Doç. Dr. Resül Yazıcı bütün süreç boyunca her anlamda yanımda olmuş, desteğini ve katkılarını esirgememiştir.

Savunma sınavı sunumu sırasında değerli jüri üyeleri Sayın Dr. Öğr. Üyesi Serkan VARSAK ve Sayın Doç. Dr. Hüseyin Naci BAYRAÇ' a çalışmamın son haline gelmesindeki katkıları adına teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Son olarak bu günlere ulaşmamdaki emekleri adına değerli aileme teşekkür ederim.

Ömer Melih ÜNEY

ÖZET

TÜRKİYE'DE TARIMSAL FİNANSMANDA KOOPERATİFÇİLİĞİN ÖNEMİ

Bu çalışma temel olarak tarımsal faaliyetlerde ortaya çıkan finansman problemine çözüm olarak tarımsal kooperatiflerin önemini sorgulamaktadır. İlk olarak tarımın tarihsel gelişim süreci değerlendirilmiş, avcılık ve toplayıcılık ile başlayan faaliyetlerin yerleşik hayata geçilmesiyle düzenli tarımsal üretime dönüşümü incelenmiştir. Sanayi devrimi ve modern üretim tekniklerinin gelişimi ile orantılı olarak tarımsal üretimde de yenilikler meydana gelmiştir. Tarımın devletler için önemini her dönemde koruduğu ve politikalar içerisinde de yer aldığı görülmüştür. Son dönemlerde küçük tarım işletmelerinin finansman problemi ile karşı karşıya kalmaları belirli çözüm arayışlarını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda ülkemizde tarımsal üretimin sürdürülebilmesinde yararlı olacak finansman kaynaklarına değinilmiştir. Kooperatiflerin tarımsal üretimde meydana gelen sorunların başında yer alan finansman problemini gidermedeki rolü ve üretimin sürdürülebilmesi için kooperatiflerin çalışma faaliyetleri vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarım Ekonomisi, Kooperatif, Finansman, Tarımsal Finansman

ABSTRACT

IMPORTANCE OF COOPERATIVES IN AGRICULTURAL FINANCING IN TURKEY

This study questions the importance of agricultural cooperatives as a solution to the financing problem. First of all, the development process of agriculture was evaluated, the transformation of settled life and regular agriculture from activities related to hunting and gathering was examined. In parallel with the industrial revolution and the development of modern production techniques, innovations are also emerging in agricultural production. Agriculture has maintained its importance for states in all periods and has been included in policies. Recently, ongoing concerns from small farm businesses regarding the financing problem have led to the search for specific solutions. In this context, financing resources that will be useful in maintaining agricultural production in our country are mentioned. The role of the cooperatives in solving the financing problem and the activities of the cooperatives for the continuation of production were emphasized.

Keywords: Agricultural Economics, Cooperative, Financing, Agricultural Financing

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
2. TARIM VE TARIM EKONOMİSİNİN DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE GELİŞİM SÜRECİ.....	4
2.1. Tarım Kavramı.....	4
2.2. Tarım Ekonomisi Kavramı	5
2.3. Tarımsal Sektörün Özellikleri.....	5
2.4. Tarımın Tarihsel Süreci.....	8
2.4.1. Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarımsal Faaliyet Evresine Geçiş	8
2.4.2. Eski Yunanda Tarım.....	9
2.4.3. Merkantilist Düşünceye Tarım	9
2.4.4. Fizyokratik Düşünceye Göre Tarım	9
2.4.5. Sanayi Devrimi ve Tarım.....	10
2.5. Türkiye’de Tarımın Tarihsel Süreci	12
2.5.1. Türklerin Tarıma Katkıları	12
2.5.2. Osmanlı’da Tarım	13
2.5.3. Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Süreç	15
2.5.3.1. İzmir İktisat Kongresi.....	15

2.5.3.2. Atatürk Dönemi Tarım Politikaları.....	16
2.5.3.3. 1929-1938 Türk Tarımı ve Devletçilik Politikaları	17
2.5.3.4. 1945 Toprak Reformu Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu	19
2.5.3.5. Çok Partili Dönemde Tarım.....	20
2.5.3.6. Planlı Dönemde Tarımsal Gelişmeler.....	21
2.5.3.7. 1973 Tarihli ve 1757 Sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu.....	22
2.5.3.8. 24 Ocak Kararları ve Tarım	22
2.5.3.9. 1982 Anayasası ve Tarım.....	23
2.5.3.10. 1990-2005 Kalkınma Planları Dönemleri.....	24
2.6. Türk Tarımında Mevcut Durum (2005-2020)	27
2.7. Türkiye’de Tarımın Yeri Ve Önemi.....	31
2.7.1. Tarımın Gayrisafi Milli Hâsıla İçindeki Yeri.....	31
2.7.2. Nüfus ve İstihdam Yönünden Tarımın Önemi.....	32
2.7.3. Tarımın Besinsel Gereksinimleri Sağlama Açısından Önemi.....	33
2.7.4. Tarımsal Sektörün Dış Ticaretteki Önemi.....	34
2.7.5. Tarımın Sanayi Üzerindeki Önemi.....	34
2.8. Uluslararası Kuruluşlar ve Tarım Politikaları.....	35
2.8.1. AET ve Ortak Tarım Politikası.....	35
2.8.2. GATT ve Uruguay Turu.....	36
2.8.3. Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması.....	37
2.8.4. Türkiye’de Küreselleşme ve Tarımsal Süreç.....	40
3. TARIMSAL FİNANSMAN VE TÜRKİYE’DE TARIMSAL FİNANSMAN	
ARAÇLARI	42
3.1. Finansman Kavramı ve Finansal Sistem.....	42
3.2. Finansman Türleri	43
3.2.1. Öz Kaynaklar ile Finansman	43

3.2.2. Yabancı Kaynaklar ile Finansman	44
3.2.3. Oto Finansman	45
3.3. Tarım İşletmelerinde Finansman Fonksiyonu	45
3.4. Tarımsal İşletmelerin Finansal Özellikleri	46
3.5. Tarımsal Finansmanda Yaşanılan Sorunlar.....	47
3.5.1. Tarım Sektöründe Finansal Okuryazarlık Yetersizliği.....	48
3.5.2. Tarımsal Finansmana Erişimde Yaşanan Zorluklar	49
3.6. Tarımsal Destekleme Politikaları	50
3.7. Tarımsal Destekleme Politikası Araçları	51
3.7.1. Fiyat Destekleme Politikaları	51
3.7.1.1. Pazar Fiyatı Desteği	52
3.7.2. Doğrudan Gelir Desteği	53
3.7.3. Türkiye Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu.....	55
3.7.4. Kalkınma Ajansları.....	56
3.7.5. KOSGEB Tarımsal Destekler	56
3.8. Tarımsal Finansmanda Kredi Kullanımı.....	57
3.8.1. Bankalar	58
3.8.1.1. Ziraat Bankası	59
3.8.1.2. Halkbank.....	60
3.8.1.3. Özel Bankalar	62
3.8.1.4. Merkez Bankası	63
3.8.2. Banka Dışı Kurumlar.....	64
3.8.2.1. Tarım Kredi Kooperatifleri.....	64
3.9. Tarımsal Finansmanda Alternatif Modeller.....	65
3.9.1. Leasing.....	65
3.9.2. Faktöring.....	68

3.9.3. Vadeli İşlem Piyasası.....	69
3.9.4. Tarımsal Sigortalar	70
4. TÜRKİYE’DE TARIMSAL FİNANSMANIN SAĞLANMASINDA KOOPERATİFÇİLİK FAALİYETLERİ.....	74
4.1. Kooperatif Kavramı.....	74
4.1.1. Kooperatifçiliğin Önemi	74
4.1.2. Kooperatifçiliğin İlkeleri	75
4.2. Türk Tarımında Kooperatif Faaliyetleri	76
4.2.1. Türkiye’de Kooperatifçiliğin Gelişimi	78
4.2.2. Türk Kooperatifçilik Mevzuatı	79
4.3. Dünyada Kooperatifçilik Faaliyetleri.....	80
4.3.1. Amerika Birleşik Devletleri.....	82
4.3.2. Avrupa Birliğinde Kooperatifçilik.....	82
4.3.2.1. Almanya	84
4.3.2.2. Hollanda	85
4.3.2.3. Fransa.....	85
4.4. Türkiye’de Faaliyet Gösteren Tarımsal Kooperatif ve Birlikler	86
4.4.1. Tarımsal Amaçlı Kooperatifler	87
4.4.2. Türkiye’de Tarımsal Kooperatif Çeşitleri	89
4.4.2.1. Tarım Kredi Kooperatifleri.....	90
4.4.2.2. Tarım Satış Kooperatifleri	91
4.4.2.3. Tarım Alım Kooperatifleri	94
4.4.2.4. Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri.....	95
4.4.2.5. Tarımsal Hizmet Kooperatifleri	98
4.4.2.6. Tarım Sulama Kooperatifleri.....	98
4.4.3. Kooperatif Benzeri Örgütlenmeler	99

4.4.3.1. Mahalli İdare Birlikleri	99
4.4.3.2. Köylere Hizmet Götürme Birlikleri.....	100
4.4.3.3. Sulama Birlikleri	100
4.4.3.4. Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birlikleri.....	101
4.5. Türkiye’de Kooperatifçiliğin Uygulanması Bakımından Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri	101
4.5.1. Kredi Faaliyetleri	102
4.5.2. Sözleşmeli Üretim Süreci	105
4.5.3. Lisanslı Depo Faaliyeti.....	106
4.5.4. Sigorta Faaliyetleri	107
4.5.5. Pazarlama Faaliyetleri.....	108
4.6. Türkiye’de Tarımsal Finansman Açısından Kooperatiflerin Etkinliğinin Artırılması İçin Öneriler.....	109
4.6.1. Kooperatif-Katılım Bankacılığı	110
4.6.1.1. Kooperatiflerde Selem Sözleşmesi	111
4.6.2. Kooperatiflerin Lisanslı Depoculuk Faaliyetleri.....	113
4.6.3. Kooperatiflerde Pazarlama	118
5. SONUÇ.....	122
KAYNAKÇA	132
ÖZGEÇMİŞ.....	138

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 2.1: 1937 ile 1943 yılları Arasında Dönüm Başına Çiftçi Aile Sayısı	19
Tablo 2.2: Kalkınma Planlarında Tarımsal Dönüşüm; Seçilmiş İlke, Amaç ve Özel Beklentileri	27
Tablo 2.3: Toplam Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarındaki Hedefler	30
Tablo 2.4: İstihdamın Sektörel Dağılımı	32
Tablo 2.5: DTÖ Reformları 1996-2015	39
Tablo 3.1: Tarımsal Finansmanda Ortaya Çıkan Sorunların Sınıflandırılması.....	48
Tablo 3.2: Mal Gruplarının 2017 Yılı 6 aylık toplam ve 2016 Yılı aynı dönem dağılım yüzdeleri	67
Tablo 4.1: Avrupa Birliği'nde Ciroya Göre En Büyük 20 Kooperatif.....	81
Tablo 4.2: ICA-Global-300 2012 Yılı Raporunda Yer Alan İlk Beş Amerikan Kooperatifi..	82
Tablo 4.3: Türkiye'de Tarımsal Amaçlı Kooperatifler	89
Tablo 4.4: Faal Olan Tarım Satış Kooperatif Birliklerinin Kooperatif ve Ortak Sayıları.....	93
Tablo 4.5: Kooperatif Öz Kaynakları	102
Tablo 4.6: Tarım Kredi Kooperatifleri Kredi Türleri	104
Tablo 4.7: Tarım Kredi Kooperatifleri Kredi Dağılımı.....	104
Tablo 4.8: Ortaklara Kullandırılan Kredinin Gruplarına Göre Dağılımı	105
Tablo 4.9: Tarım Kredi Tarım Ürünleri A.Ş 31.12.2019 Dönemi Kar- Zarar Tablosu	109
Tablo 4.10: Türkiye'de perakende sektöründe yer alan tanınmış kooperatif markaları sıralaması.....	116

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 2.1: Sabit Sermaye Yatırımlarında Tarımın Sektörel Payı.....	26
Şekil 2.2: Ana Sektör İtibariyle Katma Değer Gelişmesi.....	26
Şekil 2.3: Sektörlerin Ekonomi İçerisindeki Yüzde Payları.....	29
Şekil 2.4: Tarımın Yıllar İtibari ile Büyüme Hızı.....	29
Şekil 2.5: Cari Fiyatlarla Tarımsal GSYH ve Tarımın Payı.....	32
Şekil 2.6: Tarımsal İstihdam Artışı.....	33
Şekil 3.1: Türkiye’de tarımsal kredi kaynakları kamu ve özel kuruluşları.....	58
Şekil 4.1: Tarımsal Örgütlenme Kavramı Şekilleri.....	77
Şekil 4.2: AB’de Tarımsal Kurumların Genel Görünümü.....	84
Şekil 4.3: Tarım Kredi Kooperatifleri Organizasyon Yapısı.....	102
Şekil 4.4: Tarım Kredi Kooperatifleri Sözleşmeli Üretim Süreci	106
Şekil 4.5: Kooperatiflerin Finansman Sağlamada İzlediği Yollar.....	117

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

ARIP: Tarım Reformu Uygulama Projesi

BDDK: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

ÇAYKUR: Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğu

ÇKS: Çiftçi Kayıt Sistemi

ÇTK: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

DGD: Doğrudan Gelir Desteği

DP: Demokrat Parti

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DSİ: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğu

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

FEOGA: Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu

GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi

GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

GEGP: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

GSMH: Gayrisafi Milli Hasıla

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü

IMF: Uluslararası Para Fonu

IPARD: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu

IRFO: Çiftçi Örgütlerinin Kurumsal Yapısının Güçlendirilmesi Projesidir

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsleri

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

TAGOK: Tarımsal Amaçlı Kooperatifle Ortak Girişimi

TARİŞ: İncir, Üzüm, Pamuk ve Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri

TEKEL: Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri A.Ş.

TKKMB: Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği

TMO: Toprak Mahsulleri Ofisi

TRIPS: Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması

TSKB: Tarım Satış Kooperatifi Birlikleri

TŞFAŞ: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TZDK: Türkiye Ziraî Donatım Kurumu

VOBAŞ: Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası Anonim Şirketi

1. GİRİŞ

Her iktisadi hareketin amacı kıt kaynaklar ile ihtiyaçları karşılamak olduğu gibi tarımsal faaliyetlerin de amacı üretim faaliyetleri ile ihtiyaçların karşılanmasını sağlamaktır. Tarım ile karşılanan ihtiyaçlar, diğer ekonomik unsurlardan farklı olarak zaruri ihtiyaçları ifade eder. İnsanların bitkisel, hayvansal ve doğadan çeşitli yollarla sürdürdüğü üretim faaliyetleri, insan yaşamı için gerekli olan ürünlerin yetiştirilmesi için zorunlu olarak ortaya çıkarır.

Dünyada nüfusu ile orantılı olarak gıda ihtiyacı da artmaktadır. Bu nedenle ülkelerin kendilerine yetebilecek gıda üretimini sağlaması tarımsal üretimin yeterliliğinin olması ile mümkündür. Gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün payı çok küçük oranlardayken gelişmekte olan ülkeler için bu oran diğer sektörlere yakındır. Son yıllarda gelişen sanayi ve hizmet sektörlerinin karşısında tarım geride kalmıştır. Bitkisel ve hayvansal üretimin devam etmesi hayati önem taşımaktadır. Tarım işletmelerinin üretim faaliyetlerine devam edebilmesi için gerekli girdileri temin edebilmesi gerekir. Çiftçilerin girdi maliyetleri karşısında üstlendikleri mali yük genellikle öz kaynaklar ile karşılanamamaktadır. Üretim faaliyetlerini sürdürebilmek için gerekli ihtiyaçları sağlamak zorunda olan tarım işletmeleri finansman arayışına girer. Kamu ve özel sektörün içinde bulunduğu kurumlar tarım işletmelerinin finansman arayışına cevap vermektedir.

Bu finansman arayışına çare olarak kooperatifleşmenin önemini inceleyen çalışmanın ilk bölümünde, tarımın temel kavramları, karakteristik özellikleri ve tarihsel gelişimiyle ilgili bölümler yer almaktadır. Bu bölümde ekonomik anlamda tarımın önemi incelenmiş, ülke ekonomileri için gerekliliği vurgulanmıştır.

İlkel yöntemlerle, düşük verimlerle üretim yapılan ve doğal koşullara bağımlı olunan tarımsal ekonomide, günümüzde eski yöntemlerden uzaklaşarak, yerini modern tarıma geçilmektedir. Ortaya çıkan yeni üretim anlayışı ekonomik sektörlerin yeniden yapılanmasına neden olmuştur.

Tarımda yeni buluşlar özellikle Avrupa'da önemli ölçüde artan üretim, pazarlama sorununu ortaya çıkarmıştır. Sanayi devrimi ile tarımsal üretimin hammaddeden nihai ürüne dönüştürülmesi süreci, üretilen malların dünya pazarına çıkarılma düşüncesini beraberinde getirilmiş ve bunun sonucunda uluslararası ticaret hızlanmıştır.

Dünya ekonomik sisteminde bölgesel toplulukların esas amacı ekonomik birliktelikle diğer dünya ülkeleri karşısında avantajlı konumda olma amacını taşımaktadır. Gelişmiş ülkeler ve Avrupa Birliği (AB) gibi ülke gruplarının ekonomik yarar için bir araya gelmelerinde tarımsal üretimin dolayısıyla gıda pazarı oluşturmanın payı büyüktür. Diğer sektörler ticaretinin yanında tarım ürünlerinin ticaretinin ülkeler arası ve bölgesel birlikler arasında büyük bir yeri vardır. Gelişmekte olan ülkelerde ise tarımsal sektörde yoğun nüfus oranları görülse de tarımsal verimin tam olarak gerçekleştirilemediği görülmektedir.

Türkiye’de tarımsal faaliyetler Cumhuriyet dönemi ile birlikte ekonomik alanda temel konudur ancak yıllar ilerledikçe sanayi ve hizmet sektörleri tarımsal alanı geri planda bırakmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım, üretim ve istihdamın sağlanması için ekonominin en önemli konusu olmuştur. Tarımsal üretimde makineleşmenin artması ile sanayi sektörüne kaynak sağlar hale gelmiştir. Bu süreçte Türkiye’de tarımsal alanda birçok problem ortaya çıkmıştır. Tarım alanında yapılan birçok reform çalışması ve kalkınma planlarında yer alan tarım programları istenilen hedeflere ulaşamamıştır. Yıllar itibari ile değişen ekonomik politikalar tarımı da yakından etkilemiş, liberal politikaların tarımsal alana girmesi ile tarımda şirketleşmenin etkileri görülmeye başlanmıştır. Türkiye’de tarım işletmeleri maliyetler karşısında güçlük çekmeleri, gelir düzeylerini olumsuz etkilemektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, tarımsal finansman unsurlarına değinilmiştir. Çiftçilerin gelirleri düzenli değildir fakat finansman ihtiyacı sürekli olarak ortaya çıkmaktadır. Çiftçilerin üretim dönemi içerisinde ihtiyaç duydukları nakit ve diğer girdi ihtiyaçlarının karşılanması için finansman kaynağı gereklidir. Finansman kaynakları, örgütlenmemiş ve örgütlenmiş finansman kaynakları olarak ikiye ayrılır. Örgütlenmemiş kaynaklar genellikle kişilerden temin edilen kısa vadeli ve yüksek faizli borçlar şeklinde ortaya çıkar. Örgütlenmiş kuruluşlar ise bankalar ve banka dışı kurumlardır. Kamu bankalarının yanı sıra özel bankalar da tarımsal alanda uzmanlaşmaya gitmişlerdir. Banka dışı örgütlenmeler ise kooperatiflerden oluşmaktadır. Kooperatifler kredi ve destek bakımından tarımsal alanda oldukça etkilidir. Tarım işletmelerinin üretim faaliyetlerinde girdilerin karşılanmasına yardımcı olan kooperatifler üretimin devamlılığı için gerekli faaliyetleri yürütürler.

Tarım destekleri neredeyse tüm ülkelerde devlet politikaları ile desteklenmektedir. Devletler, üretimin devamlılığını sağlamak, gerekli finans kaynaklarını oluşturmak, destek ve teşvikleri sağlamak gibi görevleri üstlenirler. Türkiye’de ilgili tarım kuruluşları, mesleki örgütlenmeler, kooperatifler ve birlikler tarımsal üretim için destekler sağlamaktadır.

Çalışmanın son bölümünde kooperatifler hakkında genel bilgilerin yanı sıra Türkiye’de 1867 yılında Memleket sandıkları ile başlayan kooperatifçiliğin gelişimi, türleri ve çalışma şekillerine değinilmiştir. Kooperatifler ve birlikler belirli bölgelerde çiftçilere ayni ve nakdi destekler sunmaktadır. Çiftçi işletmelerinin ayakta kalabilmesi ve üretimin sürekliliğinin gerçekleşebilmesi için örgütlü üretim yapısının var olması gerekmektedir. Piyasada fiyat oluşumunu sağlayan unsurlar arasında çiftçilerin tek başlarına yer alamamaları kooperatif ihtiyacını ortaya çıkarır. Kooperatifler pazarlama faaliyetleri ile fiyat oluşumuna etki ederek ürünlerin piyasa değerinin düşmesini engeller. Buradan hareketle Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri’nin çalışma şekli, tarım kooperatiflerinin faaliyetlerine örnek gösterilmiştir. Ayrıca tarım kooperatiflerinin oluşturduğu alt kuruluşlar ve iştirak ettiği kuruluşlarla piyasada varlıklarını gösterebilmeleri için önerilere yer verilmiştir.

2. TARIM VE TARIM EKONOMİSİNİN DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE GELİŞİM SÜRECİ

Dünya'da ilk tarihlerden günümüze kadar olan süreçte tarım insanlar için hayati bir faaliyet olarak önemini sürdürmüştür. Tarımda yaşanan birçok gelişme insanları ve toplumları yakından etkilemiş ekonomik sistemlerin gelişmesinde her çağda kendine yer bulmuştur. Yapılan teknolojik ve biyolojik buluşlar tarıma farklı bir boyut kazandırmış, üretim artışının yaşanması ticari faaliyetleri de hızlandırmıştır. 19. yüzyılda yaşanan küreselleşme hareketlerinin hızlanması tarımsal ürün ticaretine uluslararası boyut kazandırmıştır. Tarımın sanayi ile entegrasyonunun gerçekleşmesiyle küresel gıda pazarının oluşumu hız kazanmıştır.

Tarımsal gelişmelerden hareketle Dünyada ve Türkiye'de tarımsal sektörün gelişimi incelenecektir. Türkiye'de tarımsal alanda yaşanan süreç, çıkarılan tarım kanunları ve reformlara değinilmiştir. Son dönemde hedeflenen tarım politikaları ve uluslararası düzeyde tarıma yön veren kurumlar incelenecektir.

2.1. Tarım Kavramı

Tarım, bitkisel ve hayvansal üretimin gerçekleşmesi, kalite ve verimlerinin yükseltilmesi, ürünlerin uygun koşullarda muhafazası, işlenip değerlendirilmesi ve pazarlanmasını içerisinde ele alan bilim dalıdır. Diğer bir ifade ile insan besini olabilecek ve ekonomik değeri olan her türlü tarımsal ve hayvansal ürünün bakımı, yetiştirilmesi, beslenmesi, korunması gibi faaliyetlerin tamamı ve durgun sularda ve özel alanlarda yapılan balıkçılık faaliyetlerinin tümüdür (Direk, 2012: 16). Bir diğer tanım ise 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun 52. Maddesinde zirai faaliyetler olarak yer alır. Zirai faaliyet ise "*arazide, deniz, göl ve nehirlerde ekim, dikim, bakım, üretme, yetiştirme ve ıslah yollarıyla veyahut doğrudan doğruya tabiatın istifade etmek suretiyle nebat, orman, hayvan, balık ve bunların mahsullerinin istihsalini, avlanmasını, avcılarını ve yetiştiricilerini tarafından muhafazasını, taşınmasını, satılmasını veya bu mahsullerden sair bir şekilde faydalanması*" olarak tanımlanmıştır (Resmi Gazete: 6/1/1961, sayı: 10700).

Tarım kavramı, tabiatın ve doğal kaynaklardan yararlanmayı ifade eder. Tarım doğal kaynaklardan fayda sağlayarak, besin maddelerinin üretiminin sağlanması, temel ihtiyaçların karşılanması gibi faaliyetleri kapsar. Bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetleri ekonomi

açısından temel oluşturmakla birlikte insanların yaşamı için vazgeçilmezdir. Bu nedenle tarımsal faaliyetlerin ihtiyaçlar dâhilinde sistematik ve sürekli olarak yapılması esastır.

2.2. Tarım Ekonomisi Kavramı

Ekonomi bilimi, hangi alternatiflerin kullanılacağı üzerinde durmaktadır. İhtiyaçların, sınırlı kaynaklarla nasıl ve hangi alternatiflerin kullanılarak karşılayabileceğini araştırır. Kişiler bu alternatifleri kullanmak ve alternatifler arasında seçim yapmak durumundadır. Ekonomiyi tercihler ve kaynak tahsisi ile ilişkilendirebiliriz. Tercihler tüketici yönünden olduğu gibi, üretici, firma ve genel ekonomi yönünden de söz konusudur. Bu nedenle tüketici, üretici ve firma, sektörler gibi ekonomi unsurlarının aradığı esas çözüm, elde bulunan kıt kaynakların etkin kullanımınıdır (Rehber ve Çetin,1998: 1-2).

Tarım Ekonomisi bilim dalı ekonomi ile yakından ilişkilidir. Tarım ekonomisi tarımsal bilgilerin yansira istatistik, matematik, işletme, ekonomi ve sosyal bilimlerin birçok dalının bir karışımı olarak karışımıza çıkmaktadır. Tarımsal ürünlerin üretim ve işlenmesi, pazarlanması, tüketimi ile ilgilenen tarım ekonomisi bu sürecin etkin bir yönetim içerisinde sürdürülmesini sağlar. Tarımı geleneksel olarak, tarım işletmesi düzeyindeki üretimden daha geniş olarak düşünmek gerekir. Günümüzde modern ve teknolojik girdiler ile yapılan tarımsal faaliyetler iç ve dış pazarda tüketicilere ulaşır. Ekonominin önemli bir bölümü tarımla girdi ve teknoloji üretirken bir bölümü de tarım ürünlerinin depolanması işlenmesi, pazarlanması gibi faaliyetlerle uğraşır (Rehber ve Çetin,1998: 1-2).

2.3. Tarımsal Sektörün Özellikleri

İktisadi faaliyetlerin amacı sınırlı kaynaklarla ihtiyaçları karşılamaktır. Bu ihtiyaçların karşılanmasında kullanılan faaliyetler, belirli karakterler taşımaktadır. İhtiyaçlar miktar olarak değişebileceği gibi kalite olarak da değişebilir. Üretim ve teknoloji artıça yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmaktadır.

Dünya genelinde temel ekonomik sektör olarak kabul edilen tarım, belirli özellikleri içinde barındırır. Diğer tüketim maddeleri gibi gıda maddeleri ihtiyaçlarının da değişik, çeşitli ve homojen olup olmadığını araştırmak gerekir. Bu nedenle tarımsal ürünlerin özelliklerini incelemek gerekir. Tarımsal ürünlerin bazı özellikleri (Özgüven,1977: 35-38);

- Tarım ürünleri üretimi zorunlu gıda maddeleri olarak karşımıza çıkar ve bu ihtiyaçların karşılanmasından sonra diğer ihtiyaçların teminine çalışılır.
- Sanayi ürünleri dayanıklı mallar iken tarımsal ürünler tek kullanımlık ürünlerdir.
- Tarım ürünleri genellikle doğal koşullar ve iklimin etkisindedir.
- Zorunlu gıda maddeleri talebi sınırlıdır. Yani gıda maddelerinin talep esnekliği azdır veya sıfırdır. Sanayi mallarında ise talep elastiktir.
- Tarımsal faaliyetlerde üretime konu olan alanların dağınıklığı firmaların bir araya gelmesini zorlaştıracaktır.
- Tarımda işgücü akıcılığı zayıftır.
- Tarımda, üretim genellikle mevsimlere bağlıdır. Üretim dışı mevsimlerde makineleri, teçhizat ve aletler mevsimsel kullanılır.
- Tarımda arz kısa dönemde talebe uymaz. Yani üretim tüketim değişimleri hemen izleyemez. Sanayide izleyebilir.
- Tarım ürünlerinin fiyatları, sanayi mallarının fiyatlarına oranlar daha az istikrarlıdır.
- Tarımda maliyetlerin hesapları güçlükler ortaya çıkarırken sanayi firmaları üretimin daha düzenli olması nedeniyle maliyet hesaplarını daha doğru bir şekilde yaparlar.
- Tarımda gizli işsizlik vardır.
- Tarım ürünlerinin ortalama maliyet eğrileri üretim miktarı ile çok hızlı yükselir.
- Tarımda aynı ürün, farklı bölgelerde farklı kalitelere yetişir. Sanayi ürünleri farklı bölgelerde de olsa farklılık göstermemektedir. Bunun nedeni ise tarım ürünlerinin iklim şartlarına bağlı oluşudur.

Doğal Koşullara Bağlılık: İklim, sulama suyu, toprak gibi doğa koşulları yetiştirilecek ürünün seçiminde rol oynayan etmenlerdir. Farklı iklim ve toprak koşullarında yetiştirilen aynı ürünün verim ve kalitesi farklı olur. Bu nedenle toprak yapısı ve iklim koşullarına bağlı olarak ürün yetiştirilmesi tarımsal üretim açısından verimli ve kaliteli üretimi artırır. Ürünün yetiştirilmesi için uygun iklim şartlarının sağlanması gerekir. Bitkisel üretimde ürünlerin yetiştirilmesi için gerekli şartların sağlanması ve doğru iklim bölgelerinde

yapılması gerekmektedir. Hayvansal üretim de ise küçükbaş hayvancılık yapan bir üreticinin uygun meralar üzerinde faaliyetlerini sürdürmesini örnek gösterebiliriz. Bir diğer örnek olarak da kuraklığın olduğu dönemlerde bitkisel ve hayvansal üretimin maliyeti artacağından birçok üretici zarar görür.

Risk ve belirsizlik: Risk ve belirsizlik kavramları birbiriyle aynı anlamada kullanılmasına rağmen farklı anlam içerir. Belirli bir olayın gerçekleşmesi için belirli olasılıklar ve tahminler var ise risk ifade etmektedir. Eğer olayın gerçekleşmesi konusunda bir istatistik yoksa bu durum belirsizliği ifade eder (Oğuz ve Bayramoğlu, 2018: 16). Tarımsal faaliyetler bu risk ve belirsizlikler içinde sürdürülür. Doğal olaylar, hastalıklar, fırtına, sel, dolu, don gibi durumlar bunlara örnek gösterilebilir.

Tarımsal ürünler kolay bozulabilen ürünlerdir: Tarımsal ürünler genellikle kolay bozulabilen ürünlerdir. Bu bozulmaların olumsuz ekonomik getirileri vardır; ağırlık kayıpları, çürüme, hastalıklar gibi niceliksel kayıplara neden olabilir. Bunun haricinde besin değerleri, lezzet gibi tüketicileri etkileyen niteliksel bozulmalar da yer almaktadır. Yaş meyve ve sebzelerde ortaya çıkan bozulmalar hasat zamanından sonra ortaya çıkabileceği gibi hasat öncesi de yaşanabilir. Ürünlerin nakliyesi sırasında bozulması ve kayba uğraması sık yaşanan sorunlardan birisidir. Tarım ürünlerinin hasat döneminden sonraki sürecin yönetimi, doğacak kaybın azalmasında etkilidir (Demirbaş, 2019: 290-291). Planlanan üretim ve tüketim süreleri içerisinde kullanılmaları gerekmektedir. Bu dönemler haricinde kullanılacaksa uygun saklama koşulları altında muhafaza edilmesi gerekir.

Piyasa kontrolü sınırlıdır: Tarımsal faaliyetler, dağınık bir yapıdadır. Dağınık yapının nedeni, çok sayıda üreticinin birbirinden bağımsız olarak üretim yapmasıdır. Üreticinin, fiyat oluşumunda geri planda kalması piyasa üzerindeki etkinliği azaltmaktadır. Bu nedenle üreticileri bir araya getirecek kurum veya kuruluşların oluşturulması, fiyat oluşumunda üreticileri etkin hale getirir. Ancak, belirli ürünlerde kooperatif şeklinde örgütlenme sayesinde üretimi kontrol etmek mümkün olsa da kooperatifleşme arzu edilen düzeyde değildir. Kooperatif şeklinde örgütlenmelerde de zaman zaman yönetim sorunları çıkması üreticilerin bu tür örgütlenmelere olan yaklaşımlarını da etkilemektedir. Tarım ürünlerinde fiyat oluşumunda etkin rol üstlenenler ise tarımsal ticarete aracılık yapanlardır (Direk, 2012: 30).

Serbest piyasada küçük üreticilerin kontrolsüz piyasa gücü mevcuttur: Büyük ve çokuluslu şirketlerin büyüyerek tarım ve gıda alanında yer almaları nedeniyle fiyat ve

politikalara yön vermeleri kaçınılmaz olmuştur. Tarımsal üretimdeki aile işletmelerinin ve ulusal tarım sisteminin güçlendirilmesi ile rekabet gücünün dengelenmesi söz konusudur (Rehber, 2006: 6).

2.4. Tarımın Tarihsel Süreci

İlk çağlardan itibaren tarım, üretim faaliyetleri ve toprak mülkiyeti gibi unsurlar ile gelişim göstermiştir. Avcılık ve toplayıcılık ile başlayan tarımsal faaliyetler günümüzde yerini bilgi ve teknolojinin kullandığı planlı ve uzmanlaşmış tarım işletmeciliği almıştır. İnsanların toprak ve hayvanlardan yararlanma süreci geçmiş tarihlerden günümüze çeşitli dönemlerden oluşmaktadır. Bu dönemler; toplayıcılık, avcılık ve balıkçılık, ilkel ziraat, geçimlik tarı, uzmanlaşmış tarım ve modern tarım olmak üzere açıklamak mümkündür (Direk, 2010: 18).

2.4.1. Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarımsal Faaliyet Evresine Geçiş

İnsanlar geçmişte uzun yıllar boyunca avcılık ve toplayıcılıkla yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Toprağı işlemeye başlayan insanlar, çok geçmeden toprak gücünün sınırını fark etmişlerdir. Doğa karşısında güçsüz kalan insanlar, başta toprak olmak üzere, tüm üretim araçlarının ortak mülkiyeti ile bu güçlülere karşı müşterek hareket etmeye yönelmişlerdir. Gübreden habersiz olan insanlar, toprağın kaybolan gücünü yeniden kazandırmak için nadas yöntemini bulmuştur. Yerleşim yerlerinde ortak işletilen topraklar üç gruba ayrılmıştır. İlk olarak birinci grup topraklarda, toprağı zayıflatan buğday arpa gibi tahılların üretimi yapılırken, ikinci grup topraklar, fasulye, yulaf gibi toprağı fazla yormayan bitkiler için üretime ayrılmıştır. Üçüncü grup topraklarsa, nadasa bırakılıp yeniden güçlenmesi beklenen topraklardır (Dinler, 1996: 2-3).

İnsanlar, doğadan, çeşitli yöntemlerle yararlanmış ayrıca avcılık ve toplayıcılıktan tarımsal faaliyetlere doğru ilerleme sağlamıştır. İnsanların göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçmeleri, toprağın işlenmesi, hayvanların evcilleştirilmesi ve yararlanılması gibi faaliyetleri ortaya çıkarmıştır. Yerleşik hayata geçiş, geçimlik tarımı ortaya çıkarmış, tarımsal faaliyetler, temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ilerlemiştir. Teknolojik ve biyolojik gelişmeler ile ihtiyaç fazlası üretimin ortaya çıkması, ticari faaliyetleri hızlandırmıştır.

2.4.2. Eski Yunanda Tarım

Tarımın önemi eski Yunanlarda Sokrates tarafından belirtilmiştir. Ortaçağ kiliselerini ve 18. Yüzyılın ikinci yarısında fizyokratları oldukça etkilemiştir. Tarım bu dönemde diğer ticari faaliyetlerin gelişmesi için gereklidir. Bu nedenle tarımın sektöre uğraması halinde diğer sektörlerin gelişiminin sağlanamayacağı görüşü savunulmuştur. Eski Yunan döneminde tarım konusunda düşüncelerini yazan bir diğer düşünür Platon'dur. Platon'a göre tarım toprak küçük ünitelere bölünmelidir. Herkes bu toprak ünitelerinden birine sahip olabilir. Toprak satılamaz, bölünemez ve ipotek edilemez, miras ve evlenme yolu ile de birleştirilemez. Bunların dışında topraktan alınan ürünler istenildiği gibi kullanılamaz (Özgüven, 1977:6).

2.4.3. Merkantilist Düşüncede Tarım

1450-1750 yılları arasında süren Merkantilist dönem, kıymetli madenleri servet kaynağı olarak görmüştür. Merkantilistler altın ve gümüşü değer birimi olarak kullanmışlar, ne kadar fazla stok olursa zenginliğin o derece yüksek olduğunu savunmuşlardır. Yarı mamul ve malzeme konusunda dışarıya bağımlılığı belirli bir ölçüde serbest bırakmışlardır. İşlenmemiş malların alınıp, işlenerek daha yüksek rakamlarla satılmasını teşvik etmişlerdir. Tarım ürünleri ise bu gruba dâhildir. Tarım ürünleri ucuz ürünler ve yarı mamulleri oluşturduğundan dışarıdan alınmasını sakınca görmemişlerdir. Bu nedenle tarım ürünlerinin fiyatları artış göstermiş diğer sektörlerle göre dengesizlik ortaya çıkmıştır.

Merkantilist görüşe göre zenginliğin kaynağı dış ticarettir. Tarım ise sanayiye bağlı işletmelerin karlı satış yapabilmelerine bağlı olarak görülmüştür. Hammadde kaynağı olan tarım ürünlerinin doğrudan dış pazara satılması yerine işlenerek ihracat yapılması savunulmaktadır (Biber, 2011: 32).

2.4.4. Fizyokratik Düşünceye Göre Tarım

Fizyokratlara göre tek servet kaynağı toprak ve tarımdır. Diğer faaliyetler tarım çevresinde gelişir ve tarıma bağlıdır. Tarımın ihmal edilmesi diğer sektörleri de olumsuz etkileyecektir. Doğal kanunları kabul eden fizyokratlar, devlet müdahalesine karşı çıkmışlardır. Düzenin doğa kanunları tarafından sağlanacağını öne sürmüşler ve serbest

düzeni savunmuşlardır. Bu anlamda Liberalizmin temellerini atmışlardır. Fizyokratların doğal yasalarını, Günay vd, (2018) şu şekilde belirtmiştir;

- Rasyonel Birey: İnsanlar özgür kaldığında doğru kararlar alacaktır ve çıkarlarına uygun hareket edecektir. İnsanların özgür kaldıklarında alacakları kararlar en doğru kararlardır. Kişi çıkarlarına göre hareket eder ve doğal kanunlardan yararlanması özgür olmasına bağlıdır. Kişisel çıkarlar geliştiği sürece toplumsal çıkarların gelişeceği öne sürülür.
- Özel Mülkiyet; Bireylerin özgürlüğü için özel mülkiyet ilk koşuldur. Kişiler yapıkları üretimden elde ettiği gelirler ile tasarruf sahibi olmalıdır. Toprak ile ön plana çıkan özel mülkiyet kişisel çıkarlara uygun bir özelliktir.
- Girişimcilik; Fizyokratlara göre girişim özgürlüğü mülkiyet özgürlüğünün bir devamında ortaya çıkar. Mülkiyet hakkı ondan yararlanma ve geliştirmeyi içinde barındırır. Çiftçiler kendi yeteneklerine ve toprak türüne göre ekeceği ürünleri seçmekte özgür olmalıdır. Fizyokrasi girişimci çiftçiyi, büyük ölçekte tarımsal üretim yapmaya teşvik eder.
- Rekabet; Doğal bir yasa olarak kabul edilen rekabet, kişinin başarısını etkiler. Rekabet yasalarına uyararak kişiler doğal yeteneklerini geliştirir. Sadece üretim alanındaki özgürlük rekabet için yeterli değildir. Ticaretin de ülke içinde ve dışında serbest olması gerekmektedir.

2.4.5. Sanayi Devrimi ve Tarım

18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da başlayan sanayi devrimi, yeni buluşların ortaya çıkması ve bu buluşlar sayesinde üretimin artırılmasını ifade eden süreçtir. 1700'lü yılların ikinci yarısında başlayan sanayi devrimi İngiltere'de başlamış ve Avrupa'da birçok ülkeyi etkilemiştir. Endüstri devrimi, insan gücünün yerini makinelerin almasına ve bu durumun çeşitli sonuçlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Buharlı makinenin icadı ve buharlı makineler ile tekstil fabrikalarının kurulması, üretimi ciddi anlamda artırmıştır. Aynı zamanda maliyetleri azaltmıştır. Sanayi devrimi buharlı makinenin icadı ve demir madeninin kullanımının artması ile başlamıştır. Sanayi devrimi giderek Avrupa ve ABD'ye yayılmış bu durum nüfusu ve sanayileşen ülkelerde zenginliği artırmıştır. Sanayileşme süreci tarım ile uğraşan nüfusu tarımdan koparıp sanayi ve hizmet sektörüne itmiştir (Özsoylu, 2017: 42).

Fransız ihtilalinden sonra Avrupa'da, açık tarla sisteminden çitleme sistemine geçilmiştir. Bu sırada, senyörlerin bir kısmı iflas ederken diğerleri İngiltere ve Hollanda'da topraklarını çitleme sistemine geçirerek yeni şartları sağlamışlardır. Senyörler piyasaya mal ve hizmet sağlayan girişimciler konumuna gelmişlerdir. Endüstrileşmeye temel sağlayan bu dönüşüm iktisadi gelişime katkıda bulunmuştur. İngiltere'de toprağın daha derin sürülmesinin ve makine ile daha etkin tarım yapılmıştır. Ayrıca hayvanların suni yemle beslenmesi keşfedilmiştir. Yine bu dönemde sulama sistemleri geliştirilmiş üretim giderek artmış tarım sektörü karlı bir konuma gelmiştir (Torun, 2003:187-188). 18. yüzyıla kadar bitkisel üretimde sadece hayvan gübreleri kullanılmıştır. Toprakların nadasa bırakılması her yıl farklı bitkiler ekilmesi üretimi kısıtlamıştır. Daha sonra şalgam ekiminin başlaması, hayvansal üretimi ve verimliliği artırmıştır. Hayvansal üretimde meydana gelen artış ile hayvansal gübre artmıştır. Tarım sektöründe meydana gelen bir diğer önemli gelişme ise, 1840 yılında Alman kimyacı Justos von Liebig' in potasyum, fosfor ve azotun bitkilerin gelişimde faydalı olduğunun görülmesi ve yapay gübreyi icat etmesidir (Doğan vd., 2015: 30).

Sanayi devriminin tarımı modernleştirmesini (Özguven, Ali: 1983: 24) belirli gelişmeler ile açıklamıştır. Makineleşme ile tarımsal araç ve makineler geliştirilmiş, tarımsal faaliyetleri oldukça kolay bir duruma getirmiş ve verimliliği artırmıştır. Tarımda makineleşmenin kötü yanı ise, insanların kırsal kesimden kent merkezine göçünü hızlandırmıştır. Oluşan bu işgücü transferi büyük kentlerde farklı sorunlar ortaya çıkarmıştır. Kimyasal ve biyolojik faktörler ile üretim miktarları artırılmış ve tarımsal ürünler üzerinde müdahaleler meydana gelmiştir. Makineleşmeyle emek faktörü azalmış fakat artan kimyasal ve biyolojik gelişmeler, verimliliğe katkı sağlamıştır. Kimyasal ve biyolojik gelişmeler tarım üzerinde de büyük değişimler meydana getirmiştir. Son olarak demiryolu ve denizyollarının gelişmesi tarım üzerinde önemli etkiye sahiptir. Gelişen bu yollar ile birlikte ağır hammaddelerin taşınması daha düşük maliyetle gerçekleşmiş ve daha kısa sürede uzak yerlere ulaştırılmıştır. Ürünlerin nakliyesinin geliştirilmesi yeni pazar alanlarının ortaya çıkmasını beraberinde getirmiş, ürün çeşitlerinin farklı bölgelere ulaşmasını sağlamıştır.

Son olarak sanayi devriminin tarım üzerine bazı etkilerine bakacak olursak (Torun, 2003: 188);

- Çiftçilerin ortak yararlandığı bütünleşmiş tarım işletmeleri ortaya çıkmıştır.
- Bitkisel ve hayvansal üretim artışı meydana gelmiştir.
- Ulusal ve yerli pazarda faaliyet gösteren üreticiler daha geniş pazarlara açılmıştır.

- Tarımda makinelerin gücü artmıştır.
- Toprak üzerindeki mülkiyet hakları üzerine yeni yasalar getirilmiş, boşta kalan kırsal kesimdeki tarımsal iş gücü kent merkezlerine göç etmiştir.
- Yeni girişim ve pazarlama imkânları gelişmiştir. Uzun vadeli yatırım düşünceleri ortaya çıkmış, yeni üretim modelleri geliştirilmiştir.

2.5. Türkiye’de Tarımın Tarihsel Süreci

Türkler göçebe yaşamdan yerleşik hayata geçene kadar birçok coğrafyada tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile uğraşmışlardır. Avcılık ve toplayıcılık konusunda gelişme göstermişler, yerleşik hayata geçtiklerinde de başarılı tarımsal faaliyetlerde bulunmuşlardır. Anadolu coğrafyasında Türkler, tarımsal faaliyetler ile ekonomik, sosyal hayata yön vermişlerdir. Selçuklu ve Osmanlıda belirli kurallardan oluşan tarım; halkın geçim kaynağı, ordunun gıda ihtiyacı ve ekonomik düzene yön veren sistemlerin işlemesi bakımından ön plana çıkan bir unsurdur. Cumhuriyet döneminde ise tarım ekonomik düzenin işlemesi bakımından ilk yıllardan itibaren temel sektör olarak görülmüştür. Cumhuriyet tarihinden bu yana tarımsal sektöre birçok reform getirilmiş, modern tarımın ve sanayinin gelişmesi ile farklı bir boyuta ulaşmıştır. Diğer sektörlerin gelişmesi ile birlikte tarım sektörünün daha geri planda kalması, tarımın önemini azaltmamıştır. Türkiye’de tarımsal alanda reformlar hala devam etmekte ve birçok farklı kaynak ile tarımsal alanın desteklenmesi gerektiği savunulmaktadır (Direk,2010).

2.5.1. Türklerin Tarıma Katkıları

Türkiye tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bu uygarlıklar, tarımsal faaliyetleri iklimin bölgelere göre farklılık göstermesi ve bulunan toprakların ticaret merkezi olması ile çeşitlilik göstermektedir (Doğan vd., 2015: 32).

Türkler ilk olarak avcılık ve tarım faaliyetleriyle yaşamlarını sürdürmüştür. Daha sonra tarım tarımsal üretime ağırlık vermiştir. Buğday, bakla ve mercimek gibi ürünleri yetiştirdikleri bilinmekte ayrıca, kavurğa, un ve birçok tarımsal ürün isimleri eski tarihlerde yaşayan Türk topluluklarının yazıtlarında yer almaktadır. Neolitik dönemde Türklerin at, koyun, öküz, keçi gibi hayvanları evcilleştirdikleri bulgularda ortaya çıkmıştır. Türkler

tarihsel süreçte sadece tarımla değil birçok faaliyetle dünyayı etkilemiştir. Tarımsal faaliyetlere etkileri; çeşitli bitki ve hayvanları ıslah etmeleri, birtakım tarım ürünlerinde standart uygulama geliştirmeleri ve gıda işleme konusunda katkıları bulunmaktadır (Direk, 2012: 62-63).

2.5.2. Osmanlı'da Tarım

Osmanlı devletinde halkın büyük bir kesimi geçimini tarımla sağlamaktaydı; vergi gelirlerinin tamamına yakını tarım ürünlerinden alınmıştır. 15. ve 16. yüzyıllar Osmanlı devletinin sınırlarının en geniş olduğu dönemdir. Bu yüzyıllarda Osmanlı Devleti Avrupa, Asya ve Afrika'nın Akdeniz, Karadeniz ve Kızıldeniz kıyıları aracılığıyla günümüzde de Avrupa, Avrupa, Ön Asya ve Afrika'nın zengin ziraat ülkeleri sayılan Macaristan, Yugoslavya, Romanya, Irak ve Mısır'ı egemenliği altında bulunduruyordu. Bu geniş coğrafyada tarımsal üretim çeşitliliği fazla iken doğal koşullara bağlı kırılgan bir tarım uygulanmıştır (Batmaz, 2004: 36).

Osmanlıda sanayi öncesi görülen tarımsal faaliyet özelliklerinin hepsini görmek mümkündür. Osmanlı'nın sosyal, kültürel ve ekonomik alanda bilgi sahibi olabileceğimiz Tahrir Defterindeki kayıtlarda nüfusunun %80-90'ının tarım ile geçimini sürdürdüğü belirtilmiştir (Öz, 2000).

I. Murat döneminde Rumeli fethedilmiş ve yeni işgücü kaynağı ortaya çıkmıştır. Hristiyanlardan devşirilen bir hassa ordusu kurulmuştur. Diğer bir taraftan Rumeli fethinden sonra, yerel feodal beylerin etkinliğini azaltmak amacıyla, bir kısmı Anadolu'ya yerleştirilmiş ve tımar verilmiştir. Yine Anadolu'dan bir kısım insan aynı şekilde Rumeli'ye sürülmüştür ve geniş tımar toprakları verilmiştir. II. Mehmet döneminden sonra Osmanlı üretim tarzının temel unsurları itimat rejimi, yargı-adalet sistemini ve ordu sistemini şekillendirmiştir. Yeni kazanılan topraklar din ayrımı gözükmeksizin sipahilere tımar olarak verilmiştir (Duran, Bünyamin, 1991: 45-46).

Tımar sistemi, ekonomik açıdan toprakları işleterek hububat üretiminin sürdürülmesini amaçlamıştır. Bu sistem, Selçuklu Devletindeki ikta sistemine dayanır. İkta sistemi Hz. Ömer zamanında savaş sonucunda sahihsiz kalan topraklarda vergi verilmesi karşılığında şahıslara verilmesi ile başlamıştır (Dinler, 1996). Dirlik sistemi de denilen tımar sistemi, hizmet karşılığında devlet görevlilerine ve savaşlarda yararlılık gösteren askere tahsis edilen gelir kaynaklarını ifade eder. Dirlikler has, zeamet ve tımar olarak üçe ayrılmıştır.

Has, yıllık geliri 100.000 akçe üzeri olan dirliklerdir. Padişaha, veziriazama, beylerbeyine, sancakbeyi ve üst düzey devlet yetkililerine verilmekteydi. Zeamet, geliri 20.000 ile 100.000 arasında olan dirliklere verilen isimdir. Eyalet merkezlerinde oturan üst düzey görevlilere (hazine ve tımar defterdarı gibi) verilmekteydi. Tımar ise, geliri yıllık 3.000 akçe ile 20.000 akçe arasında olan dirliklerdir. Osmanlı'da hizmette bulunan memur ve askerlere verilmekteydi. Osmanlı'da devlet dirlik arazilerini dirlik sahiplerine vermiştir. Dirlik sahipleri Askerler (Vezirler, Beylerbeyleri, Sancakbeyleri, Tımarlı Sipahiler) ve Memurlardan yani üst düzey yöneticilerden oluşmaktaydı. Dirlik sahipleri vergileri toplama hakkına sahipken, toprağın işlenmesi ise köylüye aitti. Köylü işlediği topraktan elde ettiği ürünün belirli bir bölümünü vergi olarak dirlik sahibine vermiştir (Yavuz, 2005: 3-4).

Osmanlıda genişlemenin son yılları olarak kabul edilen 1530'lu yıllara kadar devletin diğer kurumları gibi tımar sisteminin de düzgün bir biçimde işlediği söylenebilir. Bu yıllardan sonra ise tımar sistemi zayıflamaya başlamıştır. Çiftçi sınıfı ekonomik darlık içine girerek tarımsal üretimden soğumaya başlamıştır. Reaya ile tımar beylerinin anlaşmazlıkları o yıllara ait tahrir defterinde yer almaktadır. 1555'en sonra ise tımar askeri bir teşkilat olmaktan çıkmaya başlamıştır (Akdağ, 2018: 422).

Toprakların genişlemesine bağlı olarak gelişen nüfus artışı ve fetihlerin durması istihdam sorununu ortaya çıkarmıştır. Bunun yanında ortaya çıkan vergi artışları yoksullaşan köylüyü zor durumda bırakmıştır. Tarımda modernleşme sağlanamamış, haberleşme ve ulaşım yetersizliği çiftçiyi içe dönük bir üretime yöneltmiştir (Tokgöz, 1995).

Ekonomik sistemi tarıma bağlı olan Osmanlı Devleti, tarımsal üretimden sağlanan gelirler ile devletin, ordunun ve halkın ihtiyaçlarını sağlamıştır. Alınan çeşitli vergiler ile ordunun ihtiyaçları sağlanmıştır. Osmanlı devleti tarımsal ekonomiyi denetimi altında idame ettirmiştir. Tarımsal üretimin olduğu bölgelerde çevrenin ihtiyaçlarının karşılanması sağlanmış ve ihtiyaç fazlası ürünlerin büyük kentlere özellikle İstanbul'a ve ordu için tüketim merkezlerine göndermişlerdir. 1793 yılında Zahirî Nezareti kurulmuş ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamıştır. Aracılık faaliyetleri bu kurum ile devre dışı bırakılmıştır. Osmanlı devletinde tarımsal alana müdahaleler taşıma ve ticaret haricinde fiyatlar üzerinde olmuştur. Gıda maddelerinde fiyatların belirli bir seviyede tutulması amaçlanmıştır. Devlet görevlileri aracılığıyla komisyonlar kurulmuş, alıcı ve satıcılar arasından temsilciler katılmıştır. Asıl amacın fiyatların düşük tutulması gerektiği belirtilmiştir. Fakat bu durum kabul görmemiş ürünler depolanarak karaborsaya sürülmüştür (Yavuz, 2005: 45).

2.5.3. Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Süreç

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte ekonomik süreç yapılanmaya başlanmış ve ekonomik yapının içinde tarımın payı oldukça büyüktür. Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda tarım politikaları devlet tarafından desteklenmiş, tarımsal üretimin sürekliliğine önem verilmiştir. Kuruluş yıllarında Gayrisafi Milli Hâsıla (GSMH) içerisinde önemli paya sahip olan tarımın payı diğer sektörlerin gelişmesi ile giderek azalmıştır.

2.5.3.1. İzmir İktisat Kongresi

Atatürk ekonomi politikasını İzmir İktisat Kongresi açılışında açık bir şekilde ortaya koymuştur. İzmir İktisat Kongresinin Cumhuriyetin ilanından önce toplanması oldukça önemlidir. Atatürk'ün Lozan görüşmeleri devam ederken bu kongreyi toplaması, ekonomik anlamda içeride de bir hamle yapıldığını göstermektedir. İktisat vekili Mahmut Esat Bozkurt'un girişimi ile 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Burada değinilen konular şunlardır; Osmanlı devletini bağımlılığa sürükleyen kapitülasyonların kaldırılması, Cumhuriyetin iktisadi sistemini belirlemek ve son olarak kalkınma için sorunların belirlenmesidir (Duman, 2008: 150).

İzmir İktisat Kongresinin amacı, savaştan çıkmış yorgun bir ekonominin birimlerini bir araya getirmek, toparlanmasını sağlamaktır. Ülkedeki ekonomik sistemin yönünü belirleyecek Misak-ı İktisadi belirlenmiştir. Misak-ı İktisadi esaslarına göre öncelikli amaç, sanayileşmeyi esas alarak ana iktisadi hedeflerin belirlenmesi, tarım ve hizmetler sektörünün geliştirilmesidir (Özçelik ve Tuncer, 2007: 255-256).

1923 yılında İzmir İktisat Kongresine her kazadan 3'ü çiftçi olmak üzere 1135 kişi davet edilmiştir. Burada alınan kararlar şu şekildedir (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı,2004);

- Reji idaresinin kaldırılması ve yabancıların elinde bulunan alkol ve tütün tekelinin yerlileştirilmesi,
- Aşar vergisinin kaldırılması,
- Lüks ithalattan kaçınılması,
- Yerli üretimin geliştirilmesi yönünde çalışmaların yapılması,
- Yabancı sermayenin ülke gelişmesine etkisine bakılarak izin verilmesi,
- Kapitülasyonların kaldırılması,

- Hayvancılığın geliştirilmesi,
- Banka kurulmasının teşviki,
- Devlet memurları ve askerlerin yurt içinden karşılanması maddelerinden oluşmaktadır.

2.5.3.2. Atatürk Dönemi Tarım Politikaları

1923-1938 yılları arasında tarımsal alanda çıkarılan kanunların beraberinde getirdiği tarımsal örgütlenme modeli hemen hemen tamamlanmıştır. Bu dönemde çıkarılan temel politikalar daha sonraki yıllara yön vermiştir. Atatürk çiftçilerin yaşadıkları sorunları bildiğinden dolayı, çiftçilerin yaşadığı problemlerin çözümüne öncelik vermiştir. İlk olarak çiftçilerin toprağının olmadığını görmüştür. İşlenmeyen devlet arazilerinin toprağı olmayan çiftçilere dağıtılmasını, ülke çapında toprak reformuna gidilmesini istemiştir. Çiftçilerin yıllardır şikâyetçi olduğu aşar vergisinin kaldırılarak, işlenmeyen toprakların tamamının işlenmesini hedeflemiştir. Atatürk, tarım tekniklerinin geliştirilmesini ve tarımsal araçların modernizasyonuna önem vererek halkın refahının artırılmasını amaçlamıştır. Bu amaca katkı sağlayacak olan, zirai kredi kurumları ve tarım kredi kooperatiflerinin kurulmasına öncülük etmiştir (İnci, 2010: 345).

İlk yıllarda hedeflenen yatırım programları içerisinde tarımın büyük bir payı vardır. Yatırım programlarında, kaynakların en verimli şekilde kullanımı, yatırıma dönüştürülmesi düşünülürken devlet bayındırlık yatırımlarının, tarım yaptırımlarının devlet merkezli ve örgütleri aracılığıyla yapılacağı savunulmuştur. Ancak politikalar içerisinde özel sektörün payı göz ardı edilmemiş, pazar alanında bu durum tersine özel girişimciler aracılığıyla ekonomik kurallar çerçevesi içerisinde serbest bir şekilde yapılması gerektiği savunulmuştur (Öztürk ve Yıldırım, 2009: 158).

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra 1925 yılında, zirai alanda yapılan reformlardan birisi aşar vergisinin kaldırılmasıdır. Mülkiyet kavramı ise, 1926 yılında Medeni Kanun'un kabul edilmesi ile getirilmiştir. Devlet elinde olan miri arazilerinin, kullanım hakkının halkın elinde olması durumu değiştirilerek toprakların satılması veya kiraya verilmesi mümkün duruma getirilmiştir.

Devletin sahip olduğu miri topraklar, 1927 ve 1929 yılında yapılan düzenlemeler ile göçmen ailelere verilmiştir. 1945 yılında çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da hazine

üzerinde bulunan toprakların belirlenen köylere ve çiftçilere dağıtılmasını kapsar. 1932 çıkarılan Buğday Koruma Kanununun amacı; 1929 Buhranının oluşturduğu sıkıntılı koşullarda gıda ihtiyacının karşılanmasını sağlamaktır. Yine bu kanunla yurt içi piyasanın korunması hedeflenmiştir. Bunların ardından çıkarılan Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu 1935'te çıkarılmış, tarımsal örgütlenme adımları hızlanmıştır. Bu dönemlerde tarımsal alanda yaşanan bir diğer gelişme ise 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisinin (TMO) kurulmasıdır. TMO başta tahıl ürünleri olmak üzere teşvik alımları yapmak üzere kurulmuştur (Aytüre ve Acar,2018: 60).

2.5.3.3. 1929-1938 Türk Tarımı ve Devletçilik Politikaları

1929 dünya ekonomik krizi birçok ülkeyi etkilemiştir. Bu yıllardaki ekonomik kriz sanayiye sağlanan hammadde fiyatlarını oldukça düşürmüştür. Buna bağlı olarak hammadde olarak görülen tarımsal ürün fiyatları da düşmüştür. Devletçilik politikasının benimsenmesi bu dönemde ortaya çıkmıştır. Parasal değerde görülen düşüş ve ihracatta meydana gelen azalış ekonomik dengeyi olumsuz etkilemiştir. Dış ticarete yaşanan gerileme ve ihraç malların fiyatlarında yaşanan gerileme sanayi mallarını daha pahalı duruma getirmiştir. Fakat Türkiye'de içe dönük bir politika izlenmesi ve tarımsal alanda kendi kendine yetebilen bir ülke olarak kalkınma temellerinin atılması ile bu dönemi daha düşük bir hasarla atlattığını sağlamıştır (Metintaş ve Kayıran, 2016: 75).

Türkiye kalkınma için gerekli adımları atmaya çalışırken çıkan kriz, devletin denetimi ve kontrollünü daha etkin hale getirmiştir. Bu nedenle 1930'lu yıllarda otoriter devlet politikaları yer almıştır. 1933 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış, belirlenen sürenin altında hedeflere ulaşılması ile İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1936 yılında çıkarılmıştır. Bu dönemlerde devletin yatırım finansmanına yönelik olarak Sümerbank ve Etibank kurulmuştur (Yiğit, 2012: 320). 1933 yılında Atatürk açıkladığı devletçilik politikaları arasında ekonomik alanda özel teşebbüsleri savunmuştur. Sanayi sektörünü öncelikle devletin sağlaması gerektiğini öne sürerken özel sektörün önünü açmak amaçlı, sektörlere finansal destek sağlayacak olan finansal bankaların kurulmasını sağlamıştır. Tarımda araştırma çalışmaları yapılacak çiftliklerin kurulması ve gerekli teknolojik desteğin verileceğini belirtmiştir.

Atatürk 1 Kasım 1937 yılında Mecliste yaptığı açılış konuşmasında şunları söylemiştir; *“Milli ekonominin temeli tarımdır. İşte bu nedenle tarımda kalkınmaya önem*

vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar bu amaca erişmeyi kolaylaştıracaktır. Fakat bu önemli isteği uygun bir biçimde amacına ulaştırabilmek için ilk önce ciddi çalışmalara dayalı bir tarım politikası belirlemek ve onun için de, her köylünün ve bütün vatandaşların kolayca kavrayabileceği ve severek uygulayabileceği bir tarım rejimi kurmak gereklidir. Bir kez, ülkede topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olan ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir nedenle ve hiçbir şekilde bölünemez bir nitelik almasıdır. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğinin, arazinin bulunduğu bölgelerin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlanması gereklidir. Küçük büyük bütün çiftçilerin iş araçları artırılmalı, yenileştirilmeli ve bakım önlemleri zaman geçirilmeden alınmalıdır. Herhalde, en küçük bir çiftçi ailesi, bir çift hayvan sahibi olmalıdır, bunda ideal olan öküz değil, at olmalıdır. Öküz, ancak bazı şartların henüz sağlanmadığı bölgelerde hoş görülebilir. Köylüler için, genellikle pulluğu pratik ve faydalı bulurum. Traktörü büyük çiftçilere öneririm. Köyde ve yakın köylerde, ortaklaşa harman makineleri kullanmak köylülerin vazgeçemeyeceği bir gelenek haline getirilmelidir". Mustafa Kemal Atatürk tarımsal alanı temel sektör olarak desteklemiş, köylüye ve çiftçilere büyük önem vermiştir. Tarımsal alanda öncülük ettiği reformlar ülke tarımına önemli katkılar sağlamıştır. Çiftçi örgütlenmelerini desteklemiş, toplumun birlikte çalışarak daha hızlı ilerleyeceğini belirtmiştir.

Atatürk açılış konuşmasındaki sözleriyle, mülkiyet dağılımının düzenlenmesi için belirli ilkeleri ortaya koymuştur. Bunlardan ilki topraksız çiftçi bırakmamaktır. Bir diğeri ise, bir çiftçinin ailesini geçindirecek yeterlilikte toprağın miras gibi yollarla hiçbir şekilde bölünmesine izin vermemektir. Son olarak ise büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işleyebilecekleri toprak büyüklüğünü sınırlandırmaktır. Bu maddeler 1937 yılında Celal Bayar hükümet programında meclise sunulmuştur. 1937 yılında 1924 Anayasası üzerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Buna göre peşin ödeme yapmadan, çiftçinin topraklandırması için kamulaştırmanın önü açılmıştır. Ancak bu dönemlerde İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması, savaşın ülke sınırına kadar gelmesi toprakla alakalı çıkarılan reform çalışmalarını sekteye uğratmıştır. Yapılan çalışmalar sonucu yeni bir toprak reformu kanunu ancak 1945 yılında çıkarılabılmıştır (İnci, 2010: 352).

2.5.3.4. 1945 Toprak Reformu Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Atatürk döneminde üzerinde durulan toprak reformu çalışmaları, tam olarak uygulanamamış. Kriz ve İkinci Dünya Savaşı etkisi ile ertelenerek 1945 yılına kadar gelinmiştir. 1930 yılında Arazi Tevzi Kararnamesi çıkarılmış, devlet arazilerinin bir bölümünün dağıtılması amaçlanmıştır. Ancak bu kararname başarıya ulaşamamıştır.

1930'lu yıllarda başlayan toprak reformu kanunu ilk olarak kapsamlı bir şekilde 1945 yılında somut bir şekilde meclise sunulmuştur. Bu kanununun amacı köylüyü sadece toprak sahibi yapmak değil kapsamlı bir şekilde durumun incelenmesidir. Tek parti hükümeti ikinci dünya savaşının olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla bir takım önlemler almıştır. Bunlar Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi koruyucu önlemlerdir. Bunlara son olarak Çiftçiyi Topraklandırma Reformunu da ekleyebiliriz (İnce, 2006: 61).

Tablo 2.1: 1937 ile 1943 yılları Arasında Dönüm Başına Çiftçi Aile Sayısı

DÖNÜM	ÇİFTÇİ AİLE SAYISI
1-10	244.828
10-20	161.380
20-30	124.514
30-40	92.222
40-50	75.313
50-75	112.720
75-100	74.914
100-200	88.355
200-500	31.886
500-1000	40.104
1000 dönümden fazla	1876

Kaynak: (Erdal İnce (2006), “Köylüyü Topraklandırma Kanunu’nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri”, ÇİTAD, V, 13, Güz, s. 63-64, ss. 59-78.)

Tabloya göre toprakların çiftçilere dağılımı ile ilgili rakamlarda önemli farklılıklar vardır. Arazi büyüklükleri ve çiftçi sayısına bakıldığında adaletsiz bir durum olduğu görülmektedir. Küçük araziye sahip çiftçi sayısının diğerlerine oranla çok yüksek seviyede olması çiftçiler için amacına uygun bir toprak reformu yapılmasını gerekli kılmıştır.

4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu birinci maddesini şu şekilde açıklayabiliriz; Arazisi olmayan veya yetersiz olan çiftçiye geçimlerini sağlayacak araziyi temin etmek, çiftçilere ihtiyaç dâhilinde onarma, çevirme sermayesi, demirbaş vermek ve ülke topraklarının sürekli işlenmesini sağlamak olarak amaçlarını açıklayabiliriz. Kanuna göre dağıtım tabi araziler; hazine vakıf ve belediye topraklarından 5.000 dönümden büyük çiftliklerden kamulaştırılacaktır. Eğer bu toprak yeterli olmazsa 2.000 dönümlük araziler de kamulaştırmaya dâhil olacaktır. Kanunun 17. Maddesinde nüfus yoğunluğu fazla olan bölgelerde devlet arazileri yerliliği sağlamazsa 2.000 dönüm altındaki topraklarda kamulaştırılacaktır. Kanunun amacı, tarımın temelini aile işletmelerine dayandırmak, toprak dağılımındaki eşitsizliği azaltmak, toprağı olmayan veya yetersiz toprağına sahip çiftçiyi toprak sahibi yapabilmektir. Ayrıca büyük topraklara sahip olan güç sahibi kimselerin, bölgelerindeki güçlerinin azaltılması amaçlanıyordu. Toprak reformu çiftçinin sadece toprak sahibi olmasını değil, verimli bir üretimin yapılması için gerekli koşulların sağlanmasını içeriyordu (Balcı ve Karadeniz, 2018: 273).

Toprak reformu kanunu çıkarılma aşamasından itibaren yoğun eleştiriler almıştır. Dönemin muhalifleri ve toprak sahipleri tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Çıkarılan bu yasa amaç ve kapsam olarak önemli bir gelişmedir. ÇTK uzun yıllar yürürlükte kalsa da uygulama bakımından incelendiğinde başarılı tam olarak amacına ulaşmamıştır. Kanun kapsamında olan özel mülkiyetlerin dağıtımını neredeyse gerçekleştirilmemiştir. Dağıtılan toprak büyüklükleri ve aile sayılarına bakıldığında etkin dağıtım sağlanamamıştır. Ayrıca yine kanun kapsamında olan gerekli araç ve gereçler ve desteklemeler yeterli olmamıştır. Tarımsal altyapı bakımından yetersiz olan aileler etkin bir üretim gerçekleştirememiştir.

2.5.3.5. Çok Partili Dönemde Tarım

İkinci dünya savaşı sonrası dönemde çok partili döneme adım atılmıştır. Çok partili dönemin ilk zamanları, çiftçiler siyasi bir güç konumunda olamamış fakat seçmen kitlesinin büyük bir bölümünü oluşturduğu için politika açısından ön planda tutulmuştur. Bu nedenle 1950'lerde, tarımsal destekleme programları daha kapsamlı hale gelmiştir. Savaş sonrasındaki

dönemde tarımsal pazar üretime yapılan teşviklerin etkisiyle daha iyi bir yere gelmiştir. Devlet destekleme alım programları ile ve sübvansiyonlar yoluyla kırsal nüfusun ulusal pazara katılımı hızlandırıldı (Pamuk, 2014: 71-72).

Demokrat Parti'nin (DP) kuruluşundan itibaren uyguladığı liberal politikalar ekonomide etkisini göstermiştir. Bu anlayışa göre piyasada sadece özel sektöre yer verilmesi değil, devletin de yer alması gerekliydi. Tarımsal alanda desteklerin verileceği belirtilmiş ve hükümet politikalarında tarımsal alanın ön planda temel sektör olarak tutulacağı vurgulanmıştır (Baytal, 2007: 555).

1950-1954 yılları arasında tarımsal politikalar kendini göstermiş ve yükseliş sağlamıştır. Makineleşmenin artması ile birlikte tarımsal üretim artmış, ihracat rakamları yukarıya taşınmıştır. Kore savaşından sonra gelişmiş ülkelerin tarımsal ürün ihracatına girmesi bazı ürünlerde fiyatları düşürmüştür. Bu durum dış ticareti ihracat açısından olumsuz etkilemiştir. 1955'ten sonra tarım sektörüne verilen krediler yavaşlamış, sanayi sektörüne ağırlık verilmiştir. Bu yıllardan sonra, uygulanan liberal dış ticaret politikaları esnetilmeye başlamıştır. İthalat konusunda kısıtlamalara başvurulmuştur. 1950 ile 1960 yılları arasında tarımsal kesim önemli değişimler geçirmiştir. Traktör, biçerdöver gibi modern tarım aletlerinin kullanımı üretimi artırmıştır. Endüstriyel bitkilerin üretimi artmıştır (Şener, 2005: 146-147).

2.5.3.6. Planlı Dönemde Tarımsal Gelişmeler

Türkiye'de sürekli plan dönemi 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) kurulmasıyla başlamıştır. 1963 yılından itibaren hükümetlerin hedefleri doğrultusunda kalkınma planına geçilmiştir. İlk kalkınma planında, ekonomik problemlerin yanında kırsal alanların problemlerin çözümüne değinilmiş ve tarımsal kooperatifler araç olarak görülmüştür (Koçtürk, 2008: 47). Devlet Planlama Teşkilatının oluşturduğu 5'er yıllık kalkınma planının uygulanması için yıllık programlarını hazırlamıştır. İlk planlı dönem yılları 1963-1967 yıllarındadır. Bu plana uygun olarak bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi, verimli bir tarımsal üretim için yatırımların yapılması amaçlanmıştır. 1960 Anayasasında da temel yasalardan birisi Toprak reformudur. Toprakların reform amacı ile kamulaştırılmasını ve topraksız çiftçilere dağıtılmasını öngören yasa, çiftçiyi destekleyerek verimli üretimi amaçlamaktadır. Anayasa maddesine dayanarak, toprak reformu ile ilgili sekiz yasa tasarısı hazırlanmış sadece bir tanesi meclis gündemine gelmiştir ancak yasalaşmamıştır. 1968-1978

yılları arasında sanayinin gelişimine önem verilmiştir. Tarımsal alanda gelişme tam olarak sağlanamamış fakat bu konudaki çalışmalar son bulmamıştır. 1973 yılında Toprak ve Tarım Reformu Kanunu çıkarılmıştır (Derneka, 2006: 5).

2.5.3.7. 1973 Tarihli ve 1757 Sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu

1945 yılında çıkarılan Toprak Reformu Kanunu yapılan bazı değişiklikler ile 1973 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Hedeflenen amaç çiftçilerin topraklandırılması ve bunun yanında büyük toprak sahiplerinin siyasal gücünün azaltılmasıydı. Çıkarılan yasa istenilen hedeflere ulaşmamıştır. 28 Haziran 1966 tarihinde çıkarılan Tapulama Kanununa göre en az yirmi yıl toprağa sahiplik yapanların zilyetleri kabul edilerek, özel mülk haline getirilmesi süreci tamamlanmıştır (Yiğit, 2019: 41). Kanuna göre, büyük toprak sahiplerinin tapu sahibi olması nedeniyle adaletsiz bir dağılım ortaya çıkarmıştır. Çıkarılan toprak reformu doğrultusunda bir uygulama olmamıştır.

Toprak reformu kanunu sorunu önemini kaybetmemiş, 1973 yılında 1757 Sayılı Toprak ve Tarım Reformu Yasası meclisten geçmiştir. 1 Kasım 1973'te Şanlıurfa'da pilot bölge olarak uygulanmıştır. Anayasanın 38. Maddesinde değişikliğe gidilerek, kamulaştırmada vergi değeri esası geçerli hale gelmiştir. 1973-1978 yılları arasında uygulanan 1957 Sayılı Kanun, 1977 yılında çıkarılışındaki şekil hatası sebebiyle bir dava açılması sonucu Anayasa Mahkemesince iptal edilmiştir. Yeni yasanın çıkarılması için bir yıl süre verilmiştir. Yasanın iptalinden kısa bir süre sonra Anayasanın 38. Maddesi tekrar değiştirilerek kamulaştırmada rayiç bedel esası getirilmiştir. Mayıs 1978 yılına kadar yenir bir yasa çıkarılmayınca bu defa toprak reformu duraksamıştır (Tekelioğlu, 2010: 57).

2.5.3.8. 24 Ocak Kararları ve Tarım

1980'lerden önce Türkiye'de korumacı bir politika uygulanıyordu. Bu durum uygulanan ithal ikameci sanayi planının sonucunda gerçekleşmiştir. İç pazarda üretilen malların ithal mallar karşısında korunmasını sağlayacak politikalar izlenmiştir. 1960 ve 1980 yılları arasında tarım ve endüstriyi geliştirecek teşvikler ve planlamalar doğrultusunda ekonomi politikası yürütülmüştür. Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) özel sektörün yer almadığı alanlarda önemli görevler üstlenmekteydi. 1973 Petrol Krizi sonrasında döviz ihtiyacı üretim açısından bir gereksinim haline gelmiştir. Bu nedenle destek olunan yerli tarım

ve endüstri alanında uygulanan politikalar değişmeye başlamıştır. 1978 yılında Türkiye üretim finansmanı için dış borçlanama yoluna gitmiş, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) gibi uluslararası kuruluşlara başvurmuştur. Bu kurumlar yerli üretimi güçlü tutmak adına sağlanan teşvik ve destekleri, korumacı politikaları, devlet harcamalarını azalmak gibi uyum programları öne sürmekteydi. 1979 yılında Süleyman Demirel başbakanlığında, uluslararası kuruluşlardan kredi temini yapabilmek için, o dönemde başbakanlık müsteşarlığı görevinde bulunan Turgut Özal ile 1980 yılında 24 Ocak kararları yürürlüğe konmuştur. Genel olarak 24 Ocak Kararlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Doğançay, 2016: 41-42);

- İthal ikameci sanayi politikalarının bırakılması,
- İthalatın serbest hale gelmesi,
- İhracatı teşvik edici önlemler alınması,
- Serbest Piyasa ekonomisine geçiş,
- Devalüasyonlarla Türk lirasının değerinin düşürülmesi,
- Ekonomide devletin rolünün azaltılması,
- Kamu harcamalarının düşürülmesi,
- Reel faiz oranının piyasa mekanizması ile belirlenmesidir.

Destekleme fiyatları ile ilgili bu dönemde en önemli gelişmelerden birisi, ekim döneminden önce belirlenen fiyatlardır. Belirlenen fiyatlar sayesinde çiftçiler karar almada avantaj elde etmişler, planlı üretim ve kaynakların etkin yönetimini sağlamışlardır. Ekim döneminden önce ilan edilen fiyatlar kesin fiyatlardır. Bu dönemlerde yüksek enflasyon oranlarının olması, belirlenen fiyatların enflasyonun altında kalmasına neden olmuştur. Üretim açısından, çiftçilerin zarar etmesine, sonraki yıllarda tarımın ekonomi içerisinde gerilemesine neden olmuştur (Öztürk vd., 2008: 20-21).

2.5.3.9. 1982 Anayasası ve Tarım

1982 Anayasasında tarım ve toprakla alakalı hükümler 44. Maddede şu şekilde belirtilmiştir; *“Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçilikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alır. Kanun, bu amaçla, değişik tarım bölgeleri ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini tespit edebilir. Topraksız olan veya yeterli toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlanması, üretimin düşürülmesi, ormanların küçülmesi*

ve diğer toprak ve yeraltı servetlerinin azalması sonucunu doğuramaz. Bu amaçla dağıtılan topraklar bölünemez, miras hükümleri dışında başkalarına devredilemez ve ancak dağıtılan çiftçilerle mirasçıları tarafından işletilebilir. Bu şartların kaybı halinde, dağıtılan toprağın Devletçe geri alınmasına ilişkin esaslar kanunla düzenlenir". Bu maddeye göre toprakların verimli işletilmesine değinilmiştir. Orman toprak ve yeraltı servetlerine zarar verilmemek kaydı ile çiftçiye gerekli toprağı sağlamak amacı yer almaktadır. Maddenin devamında ise, toprakların bölünmemesi ve üretime zarar verecek tedbirlerin alınması yer almaktadır.

45. Madde ise bitkisel ve hayvansal üretimin desteklenmesi, tarım arazileri ve çayır ve meraların amaç dışı kullanımını ve tahribatını önlemek amacını içerir. Tarım üreticilerinin girdilere kolay ulaşımını sağlamak hedeflenmiştir.

1984 yılında Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) çıkarılmıştır. GAP, sulama ve hidroelektrik enerji üretimine yönelik alt projelerden oluşmaktadır. Bölgesel kalkınmayı sağlamak, refah düzeyini artırmak, yaşam standartlarını yükseltmek gibi amaçları içermektedir. GAP kırsal kalkınma, sulama yapıları ve hidroelektrik enerjisi üretimi dışında tarımsal ve endüstriyel gelişme, kırsal ve kentsel altyapı, ulaşım, haberleşme, eğitim, sağlık, kültür gibi yatırımlarda içermektedir. GAP amaçlarından bir diğeri de kırsal alandan göçün önlenmesidir. Ayrıca bölgenin tarıma dayalı ihracat merkezi olması hedeflenmektedir (Ökten ve Çeken, 2008: 17).

1984 yılında 3038 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu yasası çıkarılmıştır. Yasanın ele aldığı konular; toprak reformu ve hazine topraklarının dağıtımı, kiralanması, toprak toplulaştırması ve tarım topraklarının korunmasını kapsamaktadır. Kanun toprak reformu olarak belirlenen bölgelerde hazine arazilerinin dağıtımı ve kiralanması, toprak toplulaştırması ile tarım topraklarının kullanımını düzenleyen bir yasadır (Gün, 2001). Yasanın bir diğer amacı ise GAP projesi ile oluşturulacak sulama kaynağı ile verimli tarım işletmeleri için adaletli bir dağılım sağlamaktır. Esas amaç ise güçlü ve adaletli bir tarımsal altyapı oluşmasını sağlamaktır. Kanun uygulamaya açılan alanlarla sınırlı olması nedeniyle uygulanması bakımından yeterli olmamıştır.

2.5.3.10. 1990-2005 Kalkınma Planları Dönemleri

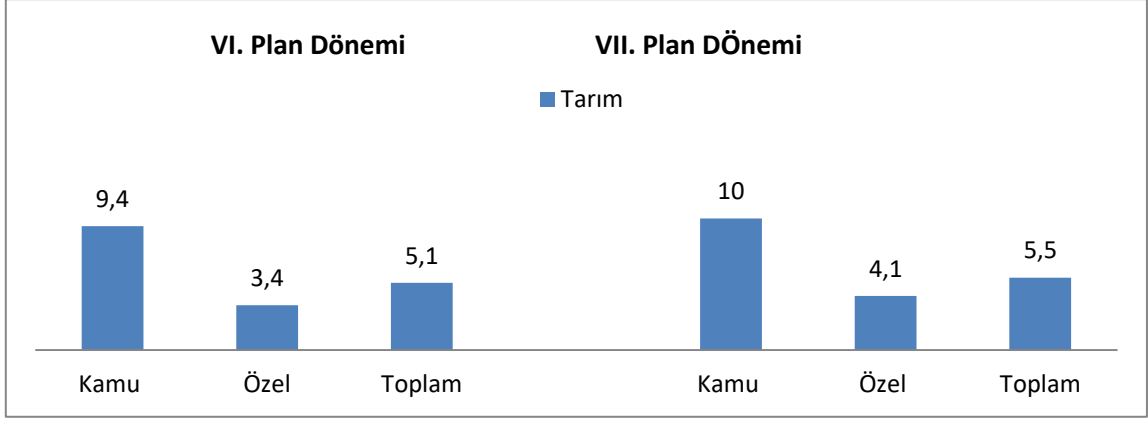
Altıncı plan döneminde; tarımsal alanda modernleşmeyi sağlayarak üretimde doğal şartların etkilerini azaltmak, artan nüfusun gıda ihtiyaçlarını karşılamak ve ihracatı geliştirme gibi hedefler yer alır. Beşinci kalkınma planına benzer olarak altıncı kalkınma planında

pazarlamayı kolaylaştıracak uygulamalar getirmek, iç ve dış talebe uygun, verimli bir üretim yapısı planlanmıştır. Ayrıca Tarım Satış Kooperatifleri ile ilgili düzenlemelerde yer almıştır. Beşinci plan dönemindeki gelişen olumsuzluklardan yola çıkılarak VI. Planda yer alan hedef istikrarlı ve dengeli büyümeyi sağlamaktır. İlk yıllarda hedeflenen büyüme yakalanırken daha sonraki yıllarda hedeflenen oranın yarısına ulaşılmıştır (Darıcı, 2008: 15-16).

Yedinci kalkınma planında yeni politikalar söz konusudur. Avrupa Topluluğu ile tam üyelik amaçları ve Gümrük Birliğine giren Türkiye'nin küreselleşme sürecinin fırsatlarından faydalanacağına vurgu yapılmıştır (Kutlu vd., 2018: 34). VII. Kalkınma Planında, üretici birliklerinin kurulması, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerin özerkleştirilmesi, tarımda yeniden yapılandırma kanununun oluşturulması, ürün sigortası kanunu, şeker kanunu ve tarımda çerçeve kanun çıkarılması hedeflenmiştir. Hedeflerden bazılarında ilerleme olsa da planlanan amaçlara ulaşılamamıştır (Babacan, 1999: 16).

VIII. Kalkınma Planı içerisinde tarımsal alanda yeniliklerin yapılması planlanmıştır. Bu yeniliklerden bazıları; rekabetçi tarım sektörü oluşturmak, çiftçi kayıt sistemleri ve bilgi sistemlerinin getirilmesidir. Yedinci planla benzerlik gösteren maddeler ile birlikte tarımsal üretici örgütlenmesi vurgulanmıştır. Planda yer alan tarım reformu sonucunda oluşturulan projelerden biri Tarım Reformu Uygulama Projesidir. Dünya Bankası ile yapılan Ekonomik Reform Kredisi Anlaşması (ARIP) ile gündeme gelmiştir. 2001 yılında çıkarılan projeye, Türkiye'de tarımsal rekabeti artıracak finansmanın sağlanması hedeflenmiştir. ARIP, DGD ve çiftçi kayıt sistemi, kırsal kalkınma programları, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin yeniden yapılandırılması olarak üç hedeften oluşmaktadır. Kırsal kalkınmaya yönelik çıkarılan Çiftçi Örgütlerinin Güçlendirilmesi Projesi (IRFO), çiftçi örgütlerinin kurumsallığını geliştirerek kalkınmayı ve sürdürülebilirliği sağlama amacıyla çıkarılmıştır. Bu projeye yedi çiftçi örgütü merkez birliği bir araya gelerek Tarımsal Amaçlı Kooperatifle Ortak Girişimi (TAGOK) kurulmuştur (Tan ve Karaönder, 2013: 89). Tarımın sektörler içerisinde altıncı kalkınma planına göre payı ve yedinci kalkınma planındaki hedeflenen rakamlar aşağıda gösterilmiştir.

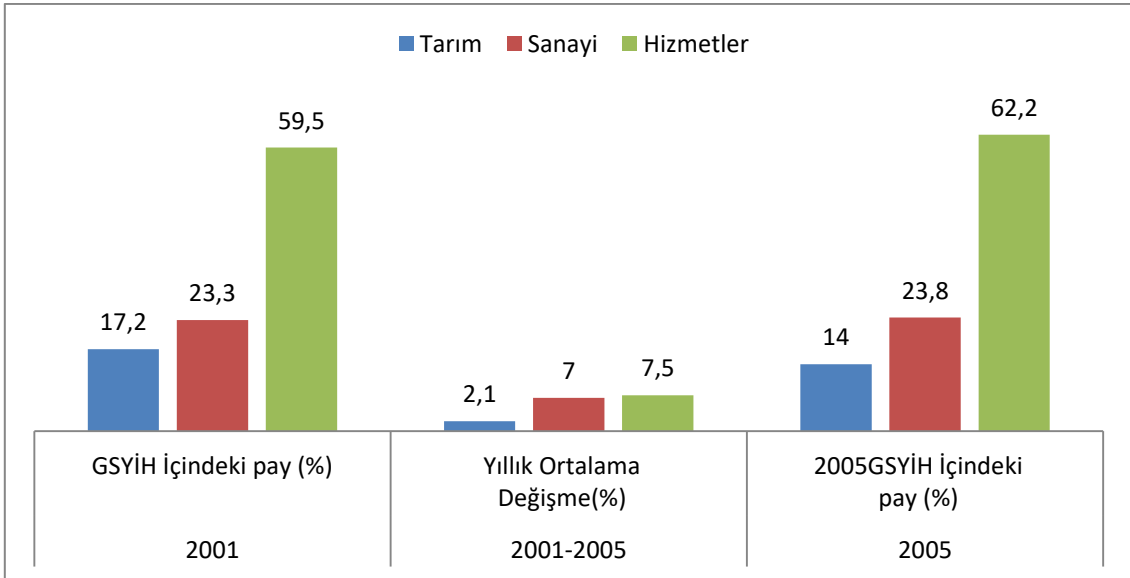

Şekil 2.1: Sabit Sermaye Yatırımlarında Tarımın Sektörel Payı (%)

Kaynak: (SBB, 1995: 209)

Sekizinci Kalkınma Planında, bölgesel gelişmişlik düzeyi dengesizliklerinin azaltılması, geri kalmış bölgelerin gelişmesi, refah düzeylerinin yükselmesi ve en önemlisi kırsal alanlarda yaşayan nüfusun büyük kent merkezlerine göçünü ortadan kaldıracak tedbirler yer almıştır. Ayrıca bölgeler arası farklılıkların giderilmesi planlanmış, konu üzerinde önemle durulmuştur (Akkahve, 2004: 9). Sekizinci Kalkınma Planında işsizlik konularına değinilmiştir. Ekonomik eşitliğin sağlanması amacıyla kadın, genç ve engellilerin işsizliği üzerinde durulmuştur. Kadınların iş hayatına katılımını artıracak politikalar yer almıştır. Büyük kent merkezlerine göçlerin başlaması ile birlikte kadınların iş yaşamına katılımı sınırlı hale gelmiştir (Yantur, 2019: 10).

Şekil 2.2: Ana Sektör İtibariyle Katma Değer Gelişmesi

Kaynak: (SBB, 2000: 36)

Tablo 2.2: Kalkınma Planlarında Tarımsal Dönüşüm; Seçilmiş İlke, Amaç ve Özel Beklentiler:

VI. Kalkınma Planı (1990-1994)	<p>* VI. Plan döneminde tarım sektörü toplam üretiminde yıllık ortalama artışın %4,2 olması hedef alınmıştır. Bitkisel üretim artışı yıllık %3,7, hayvancılıkta ise %4,9 olarak hedeflenmiştir.</p> <p>* Tarım reformu uygulamalarıyla, teknolojik gelişmeleri ve verimliliği esas almış, çiftçi gelirlerinin yükseltilmesi amaçlanmıştır.</p>	<p>* AT'ye üyelik konusundaki gelişmeler için uyum çalışmaları kararlaştırılmıştır.</p>
VII. Kalkınma Planı (1996-2000)	<p>* Artan nüfus için dengeli ve yeterli besin maddelerini sağlamak, mutlak üstünlüğe sahip olunan ürünlere öncelik verilerek üretimin ve ihracatın artırılması temel amaçlardandır.</p> <p>* Tarımsal destekleme politikaları, üretimin serbest rekabet şartlarında pazara uygun gelişmesi hedeflenmiş, kamu kaynaklarının da daha rasyonel kullanılması düzenlenecektir.</p> <p>* Tohumculuk, aşılama, suni tohumlama gibi tarımsal faaliyetlerin ve tarımsal faaliyetlerin özel sektör tarafından yürütülmesi yaygınlaştırılacaktır.</p>	<p>* Hayvancılıkta sermaye şirketlerinin kurulmaları desteklenecektir.</p> <p>* Şeker Kanunu'nun ihtiyaca cevap vermeyen maddeleri özel sektöre yönelik yeniden düzenlenecektir.</p> <p>*Tarım Politikaları, Uruguay Turu sonunda imzalanan Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşması'nın tarımla ilgili hükümleri ülkemizin yükümlülükleri ve Ortak Tarım Politikasına uygun olarak düzenlenecektir.</p>
VIII. Kalkınma Planı (2001-2005)	<p>*Tarım politikalarının esasları; DTÖ Tarım Anlaşmasının belirlediği yükümlülükler ve AT Ortak Tarım Politikasında ve uluslararası ticaretteki gelişmeler çerçevesinde belirlenecektir.</p> <p>*Tarım-sanayi entegrasyonunun geliştirilmesi, işletme sanayiinin rekabet edilebilirliğini artırıcı nitelikte uygun ve kaliteli hammadde sağlanması ile tarımsal sanayiye dönük sözleşmeli üretimin yaygınlaştırılması sağlanacaktır.</p> <p>* Tarımsal politikalar doğrultusunda dengeli ve çevreyle uyumlu tarımsal kalkınmasına yönelik olarak tarımsal altyapı yatırımlarının yapılması ve yararlanması sağlanacaktır.</p>	<p>*Pazarlama altyapısına yönelik olarak Ürün Boraları Geliştirme Projesi tamamlanacak, vadeli işlem borsalarının geliştirilmesi ve toptancı hallerinin etkin çalışması gerçekleştirilecek, çiftçinin depolama kapasitesinin artırılmasına yönelik yatırımlar özendirilecektir.</p>

Kaynak: (Kalaycı 2012:106-107; DPT)

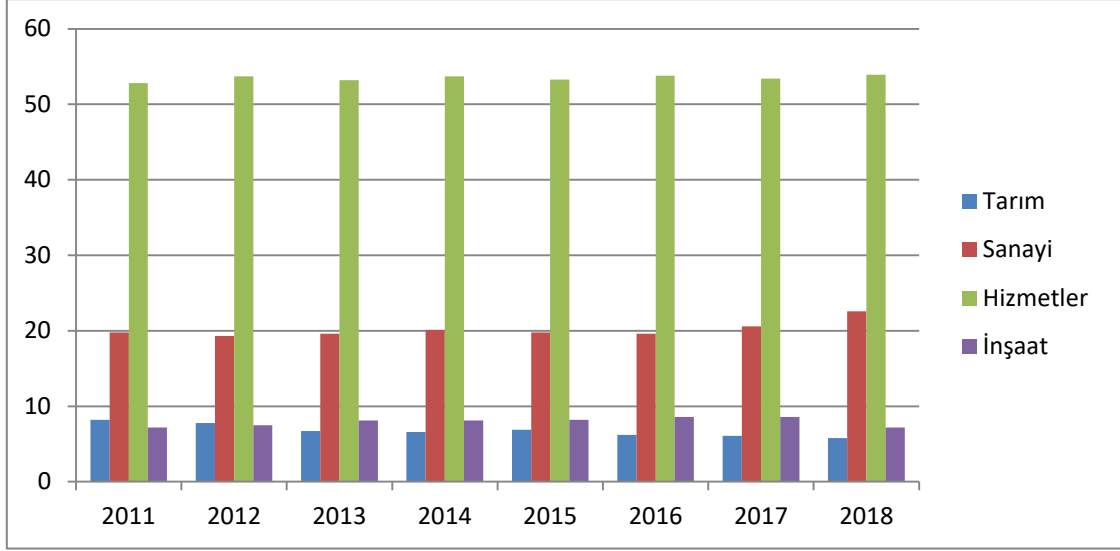
2.6. Türk Tarımında Mevcut Durum (2005-2020)

Türkiye'de dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013) yılları arasında geçerli olmuştur. Hedefler içerisinde yer alan çalışmalardan birisi ise tarımsal mekanizasyondur. 2007 ve 2013 yılları arasında temel makroekonomik göstergeler içerisinde tarımsal sektörün payının GSMH

içinde %10 düzeylerinde olacağı öngörülmüştür. Tarım sektörünün diğer sektörlerle kaynak aktarma potansiyeli olması, istihdamdaki payı gibi faktörler söz konusu olduğunda dokuzuncu kalkınma planında ağırlığı hissedilecektir. Türk tarım politikalarının AB Ortak Tarım Politikasına uyumu önemli bir yer tutmuştur. Türkiye'nin AB ülkelerine tarım ürünlerinde AB'ye ihracat payının 2004 yılında %48,5 olması avantaj sağlamaktadır (Evcim ve Ulusoy, 2006: 1).

Son dönemlerde gıda güvenliği üzerinde durulan bir diğer konudur. Gıda güvenliği uzun yıllardır sorunların yaşandığı bir alandır. Bunun nedenleri ise; Türkiye'de tarımsal kesimden ürünlerin işleme aşamasında kullanılan sanayine kadar teknik altyapının yetersiz olması, teknik personel eksikliği, üretici ve tüketicilerin yeterince bilgi sahibi olamaması ve eğitim eksikliği, satın alma gücünün yetersizliği ve teknoloji kullanımının zayıflığı olarak örnek gösterilebilir. Tarım ve Orman Bakanlığı gıda güvenliğinden sorumlu birincil kurumdur. Kayıt dışı işletmelerin varlığı gıda üzerindeki riski artırmaktadır. Bakanlık bu işletmeler ve gıda üzerindeki risklerle alakalı konularda denetim hakkına sahiptir. Ancak Bakanlık denetçi kadrosunun yetersizliği ve denetçilerin sektörlere göre uzman olmaması aksaklıklara neden olmaktadır (Kantaroglu ve Demirbaş, 2019: 499).

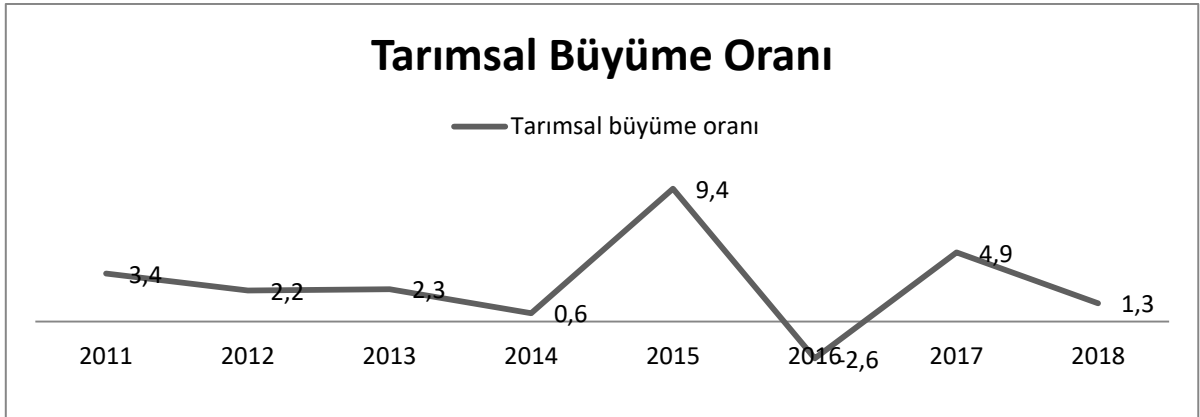
18 Nisan 2006 yılında 5488 sayılı Tarım Kanununda, tarım ve kırsal alanın kalkınma stratejileri doğrultusunda geliştirilmesi ve desteklenmesi için gerekli düzenlemelerin yapılacağı yer almaktadır. Kanununda tarım politikalarının ilkeleri başlığı altında, tarımsal üretim ve kalkınmada bütüncül yaklaşımdan sonra uluslararası taahhütlere uyum maddesi yer almaktadır. Yine ilkeler arasında piyasa mekanizmasına müdahaleyi aza indirecek özel sektörün etkinliğini artıracak maddeler yer almaktadır. Kanun içerisinde; doğrudan gelir desteği, fark ödemesi, telafi edici ödemeler, hayvancılık destekleri, tarım sigortası ödemeleri, kırsal kalkınma destekleri ve çevre amaçlı tarım arazilerini koruma desteği gibi desteklemeler yer almaktadır. Arıca kanun içerisinde salgın hastalıkla alakalı, sağın hastalık durumunda yayılmasını önlemek amacıyla, riskli alanlarda, Bakanlığın teklifi ve Bakanlar Kurulunun onayı ile tarımsal faaliyetlerde gerekli önlemler alınacağı yer almıştır (5488 Sayılı Tarım Kanunu, 2006).

Şekil 2.3: Sektörlerin Ekonomi İçerisindeki Yüzde Payları (Cari Fiyatlarda)

Kaynak: (Zirai ve İktisadi Rapor, 2019: 22; TÜİK)

Grafiğe göre ülkemizde tarımsal sektörün yeri son yıllarda ekonomi içerisinde diğer sektörlerle kıyasla daha düşük seyretmektedir. 2011 yılında tarım sektörünün ekonomi içindeki payı 8,2 iken 2018 yılına gelindiğinde 5,8'lere kadar gerilemiştir. Yıllar itibari ile tarım sektöründeki azalan oranlar yerini sanayi ve hizmet sektörlerindeki artışa bırakmıştır. İnşaat sektörü ise 2011 yılında 7,2 iken ara yıllarda artışa geçmiş, 2018 yılına gelindiğinde tekrar aynı düzeye düşmüştür. Tarımsal alanda ülkemizde diğer sektörlerle göre düşüş yaşanmasının nedenleri; doğal koşullar, ürün fiyatlarındaki dalgalanmalar, girdi fiyatlarındaki artış ve tarımsal işletme yapılarının diğer sektörlerle göre daha zayıf olmasıdır. Bu dönemlere tarımsal ait büyüme grafiği ise aşağıda verilmiştir.

Şekil 2.4: Tarımın Yıllar İtibari İle Büyüme Hızı (2011-2018)

Kaynak: (Zirai ve İktisadi Rapor, 2019: 22; TÜİK).

On Birinci Kalkınma Planına göre ise tarımsal sektörde öncelikli gelişme alanları; sosyal, ekonomik olarak sürdürülebilir, yeterli ve dengeli beslenmenin sağlanması, arz ve talep dengesini gözeten, teknolojiye dayalı, altyapı sorunları çözülmüş ve örgütlülüğü yüksek bir tarım sektörünün oluşturulmasıdır. Bu bağlamda On Birinci Kalkınma Planı, tarımsal alanda dijitalleşme ve yapay zekâya dayalı tarımsal bilgi sisteminin geliştirilmesi, tarımsal desteklerin etkisinin artırılması, fiyat dalgalanması ve girdi fiyatlarının izlenebileceği bir sistem oluşturmak, Lisanslı depoları geliştirmek gibi birçok politikayı barındırmaktadır. On Birinci Planda yer alan Kamu Sabit Sermaye Yatırımları Hedefleri 2019-2023 yılları arasında şu şekildedir;

Tablo 2.3: Toplam Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarındaki Hedefler

SEKTÖRLER	On Birinci Kalkınma Plan Dönemi (2019-2023)	
	Milyon TL	Pay(%)
Tarım	46.032	6,1
Madencilik	24.008	3,2
İmalat	5.989	0,8
Enerji	39.772	5,2
Ulaştırma	262.343	34,8
Turizm	1.921	0,3
Konut	8.521	1,1
Eğitim	144.280	19,1
Sağlık	32.229	4,3
Diğer Kamu Hizmetleri	188.973	25,1
Teknolojik Araştırma	35.176	4,7
Toplam	754.068	100

Kaynak: (SBB, 2019:104)

2.7. Türkiye’de Tarımın Yeri Ve Önemi

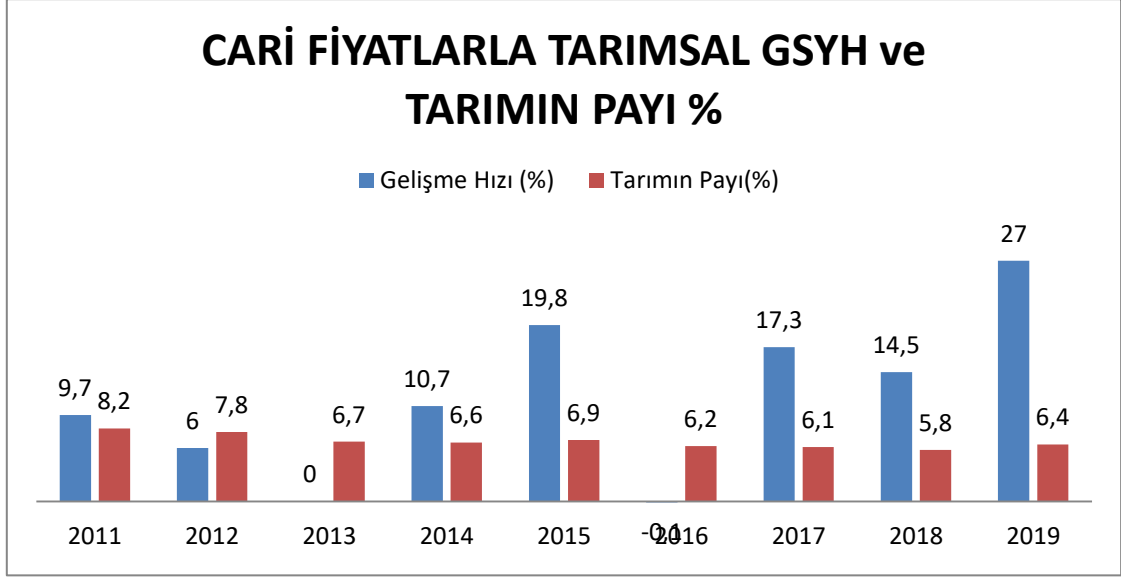
Ülkelerin ekonomik gelişmişliği ile tarımsal alandaki gelişmeleri orantılıdır. Modern tarım teknikleri ve gelişen teknoloji ile birlikte tarım farklı bir boyut kazanmıştır. İnsan gücünden makineleşmeye yönelen tarımsal faaliyetler, verimliliğin artmasıyla birlikte üretim ve pazarlama alanlarını geliştirmiştir. İnsanların temel gereksinimi olan gıda maddelerinin üretimi etkin bir tarımsal üretim ile karşılanacaktır. Gelişmiş ülkeler için tarım, gelişmiş ve modern olarak sürdürülmekte, ürün fiyatları istikrarını korumaktadır. Fakat gelişmekte olan ülkelere baktığımızda, fiyatlar mevsimsel veya başka nedenlere bağlı olarak dalgalanmakta, etkin ve planlı üretim gerçekleşmemektedir.

Tarımsal faaliyetler etkin ve verimli politikalar ile desteklendiğinde ülke ekonomisine oldukça katkı sağlayacaktır. Gelişmiş ülkelerin tarıma verdiği öneme bakarak bu anlaşılabilir. Türkiye’de tarımsal alanda hedeflerin belirlenmesi ve belirlenen hedefler karşısında alınan sonuçların bazılarında değinilmiştir. Tarımsal sektör diğer sektörler arasında düşük bir paya sahip olsa da günümüzde, tarım ve gıda sektörünün büyük bir gelişim göstermesiyle yeniden önem kazanmıştır.

2.7.1. Tarımın Gayrisafi Milli Hâsıla İçindeki Yeri

Gelişen bir ekonominin en önemli bileşenlerinden biri tarım sektörüdür. Bir ülkenin GSMH’si içerisindeki tarım payına bakarak ülkenin gelişmişlik düzeyini görmek mümkündür (Yalçınkaya ve Çılbant, 2006; Altınalev, 2004: 54).

Ekonomik kalkınma sürecinde, tarım kesiminin ekonomi içindeki göreceli önemimin giderek azaldığı, dünyanın her yanında geçerli olan genel bir ekonomik olgudur. Tarımın genel olarak ekonomi içerisindeki payının azalması, tarım dışı kesimlerin tarım kesiminden çok daha hızlı büyümesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye’de ise tarım dışı kesimlerin tarımdan daha hızlı büyümesinin sebebi, “sanayileşen bir ülkede tarımın yeri yoktur” gibi yanlış bir düşüncenin etrafında gerçekleştirilen tarımsal politikalar. Türkiye’de tarımın ekonomi içindeki yerine bakmak için üretim, milli gelir, istihdam, dış ticaret gibi bazı büyüklüklere bakmak gerekir (Yapar, 2005: 23). Tarımsal sektörün ülke ekonomisi içerisinde belirli bir büyüklükte yer alması diğer sektörlerinde gelişimi açısından önemlidir.

Şekil 2.5: Cari Fiyatlarla Tarımsal GSYH ve Tarımın Payı

Kaynak: (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020; TÜİK)

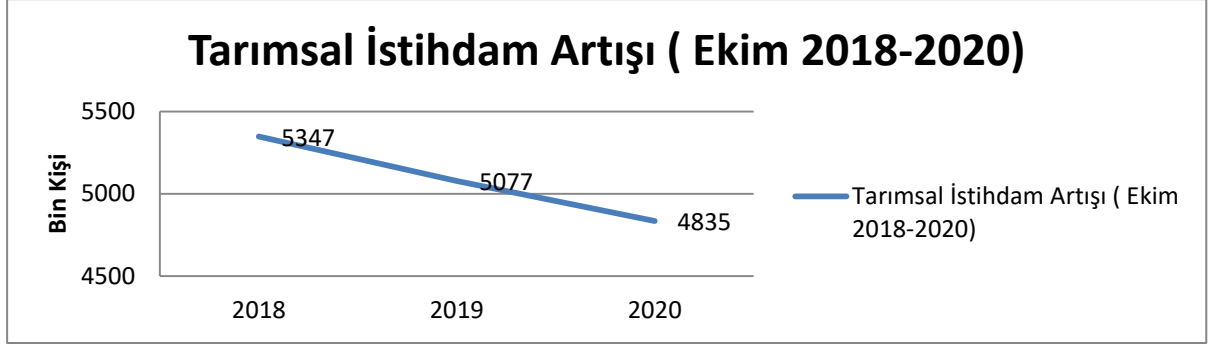
2.7.2. Nüfus ve İstihdam Yönünden Tarımın Önemi

İnsan ve oluşturduğu topluluklar ekonomik yaşamın ortaya çıkışının ve işleyişinin ana nedeni konumundadır. Bu ilişkinin ve etkileşimin bir sonucu olarak ekonomiler için nüfus ve bazı özelliklerini ele alıp incelemek ve onlardan çıkarımlar yapmak bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, ülke nüfusunun yıllara göre gösterdiği gelişimi nüfus artışı ve hızı, cinsiyetlere ve yaş katmanlarına göre nüfusun gelişimi, nüfusun iş gücüne katılımı, sektörlerle göre birçok sosyoekonomik gösterge ile nüfusun incelenmesi önem arz etmektedir (Çetin, 2013: 23).

Tablo 2.4: İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)

Sektörler	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Tarım	25,5	23,3	22,5	22,4	23,1	23,3	23,3	22,1	21,2	21,1	20,6	19,5	19,4
Sanayi	21,6	21,9	21,8	22,0	20,3	21,1	20,8	20,5	20,7	20,5	20,0	19,5	19,1
Hizmet	47,3	48,8	49,6	49,5	50,4	49,1	48,7	50,2	50,9	51,0	52,2	53,7	54,1
İnşaat	5,6	6,0	6,1	6,0	6,3	6,6	7,2	7,2	7,2	7,4	7,2	7,3	7,4

Kaynak: (CSB, 2017)

Şekil 2.6: Tarımsal İstihdam Artışı

Kaynak: (TÜİK, 2019)

Kırsal ve kentsel yaşam kıyaslandığında son yıllarda kırsal göç giderek artmış, kentsel yaşam tercihi baskın gelmiştir. Kırsal göçün birçok nedeni vardır bunlardan bazıları, eğitim, sağlık, istihdam gibi etkenlerdir. Kırsal nüfusun zamanla kente göçü tarımsal faaliyetlerle uğraşan nüfusun azalmasına, artan kentsel nüfus ise daha fazla sanayi ve hizmet ihtiyacı oluşturmuştur. Bu nedenle çalışan nüfusun tarımsal faaliyetlere oranı giderek azalmıştır. Sanayi ve hizmet sektörü bu bağlamda oransal olarak yükselmiştir. Fakat tarımsal sektörün var olması ülke ekonomisi açısından oldukça önemlidir. Kırsal nüfusun kalıcı olarak artması günümüzde mümkün görünmemektedir. Tarım ile uğraşan nüfus oranının korunması üretimin doğru politikalar ile desteklenmesi ülke ekonomisi açısından oldukça önemlidir.

Ekonomik süreçte istenilen durumlardan birisi tarımsal sektörde aktif nüfusun payının azalmasıdır. Bu durum tarımsal sektörü oransal olarak azaltsa da tarımın diğer sektörlerle işgücü imkânı sağlama özelliği ve tarım dışı sektörlerde oluşan istihdamı artırmaktadır.

2.7.3. Tarımın Besinsel Gereksinimleri Sağlama Açısından Önemi

Tarımın ilk ve en önemli işlevi, kuşkusuz insanoğlunun karnını doyurduğu ve dolayısıyla yaşamını sürdürmesini sağlayan besinsel ürünleri üretmektir. Tarım insanın dünyada görüldüğü ilk günden bu yana işlevini aralıksız sürdürmektedir. Balıkçılığı tarımsal karakterli faaliyetlere dâhil eder, tarım dışı sektörlerinde besinsel mallar üretme çabalarını tarım temeline dayandırırız, tarımın besinsel ihtiyaçları sağlamada tek faaliyet alanı olma özelliğini korumakta olduğu görülür (Dinler,2014: 35-36).

Dünya nüfusu, geçmiş dönemlere göre katlanarak artmıştır. Artan bu nüfus sayısının beslenme gereksinimleri için oldukça yüksek üretim seviyesi gerekmektedir. Bunun yanında sağlıklı ve dengeli beslenme olgusu da söz konusu olduğunda birçok ülke için zorluklar

ortaya çıkmıştır. Tarımsal üretimin sanayi ile tamamlayıcı olması, besin değerlerinin artırılması, gıda maddelerinin daha etkili üretimi gerçekleştirilmiş fakat yine de beslenme sorunu tam olarak çözülememiştir.

2.7.4. Tarımsal Sektörün Dış Ticaretteki Önemi

Türkiye tarımsal ihracatı 1990 yılında 2 milyar 14 milyon USD olarak gerçekleşirken, bu değer yıllar içerisinde dalgalanmalar yaşamasına rağmen artarak 2013 yılında 16 milyar 977 milyon USD' ye ulaşmıştır. Dönem içerisinde tarımsal ihracatın dolar bazında parasal değerinin 1990'dan 2013' e kadar ortalama beş kat arttığı görülmektedir. Öte yandan genel ihracat 1990 yılında 12 milyar 959 milyon USD olarak gerçekleşirken, bu değer yıllar içerisinde önemli artışlar yaşayarak 2013 yılında 151 milyar 803 milyon USD' ye çıkmıştır. Tarımsal ihracatın genel ihracat içindeki payı ise dönem başında % 23,3 iken 2013 yılında %11,2' ye gerilemiştir. Tarımın genel ihracat içindeki yeri 1990'dan beri düşüşe geçtiği daha sonra düz bir seyir izlediği söylenebilir. 2005-2008 yılları arasında tarımsal ihracat payı düşmüştür. 2013 yılına gelindiğinde tarımda hammadde ihracatı payı azalmış, gıda maddeleri ihracatında artış meydana gelmiştir (Erol, 2015: 9).

2.7.5. Tarımın Sanayi Üzerindeki Önemi

Ülke ekonomisi genel olarak tarım, sanayi ve hizmetler sektörü olmak üzere üç ana sektörden oluşmaktadır. Bu sektörler arasındaki ilişki de sektörlerin genel yapısını ve gelişimini etkilemektedir. Özellikle tarım ile sanayi sektörü arasında sıkı bir ilişki vardır. Tarımın sanayi ile ilişkileri şu şekilde sıralanabilir (Dernek,2006: 10-13);

- Tarım Sektörü, ürettiği ürünlerle sanayiye hammadde sağlar; Özellikle gıda sanayinin hammadde ihtiyacı tarım sayesinde sağlanmaktadır. Ayrıca tekstil dokuma ve birçok alana hammadde sağlamaktadır. Gıda sanayi, temel besin kaynakları olan un ve unlu mamuller, yağ, şeker ve çeşitli ürünlerin üretimi için gerekli ürünlerin temini tarımdan elde eder. Bazı dönemlerde tarımsal ürünlerin maliyetinin yüksek olması, sanayi için gerekli hammaddelerin ithal edilmesine neden olur. Bu nedenle üretimin planlı bir şekilde yapılması ve tarım sanayi uyumunun işler hale getirilmesi ekonomik gelişmeye katkıda bulunur.

- Tarım, sanayinin ürettiği birçok ürün için iyi bir pazardır; Tarımda uygulanan teknolojinin gelişmesi ile daha yoğun gübre, ilaç, seracılık, sulama teknikeri, makine ve benzeri girdilerin kullanımını artarken, bu ürünlerin üretim miktarı da artmaktadır. Girdi kullanımı ile tarımsal üretimde verimlilik artar ve çiftçi gelirleri yükselir. Yükselen gelir ise diğer ihtiyaçların alınmasını sağlar. Bu ihtiyaçlar teknolojik ürünleri de kapsar.
- Tarım sektörü, sanayiye ucuz işgücü kaynağı sağlayarak katkı sağlar; Kırsal alanda, tarımsal üretimin verimli olmaması, yetersiz tarım alanı gibi nedenlerle çiftçiler geçimlerini sağlamada zorlanırlar. Artan nüfus gibi faktörler eklendiğinde köyden kente göç hareketleri başlar. Sanayi için ucuz işgücü ortaya çıkar, düşük maliyetler ile işçiler çalışacak işgücü kaynağı oluşur.
- Tarım, sanayiye sermaye birimi sağlar; Az gelişmiş ülkelerde ekonomide üstün sektör olan tarım, kalkınma için sermaye birikimi sağlayan sektör durumundadır. Tarımsal faaliyetler ile kazanılan sermaye birikimi, sanayi sektörünün oluşumu için altyapıyı oluşturmuştur. Devlet için ise tarımdan alınan vergiler ile sanayiye yatırımlar artmıştır.

2.8. Uluslararası Kuruluşlar ve Tarım Politikaları

Tarım uluslararası kuruluşların kurulmasından itibaren politikaların içerisinde yer almıştır. Gıda pazarının oluşturulması ve gümrük düzenlemeleri tarımsal ticaretin şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Uluslararası pazarda bölgesel ve ülkeler arası tarımsal ticaret küreselleşme ile oldukça ileri düzeye gelmiştir. Uluslararası ticaretin gelişmesiyle birlikte tarımsal ürünlerin ülkeler arası pazarlanması önemli bir konu haline gelmiştir. Gelişen pazar bir takım kuralları, düzenlemeleri ve kuruluşların söz sahibi olmasını beraberinde getirmiştir.

2.8.1. AET ve Ortak Tarım Politikası

Avrupa Ekonomik topluluğu (AET) Roma Anlaşması ile 1957 yılında kurulmuştur. Gümrük birliği ve tek pazar kuruluş hedeflerindedir. AET Tarım alanında yeni politikalar ortaya çıkarmıştır. Ortak Tarım Politikasının çıkarılması, üretici gelirlerinin korunması ve gıda güvencesinin sağlanması için fiyat istikrarını hedeflemiştir. Üye ülkelerde serbest ticaret dolaşımını tarım ürünlerinde sağlamıştır.

AET tarım sektörüne büyük önem vermiş, ithalat tarifeleri ile düşük fiyatlı tarımsal ürünlerin rekabetini engellemiştir. AET üye ülkelerde üretilen tarımsal ürünlerin ihracatını kolaylaştırmış ve ortak pazar düşüncesiyle tek fiyat uygulamış her yıl ortak fiyatlar belirlemiştir. Fiyatların alt seviyeye düşmesi durumunda tarım sektöründe bulunanların gelir seviyesinin düşmemesi amacıyla farkın birlik bütçesinden karşılanması kararlaştırılmıştır. İç piyasada ortak fiyat uygulaması dışında çiftçilere işletme desteği, üretim desteği, depolama desteği gibi destekler gerçekleştirmektedir. ABD ise 1960-1970’li yıllar arasında tarımsal alanda korumacı politikalar sergilemiştir. Üretimde aşırı artışları sınırlamış ve doğrudan ödeme yoluyla gelir ve alımlarda fiyat desteği sağlamıştır. ABD’nin tarife oranları belli ürünlerde yüksek tutulmuş fakat AET’nin uyguladığı tarifelerin altında kalmıştır. ABD 1970’li yıllarda büyük tarımsal üretimi ile dünya pazarına hâkim olmak istemiş fakat diğer ülkelerin sıkı korumacı politikaları karşısında amacına ulaşamamıştır. Aynı yıllarda ortaya çıkan petrol krizi ile tarım ürünleri piyasası da daralmış, fiyatlardaki düşüş ticaret hadlerini tarım aleyhine çevirmiştir. ABD bu yıllarda devlet bütçesinden tarım sektörüne mali yardımlar vermeye devam etmiştir (Susam ve Bakkal, 2008: 331-332).

1980’li yıllarda uygulanan tarım politikaları, AET ve ABD’de üretimin talebin çok üzerinde artmasına neden olmuş ve üretim fazlalarının ihracat sübvansiyonları uygulanarak satışına yol açmıştır. Yine bu yıllarda AET’nin artan sübvansiyonlu ihracat oranları ABD’yi de aynı politikaya itmiştir. Bu pazar kapma yarışı “Sübvansiyon Savaşı” olarak nitelendirilir. Dünyada ihracatçı, düşük maliyetle rekabet edebilir konumda olan diğer ülkeler bu durumdan zarar gördüklerini belirtmişlerdir. Bu ortamda GATT Uruguay Turu görüşmeleri başlamıştır ve tartışmalara yol açmıştır (Kıymaz, 2008: 40).

2.8.2. GATT ve Uruguay Turu

1947 yılında 23 ülkenin katılımıyla gerçekleştirilen konferansta savaş sonrası ticaretin temel esaslarını oluşturan Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT) 1 Ocak 1948 yılında yürürlüğe girmiştir. Uluslararası ticaretin yarım asırlık süreçte dört temel konferans dışında Dillon, Kennedy, Tokyo ve son olarak Uruguay Turları gerçekleştirilmiştir. GATT vergi indirimleri hedeflerini, Kennedy turu (1964-67) ve sonrasında gerçekleştirilen Tokyo turunda başarıya ulaştırmıştır. AET’nin ticaret uygulamalarının başarılı olması ABD’yi çok taraflı ticaret anlaşması yapmaya sürüklemiştir. Kennedy turu bu bakımdan önem arz eder. Kennedy turunda ülkeler tarife indirimini kabul etmişlerdir (Özlük, 2018: 371-372).

GATT kapsamında gelişmiş ülkeler açısından hizmet konuları önemli olurken, gelişmekte olan ülkeler açısından ise tarım konusu önemli olmuştur. Bu konular belirli bir süre GATT düzenlemelerinin dışında kalmıştır. Gelişmekte olan ülkeler dış açık ve iç ödeme sorunlarını gidermek amacıyla ihracat engellerinin kaldırılmasını talep ederken, sanayileşmiş ülkeler ise fikri hakların korunması üzerinde durmuşlardır. GATT kapsamında pazar büyüklüklerine göre değerlendirilen gelişmiş ülkeler avantajlı konumdadır. Bu durum AB ve ABD'ye karşı etkili kararların alınamamasına neden olmuştur. Tarımla alakalı konularda müzakerelerde ilerleme olsa da AB ile ABD arasında uzlaşmazlık devam etmiştir.

Uruguay turunun önemli hedefleri yurtiçi destekleme, ihracat sübvansiyonları ve pazar girişi üzerinedir (Kartal, : 194-195).

- Yurtiçi destekleme 1995 ve 2001 yılları arasında %20'ye indirilmiş, gelişmekte olan ülkeler ise %13'tür. Destekleme derecesinin hesaplanması amacıyla "desteklemenin toplam ölçümü" metoduyla belirlenmiştir. Desteklemenin toplam ölçüm sayısı parasal bir niceliktir ve tarım ürünlerinde dünya fiyatı ve ülke fiyatı arasındaki farkı numaralandırmaktadır.
- İhracat sübvansiyonları bütçeleri ilk yıllarda %36'ya indirilmiştir ve sübvansiyonlu ihracat miktarı %21'e düşmüştür. Bu oran gelişmekte olan ülkeler için sırasıyla %24 ve %14'tür. 1986-1990 yılları arasında pek çok ürün için hizalama periyodları belirlenmiştir. AB kendine uygun düzenlemelerde bulunmuştur. Özellikle 1991-92 yıllarında çok yüksek sübvansiyon edilen ürünler bu temel periyoda göre değerlendirilmiştir.
- Tüm tarife dışı engeller, ithalat sınırlandırmaları gümrük tarifelerine dönüştürülürken ve bunun haricinde %36 azaltılırken piyasaya girişlerinde düzeltilmesi gerekti. Bu dönem Uruguay görüşmeleri ve DTÖ'nün ilk kuruluş yıllarını kapsamaktadır. Yeni düzenlemede gümrük tarifeleri taahhüt altına alınmıştır ve bunları Dünya Ticaret Örgütü tespit edecektir.

2.8.3. Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması

Tarım sektörünün temel bir sektör olarak milli gelir, istihdam, dış ticaret, sanayi gibi sektörlere dayanak olması açısından ülkeler için önemi büyüktür. Bu nedenle tarımsal sektör uzun yıllardır iç destekler, ihracat sübvansiyonları, gümrük tarifeleri ve çeşitli tarife dışı engellerle korunmuştur. 1980'li yıllara gelindiğinde başlayan küreselleşme süreci tarımsal

alanda da korumacılık yönünden eleştiriye açılmış ve tarım ticaretinde serbestleşmeyi öngören düşünceler ortaya çıkmıştır. Uluslararası ticareti serbestleştirmek için Gümruk Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kapsamında tarım ticaretinin serbestleştirilmesi istisna olarak kalmıştır. Tarımsal alan Uruguay Turu sonrasında GATT' ın yerini alan Dünya Ticaret Örgütüyle imzalanan 1 Ocak 1995 tarihinde Tarım Anlaşmasının yürürlüğe girmesi ile serbestleşme sürecine girmiştir. Dünya Tarım Örgütü, Tarım Anlaşması ile genel olarak üç unsur belirlemiştir; pazara girişte tarife indirimlerinin yapılması, iç desteklerin ve ihracat sübvansiyonlarının kaldırılmasıdır (Özalp ve Ören, 2014: 30).

Tarım ürünleri ticareti, 2001 yılında Doha'da düzenlenen DTÖ toplantısında en çok tartışılan konulardan biridir. Tartışmanın odak noktası ABD ve AB'nin tarım ürünleri desteklerine devam etmelerinden dolayı dünya piyasasındaki tarımsal ürün fiyatlarını yapay olarak düşürüp geliştirmekte olan ülkelerin piyasalarını geliştirmiş ülkelerin güçlü ekonomilerine açmaktır. Geliştirmekte olan ülkeler geliştirmiş ülkelere göre haksız rekabet içine girecektir. Geliştirmekte olan ülkelerin pazara girememesi, tarımsal ihraç sektörlerinin gelişimine olumsuz etki oluşturması ve geliştirmiş ülkelerin destekleri sonucunda oluşan düşük fiyatlar elde edilen ihracat getirisini azaltmaktaydı. Ayrıca bu durum ucuz ithal ikame gıda piyasasını ortaya çıkarmıştır. Gıda alanında dışarıya bağıllık yerli üretimi azaltmıştır. Kendine yeten gıda üreticisi konumunda olan geliştirmekte olan ülkeler zamanla bu özelliği kaybedebilir (Güneş, 2009: 125).

GATT kuralları ve tamamlayıcı anlaşmaları, 1986-1994 yılları arasında Uruguay Turu Ticaret Müzakerelerinde, değişen dünya koşullarına göre güncellenmiştir. Daha önceki yedi müzakere turunda gümrük vergilerinin azaltılması hedeflenirken Uruguay Turunda bunun yanı sıra dünya ticaretindeki kuralların artırıldığı ve sıkı tutulduğu 29 anlaşma, paket halinde kabul edilmiştir. Uruguay Turu önceki müzakerelere göre geniş kapsamlıdır. 1995 yılında müzakereler sonucunda DTÖ kurulmuş ve GATT' ın yerini almıştır (Karaca, 2003: 85).

DTÖ 1995 kurulmuş, tarım anlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra düzenli olarak yapılan konferanslarla anlaşmaya ilişkin konularda güncellemeler yapılmıştır. Bunlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Çiftçi ve Atıcı, 2017: 12);

Tablo 2.5: DTÖ Reformları 1996-2015

Konferanslar	Konular/Sonuçlar
Singapur (1996)	<ul style="list-style-type: none"> -Uruguay turu anlaşmasının DTÖ tarafından izlenmesi, -Düzenli verilmesi gereken taahhüt bildirimlerinin değerlendirilmesi, -Finansal hizmetlerin liberalizasyonu konusunda işbirliği, -Az gelişmiş ülkelerin sistemine aktif katılımlarının sağlanması.
Cenevre (1998)	<ul style="list-style-type: none"> -Bilgi teknolojileri anlaşmasının uygulanması, -Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin sisteme uyumunun sağlanması.
Seaattle (1999)	<ul style="list-style-type: none"> -Ticarette yeni liberalizasyon konusunun gündeme gelmesi, -Sağlık ve Bitki Sağlığı, Ticarette Teknik Engeller ve diğer bazı konuların incelenmesi ve değerlendirilmesi, -Tarımda verilen iç ve dış desteklerin azaltılmasının denetlenmesi.
Doha (2001)	<ul style="list-style-type: none"> -Gelişmekte olan ülkelerin ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması, -GOÜ'de Ticarete Bağlı Fikri Mülkiyet Anlaşması (TRIPS) anlaşmasını uygulamada esneklik tanınması, -Ticaretin kolaylaştırılmasının gündeme gelmesi, -Çevresel ürünlerde uygulanan korumacılığın kaldırılması, -GOÜ için Ticaret Borç ve Finansman Komitesinin kurulması, -Az gelişmiş ülkelerde korumacılığın azaltılması ve teknik destek konusunda uzlaşmaya varılması.
Cacun (2003)	<ul style="list-style-type: none"> -Doha kararlarının uygulanmasının gözden geçirilmesi, -Özellikle Afrika ülkelerinin gelişmiş ülkelerin pamuğa yaptığı sübvansiyonları azaltma talebi.
Hong Kong (2005)	<ul style="list-style-type: none"> -Toplu Destek Ölçüsü konusunda bant uygulamasına geçiş, üst, orta ve alt grupların oluşturulması. GOÜ'lerin alt grupta yer alması, -2013 yılına kadar tüm ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması talebi, -2006 yılına kadar gelişmiş ülkelerin pamuğa sübvansiyonu kaldırma talebi, -Ticaretin kolaylaştırılması.
Cenevre (2009)	<ul style="list-style-type: none"> -Gelişmekte olan ülkeler için kapasite artımı ve ticaret yardımı, -Az gelişmiş ülkelerin pazara gümrüksüz erişim isteklerinin görüşülmesi.
Cenevre (2011)	<ul style="list-style-type: none"> -Doha kalkınma gündemi konularının görüşülmesi.
Bali (2013)	<ul style="list-style-type: none"> -Gelişmekte olan ülkelere gıda güvenliği konusunda esneklik sağlanması, -Ticaretin Kolaylaştırılması Anlaşmasının son halinin gözden geçirilip uzlaşmaya varılması, -En az gelişmiş ülkelere pazara giriş kolaylığı sağlanması, -Kırsal kalkınmanın iç destek indirimlerinden muaf tutulması.
Nairobi (2015)	<ul style="list-style-type: none"> -Gelişmekte olan ülkelere Özel Kalkınma Mekanizması olanağının verilmesi konusunda uzlaşma, -Gelişmiş ülkeler için ihracat sübvansiyonları taahhütlerinin hemen gelişmekte olan ülkeler için ise 2018 yılına kadar kaldırılması, -Pamukta en az gelişmiş ülkelere uygulanan tarifelerin kaldırılması, -Bilgi ve iletişim teknolojilerinde gümrük vergilerinin 2016 yılından itibaren 2024'e kadar aşamalı olarak kaldırılması kararlaştırılmıştır.

Kaynak: (Çiftçi ve Atıcı, 2018; DTÖ, 2017)

1.8.4. Türkiye’de Küreselleşme ve Tarımsal Süreç

1980’li yıllarda Türkiye 24 Ocak kararlarıyla ithal ikame sanayi politikalarını bırakmış, ihracata yönelik sanayi faaliyetlerine geçiş yapmıştır. Tarım politikaları da bu yönde değişime uğramıştır. Tarımsal alan bu yıllardan sonra kendini piyasa koşullarına bırakmaya başlamıştır. 1980’li yıllarda desteklenen ürün sayısı 22 iken 1990’da 10’a kadar düşmüştür. 1991 yılında seçimin etkisi ile desteklenen ürün sayısı 23’e yükselmiş daha sonra 5 Nisan 1994 kararları ile desteklenen ürün sayısı 8’e düşürülmüştür. Buna göre hububat, tütün ve şekerpancarı dışındaki ürünler desteklemeden çıkarılmıştır ve sonraki yıllarda bu durum devam etmiştir. Fındık, ayçiçeği, pamuk gibi Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin bünyelerinin içinde kalan ürünlerde hazine garantili alım yapılması uygulaması terkedilmiştir. Birliklerin kendi mali durumlarını açıklayarak alım yapımları esasına geçilmiştir. Sekizinci Kalkınma Planı DTÖ Tarım Anlaşması ve AB politikalara uygun olarak düzenlenmiştir. Üretim serbest piyasa koşullarına göre gerçekleşmesi düşüncesi yer alırken, tarım fiyatlarına müdahaleler azalmış, kayıtlı üreticilere doğrudan gelir desteği verilmesi planlanmıştır. Girdi desteklerinin kaldırılması, arz fazlası olan ürünlerin kalite ve koşullara göre sınırlandırılması belirtilmiştir (Doğan, 2002).

1999’da dört adet niyet mektubu verilmiş ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) uygulamaya konulmuştur. GEGP ve niyet mektupları devletin tarım sektörüne desteğinin azalmasına ve tarıma yönelik nakdi destekler yerine DGD’ nin getirilmesini içermektedir. Ayrıca Tarım Satış ve Kredi Kooperatiflerinin yeniden yapılandırılmasını içerir. Dünya bankası ile 1999’da Ekonomik Reform Kredisi Anlaşması yapılmış 720 milyon dolar teminat kredisi alınmıştır. 2001 yılında Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP) ile Dünya Bankası 600 milyon dolar ek kredi vermiştir. Verilen kredinin karşılığında ise yapılandırmalar istenmiştir. Bu yapılandırmaların içerisinde devletin tarım alanında etkisini azaltma amacı vardır. Kurumsal bir yapılandırmayla, ÇAYKUR, TZDK, TEKEL ve TŞFAŞ gibi tarımsal KİT’ lerin özelleştirilmesi istenmiştir (Çelik, 2019: 153; Biber, 2016: 297-298).

Tarımsal ürün ticareti küreselleşme sürecinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri etkilemiştir. Liberalleşmeyle birlikte ürün fiyatlarının yükselmesinin beklentisi gıda ithalatçısı olan ülkeleri olumsuz etkileyecektir. Gıda alanında kendi kendine yetebilen birçok ülke bu devrimlerden sonra bu özelliğini kaybetmişlerdir. Düşük fiyatlardan ürün girişinin olması, ülke içerisinde üretimin zamanla azalmasına neden olacak ve ilk başta avantaj sağlayan durum daha sonra olumsuzluk olarak geri dönecektir. Türkiye’nin tarım politikalarında

yapısal politikalara uyumu, korumacılıktan serbest bir düzene doğru ilerlemiştir. 1999'da ve 2001 yılında IMF'ye verilen niyet mektubu ile gerçekleştirilecek tarım reformu, DTÖ kurallarına uygunluk sağlamış Gümrük Birliği ve Ortak Tarım Politikasına uyum göstermektedir. Türkiye'de üretim artışını hedefleyen tarımsal desteklemeler bu yıllardan itibaren yerini doğrudan gelir desteğine bırakmıştır. KİT'lerin özelleştirilmesi ve Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin özzerleştirilmesi Türkiye'de büyük bir istihdam alını olan tarım sektöründe yer alan çiftçileri kendi başına bırakmıştır. Tarımsal alanda ihracat gelirlerinin düşmesi söz konusudur. Tarımsal alanda ihracat rakamlarındaki en fazla düşüş canlı hayvan grubundadır (Doğan, 2002).

Küreselleşme olgusu ulusal gelişmişliğin önemini azaltmamaktadır. Tersine devletler uluslararası alanda var olabilmeleri için öncelikle ulusal gelişmişliklerini artırmaları gerekmektedir. Gelişmişliği sağlamak için belirli yapı ve reformları geliştirmek esastır. Bunlardan birisi tarım konusunda küreselleşme birimlerinden olan kurumsallaşmayı artırma düşüncesidir. Kurumsallığın artması bireyselliği azaltarak toplum yararına üretim ve çalışma faaliyetlerini güçlendirecektir. Tarım için önem arz eden bu durum özellikle AB ülkelerinde yer alan tarım faaliyetlerinin yürütücüleri olan kooperatiflerin piyasada güçlü bir yer edinmesiyle örnek gösterilebilir. Türkiye'de de kooperatiflere katılımın artması ve güçlü kooperatiflerin ortaya çıkması toplumsal kalkınmayı yükseltecektir. Ancak bir diğer küreselleşme adımı olan yönetim ve işletme faaliyetlerinin etkin yönlendirilmesi gerekmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2004).

3. TARIMSAL FİNANSMAN VE TÜRKİYE'DE TARIMSAL FİNANSMAN ARAÇLARI

Tarımsal finansman; üretim aşamasında, üretimin öncesinde ve sonrasında olmak üzere her aşamada genellikle nakit şeklinde ortaya çıkan ihtiyaçlardır. Tarımsal üretimin yapılması için gerekli aynı ve nakdi girdinin sağlanması, mevcut bulunan öz kaynak ve diğer finansman kaynaklarının kullanımını ifade eder. Ayrıca tarımsal yatırımların yapılması, gelecek üretim dönemleri için gerekli tedbirlerin alınması gibi faaliyetler için de finansman ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde finansman kavramı ile birlikte tarım işletmelerinde ortaya çıkan finansman çeşitleri incelenmiştir. Finansmanın ortaya çıkış nedenleri ve tarımsal finansman türleri açıklanmıştır. Tarımın finansmanını sağlayan bazı kuruluşlara değinilmiştir.

3.1. Finansman Kavramı Ve Finansal Sistem

Finansal sistemi bir bütün olarak incelediğimizde, kişiler, kurumlar, piyasalar ve bunların kullandığı araçları bir arada görürüz. Ekonomi içerisinde finansal sistem unsurları belirli fonksiyonları yerine getirmek amacıyla hareket ederler. Finansal sistem tasarrufları yatırıma çevirme işlemini yerine getirmektedir. Ayrıca çeşitli parasal işlemlerin oluşturulması ancak finansal sistem ile mümkündür. Paranın fonksiyonel özelliğini oluşturan finansal araçlar ekonomide performansın belirleyicisidir (Afşar, 2007: 189).

Finansal sistemin temel aktörleri ise; fon arz edenler, fon talep edenler, finansal aracılık işi yapan kurumlar ve onların amaçları için kullandığı finansal araçlar olarak sıralayabiliriz. Tasarruf oluşturan, gelirlerinin bir kısmını yatırıma dönüştürmek isteyen kişi veya kurumlar elinde fon fazlası bulundurmaktadır. Fon arzını oluşturan bu grup, fon talep eden yani kazandığından daha fazla harcama yapan kişi veya firmalara borç verirler. Finansal sistem içerisindeki aracı kurumlar ise, finansal sermaye akışındaki zamanlamayı yönetmektedir. Fon arzı ve fon talep edenler arasındaki işlemleri yürüten finansal sistem araçları maliyetlerin en aza indirilmesini hedefler. Aracı kuruluşlar fon arzı ve fon talebindeki el değişimi için kullanılan noktaları ifade eder ve işlem maliyetini düşürürler. Finansal araçlar ise fonların el değişimi sonucunda alacağı temsil etmektedir. Finansal araçlar; hisse senedi, tahvil gibi menkul kıymetlerdir (Yazıcı, 2017: 9).

Finansmanı türleri bakımından elde edilme şekillerine göre doğrudan ve dolaylı finansman olarak ikiye ayırabiliriz. Doğrudan finansmanda, tasarruf açığı olan kişi veya firmalar tasarruf fazlası olanlardan menkul kıymet şeklindeki finansal araçları satarak direkt olarak borçlanmaktadırlar. Bir başka tanım ile borç alanların finansal piyasalarda menkul kıymet satarak fon fazlasına sahip olanlardan borçlanmasıdır (Şıklar, 2007: 4). Dolaylı finansmanda ise, tasarruf sahipleri tasarruf açığı olan firmalara kaynak aktarırken en az iki farklı varlık kullanmaktadır. Örnek olarak, hane halkları tasarruflarını ticari bir bankaya yatırdığında karşılığında dekont, mevduat sertifikası gibi bir finansal varlık edinmiş olurlar. Ticaret bankaları ise kendi finansal varlıkları karşılığında elde ettikleri mevduatları şirketlere kredi olarak kullanırken, kredi alan firmaların borç senetlerini satın almış olur. Ticaret bankaları, sigorta şirketleri, finansal kiralama şirketleri, tüketici finansman şirketleri dolaylı finansmana aracılık edebilirler (Bastı, 2013: 186).

Finansman, işletmelerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için gerekli kaynakların temin edilmesi ve kullanılması olarak tanımlanabilir. Finansmanı iç ve dış finansman olarak basit bir ayrıma tabi tutabiliriz. İşletmenin finansmanını kendi içerisinde sağlaması durumunda, gerekli kaynakları kendi bünyesinden temin edebiliyorsa iç finansman olarak adlandırılır. Eğer işletmenin kaynakları yetersiz ise veya daha fazla kaynağa ihtiyaç duyarsa dış finansman yoluna başvuracaktır. Dış finansman ise kişilerden, finans kurumlarından, bankalardan veya kooperatif gibi kuruluşlardan sağlanır. İşletmenin dışardan finansman sağlaması ek olarak bir yük ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle finansman yönetiminin doğru yönetilmesi önemlidir. Dışarıdan sağlanan finansmanın kaynaklarda etkin kullanımı getirisinin bu yükü karşılayabilir olması gerekir.

3.2. Finansman Türleri

3.2.1. Öz Kaynaklar ile Finansman

Kendi işletmelerini oluşturacak kişiler, kendi tasarruflarından ayırarak işletme için gerekli varlıkların alınmasında kullanabilirler. İşletme sahipleri kuruluş aşaması ve sonraki dönemlerde sermaye artırımını yapabilirler veya işletme kazançlarındaki tasarrufları dağıtmayarak işletmeye fon tahsis edilerek sermayeye ilave edilebilir. Bu tür faaliyetler öz kaynaklar ile finansmanı oluşturmaktadır. Öz kaynaklar ile finansman işletmeler açısından en uygun finansman modellerinden birisidir. Tarımsal işletmelerde öz finansman devir hızının

düşük olması nedeniyle daha düşük miktarlardadır. Tarım işletmeleri genellikle küçük aile işletmeleri olduğundan tasarruf miktarları yeterli olmamaktadır. Girdi maliyetlerinin yüksek olması ve dalgalı fiyatların oluşturduğu belirsizlik nedeniyle çiftçilerin öz kaynak ile finansman oranları azalmaktadır. Öz kaynak ile finansman risk açısından daha avantajlıdır. Öz finansman, işletme itibarı ve yabancı kaynaklar bakımından kredi alınması için işletmeyi daha güçlü konuma taşır.

Öz kaynak kullanımı yatırımlarının gerçekleşmesi için kolaylık sağlar. İşletmelerin öz kaynakları en önemli finansman kaynaklarından olmasının yanı sıra, yabancı kaynakların alınabilmesi için kolaylık sağlamaktadır. Finans kurumlarından alınacak kredide öz kaynak miktarı kredi derecesini belirlemektedir. Öz kaynak büyüklüğü işletme büyüklüğünü de temsil eder. Öz kaynak büyüklüğü ile dış kaynağa ihtiyaç duyulmadan yatırımlar yapılması ile üretim hacmi genişler (Kılıç, 2017: 309).

3.2.2. Yabancı Kaynaklar ile Finansman

Yabancı kaynakları, Örgütlenememiş finansman kaynakları ve örgütlü finansman kaynakları olarak gruplandırabiliriz. Örgütlenmemiş yabancı kaynaklar genellikle gerçek kişilerden oluşmaktadır. Bu kişiler çiftçilerin yakın çevresi olabileceği gibi kredi sağlamayı meslek edinmiş kısa vadeli ve yüksek faiz sağlayan tefeci veya faizci olarak isimlendirilen kimseler de olabilmektedir. Örgütlenmiş yabancı kaynaklar ise Tarım Kredi Kooperatifleri, Ziraat Bankası, bankalar, sigorta şirketleri gibi yapılanmış kurumları kapsar. Ayrıca işletmenin kendisi tarafından çıkarılan borç senetleri ile kaynak sağlaması mümkündür. Tahvil çıkarma yoluyla finansman sağlanması, işletmeye maddi yükümlülükler getirmektedir.

Kısa vadeli yabancı kaynak sermayesi; genellikle bir yıl ya da daha az vadeli finansman kaynaklarıdır. Tarımsal işletmelerde kısa vadeli finansman ihtiyaçları daha sık ortaya çıkmaktadır. Kısa vadeli finansman ihtiyacı, girdi ihtiyacı yoğun ve sürekli işletmelerde daha çok ortaya çıkar. Orta vadeli finansman kaynakları 1 yıl ile 5 yıl arasında kullanılan yabancı finansman kaynaklarıdır. Uzun vadeli yabancı kaynaklar ise ödeme süresi 5 yıldan fazla olan finansman kaynaklarını ifade eder. Orta ve uzun finansman kaynakları; sulama kurulumu, sera kurulumu, damızlık hayvan alımı, makine teçhizat alımı ve bunların amortisman için ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak için kullanılır (Bülbül, 2006: 20).

İşletmelerin yabancı finansman kaynakları için başvurdukları kurumların başında bankalar gelmektedir. Bankalar oransal olarak üstünlüğü sağlarken ikinci sırada kredi

kooperatifleri bulunur. İşletmelerin öz kaynakları genellikle %50'nin üzerindedir. Kurumsal kaynaklarda banka ve kredi kooperatifleri başta yer alırken diğer kaynakların kullanımı geride kalmaktadır. Ancak kurumsal olmayan kaynaklar söz konusu olduğunda kredi kooperatiflerinden kaynak sağlama oranı daha azdır (Gürbüz, 2015: 108).

3.2.3. Oto Finansman

Oto finansman, işletmenin kendi kendini finanse edebilmesi demektir. İşletmelerin faaliyetleri sonucunda elde ettiği kazançların tamamının veya bir kısmının yasal ya da işletme yönetiminin zorunlu kıldığı nedenlerle işletmede bırakılması yolu ile sermaye ihtiyacının karşılanması olarak tanımlanır. İşletmenin elde ettiği karların dağıtılmayıp sermaye hesaplarında bırakılması gibi durumlarda oto finansman söz konusu olur.

Tarımsal alanda da işletme faaliyetlerinden kazanılan gelirin işletme bünyesine bırakılmasıyla oto finansman sağlanmış olur. Oto finansman oluşumunda küçük işletmeler gelir potansiyeline göre büyük işletmelere kıyasla geride kalır. Bu nedenle küçük işletmeler kazandıkları gelirlerini öncelikle geçimlerini sağlamak için kullanır (Uluyol, 2008: 47). Küçük aile işletmesi olarak faaliyet gösteren tarım işletmeleri oto finansmanda dezavantajlıdır. Tarım dışı sektörlerde oto finansman uygulaması tarım işletmelerine kıyasla daha fazla görülmektedir. Tarım işletmelerinin özellik olarak yeterliliklerinin düşük olması, oto finansmanı engellemektedir. Küçük ölçekli tarımsal işletmeler genellikle bir sonraki döneme borçlu olarak başlamaktadır. Bunun nedeni tarımsal üretimde dönemsel gelirler sağlanması ve girdilerin üretim aşamasının her döneminde devam etmesidir. Tarımsal işletmelerde oto finansman kullanımının artırılması için, işletme büyüklüklerinin sağlanması ve örgütlenmenin yeterli oranda oluşması gerekmektedir. Kooperatif ve birliklerin etkinliğinin artırılması girdi maliyetlerinin azaltılmasında etkilidir. Oto finansman sayesinde işletmeler yabancı kaynaklara yönelimini azaltır ve ağır faiz yükünden kurtulmuş olur (Çelik, 2019: 40).

3.3. Tarım İşletmelerinde Finansman Fonksiyonu

Tarım işletmeleri, yapıları itibari ile finansmana ihtiyaç duyarlar. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde tarımsal işletmelerin geneli küçük aile işletmeleridir. Tarımsal alanda işletmelerin maliyetlerinin karşılanması, kazanç elde edebilmeleri ve tasarruf sağlayabilmeleri için öncelikle ihtiyaç duyulan finansmana ulaşmaları gerekmektedir. Tarımda gelirin

dönemsel olarak elde edilmesi ihtiyaç duyulan sermayenin sürekliliğini etkilemektedir. Gelirin dönemsel olmasına karşın giderler ve finansman ihtiyacı her dönemde ortaya çıkmaktadır. Üretim için gerekli olan ekim, dikimi hasat, makine depolama, pazarlama gibi faaliyetler maliyetleri beraberinde getirmektedir. Hayvancılık işletmelerinde ise barınakların yapımı ve amortismanı, hayvanların alınması, yem alımı gibi faaliyetler finansman ihtiyacını ortaya çıkarır. Tarımsal işletmelerin finansman ihtiyaçlarının gerekliliğini kısaca şu şekilde sıralayabiliriz (Oğuz ve Bayramoğlu, 2014: 214);

- Tarımsal ürünlerin işlenmesi, pazarlanması ve depolanması,
- Tarımsal üretimde teknoloji kullanımı,
- Üretimde kullanılan girdilerin yeterli miktarda olması,
- Tarımsal üretimde maliyetlerin azaltılmasıyla rekabet gücünün artırılması,
- Ürün miktarında ve kalitesinde artış sağlanması,
- Tarımsal üretimin artması için tarımsal faaliyette bulunanların gelir seviyesinin ve refahının artması gereklidir.

Tarım işletmelerinde finansman ihtiyacı üretim yapısı nedeniyle sürekli veya belirli dönemlerde ortaya çıkabilir. Tarımsal işletmelerin finansmana ulaşabilmesi bakımından belirli kaynaklar yer almaktadır. Finansman türlerine göre en yaygın olan finans aracı kredilerdir. Diğer kaynaklar ise; kooperatifler, devlet destekleri, proje destekleri ve alternatif finans kaynakları gibi finansman türleridir.

3.4. Tarımsal İşletmelerin Finansal Özellikleri

Tarımsal faaliyetlerin finansman özellikleri diğer işletmelerin finansman özelliklerinden farklılık gösterir. Bu farklılıklar tarımsal sektörün diğer sektörlerden ayıran özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Tarımsal finansmanın şekillenmesi ve işleyişi üzerinde etkili olan çok sayıdaki özellikten bazıları şunlardır (Çetin, 2014: 14-20);

- Tarım işletmelerinin küçük ölçekli olması ve tasarruf yetersizliği: Tarım işletmelerinin birçoğu küçük ölçekli işletmelerden oluşur. Dağınık üretim gerçekleştiren çiftçilerin üretimde verimliliği düşük olacağından gelir ve tasarrufları olumsuz etkilenmektedir. İşletmelerin önemli bir bölümü ancak geçimlerini sağlar ancak tasarruf gücüne sahip değildir. Bu nedenle yatırımlardan

uzaktırlar. Tarım işletmelerinin kullandığı krediler genellikle küçük miktarda nakit ihtiyaçları şeklinde olacağından işlem maliyetleri fazladır. Ayrıca çiftçi grubunun düzenli gelir sağlayamaması, az miktarda ve fazla sayıda krediye ihtiyaç duyması artan maliyetler nedeniyle kredi verenleri de çekimser durumda bırakabilir.

- Sermaye devir hızının düşüklüğü: Sermaye devir hızı, satışların sermayeye oranını ifade eder. Tarım İşletmelerinde satışların sürekli olmaması nedeniyle sermaye devir hızının düşük olması olasıdır (Acar, 2003: 35). Sermaye devir hızının düşük olmasının bir diğer nedeni ise tarımsal üretimin gereği mevsimsel ve kesikli olmasıdır. Üretimin kesikli olması uzun bir üretim sürecinin olması anlamına gelmektedir. İşletmeye nakit girişinin hasat dönemi sonrasında olması nedeniyle sürekli gelir söz konusu değildir. Sermaye devir hızı düşük olan tarım işletmelerinin yabancı finans kaynaklarına başvurmaları diğer sektörlere oranla azdır. Ancak tarım işletmeleri kısa süreli olarak nakit sıkıntısı çekerler. Sermaye devir hızının tarım işletmeleri içinde daha hızlı olan işletmeler (süt sığırcılığı, tavuk, seracılık faaliyetleri) tarımsal kredi talebinde daha fazla bulunurlar.
- Tarımsal üretimin doğal koşullara bağımlılığı: Tarımsal üretimin doğal koşullara bağlı olması, finansal fonların kullanımı ve geri ödenmesi bakımından diğer sektörlere göre farklılık gösterir. Bitkisel ve hayvansal üretimde doğal koşullara bağlılık üretim ve gelir açısından bazı belirsizlikleri ortaya çıkarmaktadır. Doğal koşullara bağlı olarak ortaya çıkan risk ve belirsizlikler (dolu, don, hayvan ölümleri, hastalıklar gibi) son zamanlarda tarımsal sigortalar ile gelişme gösterse de son derece sınırlıdır. Tarımsal sektörde doğal koşullar nedeniyle üretimde oluşan yüksek risk, finansal alanın sektöre yönelmesini engeller.
- Tarımsal sektörün subjektif özellikleri: Tarım işletmelerinde kendine özgü davranışlar yer almaktadır. Tarımsal işletmeler düzenli kredi işlemlerine yabancıdır, tarım alanındaki kesim geleneklere bağlıdır ve tarımsal alanda ekonomik düşünceye göre hareket etmede yetersizdir.

3.5. Tarımsal Finansmanda Yaşanılan Sorunlar

Tarımsal finansmanda işletmeler ve kaynak sağlayanlar için belirli sorunlar vardır. Tarımsal sektörün yapısından kaynaklı olabileceği gibi altyapı problemleri de bulunur.

Çiftçilerin tarımsal finansmana erişimi ve bilgisinin sınırlı olması, gereken destek ve finansmana ulaşımın yetersiz olması tarımsal finansman sorunlarının ortaya çıkmasına yol açar.

Tablo 3.1: Tarımsal Finansmanda Ortaya Çıkan Sorunların Sınıflandırılması

Temel Sorun	Alt Sorunlar
Bilgilendirme Eksikliği	-Karmaşık kredi işlemleri, -Organize olmamış kredi kaynaklarının kullanımı, -Eğitim ve bilgilendirme yetersizliği,
Yüksek faiz oranı/ Maliyetler	-Banka faiz oranlarının yüksek olması, -Teminatların yeterli olmaması, -Ürün sigortası, -Tarımsal faaliyetten kazanılan gelirin eksikliği, -Üretim teşviklerinin yetersizliği, -Kurumsal olmayan kredi kaynakları kısa vadede yüksek faizli krediler sağlar,
Denetleme	-Verilen kredilerin amacına uygun kullanımının denetimi için ayrı bir uzmanlaşma gerekmektedir.
Uygulama	-Uygulamaların yetersizliği, -Üretimle ilgili kuruluşların yetersiz kalması -Kurumsallaşma sorunu -Örgütlenme eksikliği.

Kaynak: (Ersoy ve Özsoy, 2017:5)

3.5.1. Tarım Sektöründe Finansal Okuryazarlık Yetersizliği

Girişimciliği etkileyen finansal okuryazarlık finansal alanda başarılı olmanın gerekli unsurlarından biridir. Finansal okuryazarlık seviyesi düşük olan kişiler ve girişimcilerin finansal kaynaklara ulaşımı, bilgili kişilere göre sınırlıdır. Kişiler ve işletmelerin başarılı olması açısından gerekli olan finansal okuryazarlık ancak eğitim sayesinde kazanılır. Finansal

okuryazarlığın eğitimin verilmesi ve bu konuda bilincin ortaya çıkması finansal işlemlerde kolaylığı, finansman kaynaklarına kolay ulaşımı ve maliyetlerde azalmayı beraberinde getirir (Gündüz, 2018: 548). Türkiye’de tarımsal alanda finansal okuryazarlığın düşük olması, bankacılık ve sermaye piyasası araçlarının kullanılmasını zorlaştırmaktadır. Çiftçilerin finansal okuryazarlık açısından gelişmemiş olmaları finansmana erişimde daha kolay yöntemlerin bulunmasına ve farklı çözümlerin ortaya çıkmasına yol açar (Küçükçolak, 2020).

Tarım Kredi Kooperatifleri 2018 Faaliyet Raporuna göre FODER eğitimleri projesi ile 15.873 çiftçiye eğitim verilmiştir. FODER (Finansal Okuryazarlık ve Erişim Derneği) ile işbirliği yapan Tarım Kredi kooperatifleri bu proje ile çiftçilere ekonomik kavramlar, finansal ürünler hakkında bilgilendirme, finansal riskler ve seçenekler konusunda eğitim faaliyetlerini amaçlamıştır.

3.5.2. Tarımsal Finansmana Erişimde Yaşanan Zorluklar

Türkiye’de tarımsal işletme yapısı genel olarak küçük aile işletmesi olduğundan öz sermaye yetersizliği çekmeleri olasıdır. Sermaye sıkıntısı çeken işletmelerin finansal yeterliliklerini tamamlamaları oldukça zordur. Diğer fon kaynaklarına ihtiyaç duyan tarım işletmelerinin dağınık yapıda olmaları nedeniyle düzenli bir gelir gider dengesi sağlayamamaları, kredi kaynaklarına ulaşmalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Kurumsal çiftçi örgütlerinin de yeterli düzeyde çalışmaması çiftçilerin genel olarak ekonomik takibinin yapılmasını zorlaştırır. Bu nedenle finans kurumları tarım işletmelerine kredi verirken zorluklar çekmektedirler. Kredi maliyetlerini artıran bu durum tarımsal alana yapılacak finansal yatırımları kısıtlamış ve geciktirmiştir. Tarım sektöründe ekonomik risklerin fazla olması ise kredi kullanımında bir diğer engeldir. Geri ödeme zorluklarının düşünülmesi çiftçilerin kredi kullanımında ve istenilen zamanda kredi ihtiyacının giderilmesine engel teşkil etmektedir (Tarımsal Finans Zirvesi, 2018).

Tarım işletmelerinde finansal bilgi ve eğitim seviyesini göz önünde bulundurursak işletmelerin kurumsal kredi kaynaklarına ulaşmaları yeterli seviyede değildir. Çiftçilerin, kredi işlemlerin karmaşıklığı, finans kurumlarının tarım konusunda uzmanlaşmamış olması ve tarımsal alana gerekli erişimi sağlayamamaları gibi nedenlerle finansman kaynaklarına ulaşmada zorluk çektiği söylenebilir. Bu durum çiftçileri genellikle ihtiyaçlarını karşılamada kurumsal olmayan finansman kaynaklarına sürükler. İşletmelerin finans kurumları yerine diğer finansman kaynaklarına yönelmeleri, finansman maliyetlerini daha yukarı seviyeye

çıkacaktır. Finansal kurumların tarımsal alanda yeterince uzmanlaşarak altyapı oluşturmaları ve gerekli durumlarda tarımsal kesime yönelik eğitimlerin sunulması finansal kaynaklara erişimi kolaylaştıracaktır. Planlı bir finans yönetimi yürüterek tarımsal işletme ve finans kurumlarının birbiri ile etkileşiminin artması, ürünlerin daha sağlıklı ortamda ticarete konu olmasını sağlayarak fiyat dengesizliklerini ortadan kaldıracı bir etki oluşturur.

3.6. Tarımsal Destekleme Politikaları

Destekleme politikalarının temel amaçları arasında adaletli bir gelir dağılımı oluşturmanın yanı sıra üretici ve tüketicilerin fiyat dalgalanmalarından etkilenmesini önlemek yer alır. Tarım sektörü ile diğer sektörler arasında ve tarım sektörünün kendi içerisinde genel olarak gelir dengesizliklerini bulunmaktadır. Aradaki gelir farklarını gidererek ekonomik kalkınmaya hız kazandırmak, destekleme politikalarının diğer bir amacıdır. Ayrıca ekonomik büyüme ve ödemeler dengesini gözeterek tarımsal üretimi ve tüketimi tümüyle güçlendirme amacını taşır. Tarımsal ürün ticaretini geliştirmek, kamusal nitelikli desteklemeyle dünya genelinde ticari etki oluşturmak tarımsal destekleme politikaları arasında yer alır (Uzunoğlu vd, 2001: 44).

Tarımsal destekleme politikaları son zamanlarda hızlanan yeni arayışlar ile ele alınmaktadır. Uruguay Turu sonrasında fiyat desteğinden doğrudan desteğe yönelim biçiminde ilerlemiştir. Tarımsal destek politikalarının gerekçelerini şu şekilde belirtmek mümkündür (Acar, 2003: 103-104);

- Nüfusun beslenmesi, tarımsal destek programlarının gerekçelerinden biridir. İnsanların zorunlu gereksinimi olan beslenme ihtiyacının karşılanması toplumun en önemli ihtiyaçlarından birisidir. Güvenlik, sağlık, eğitim, kültür gibi diğer ihtiyaçlar ancak bu ihtiyacın temin edilmesinden sonra başlayabilir. Bu nedenle tarımsal alana kaynak aktarımı gerekmektedir.
- Gıda güvenliği ve kendine yeterlilik tarımsal desteklerin bir diğer gerekçesidir. Tarımsal desteklerin üretim için gerekli olmasının nedeni, kendine yeterlilik ve olağanüstü durumlarda zor durumda kalmamak amacıyla gerekli gıda güvenliğinin sağlanmasıdır. Yeterli miktarda gıda ürününün uygun fiyatlardan sağlanabilmesi için devlet müdahalesinin tarımsal alanda var olması gerekmektedir. Ülkeler arası ticaret ile gıda konusunda ihtiyaçlar sağlanabilir. Gıda ithalatı ile ihtiyaçların

sağlanması oldukça risklidir. Gıda ihtiyaçlarının dışa bağımlı olması ülkeler arası ilişkilerin bozulması durumunda daha riskli hale gelecektir. Bu nedenle devletler kıtlık, doğal afet, savaş, salgın hastalıklar gibi durumlarda gerekli gıda kaynaklarını elinde bulundurmalıdır. İhtiyaçtan fazla üretim ve depolama imkânları ile kendine yeter bir üretim ve gıda güvenliği teminat altına alınmış olacaktır.

- Gelir dağılımındaki dengesizliğin giderilmesi tarımsal alanın desteklenmesi için oldukça önemlidir. Tarımsal destek programları tarım kesimi ile diğer kesimler arasındaki gelir dengesizliklerini giderir. Tarım sektöründe verimliliğin ve gelir oluşturma imkânlarının sanayi ve hizmet sektörüne göre daha geride olması söz konusudur. Bu nedenle devletin gelir adaletsizliğini giderme fonksiyonunu kullanması gerekmektedir. Gelir dağılımındaki büyük farklılıklar toplum düzeninde olumsuz etki oluşturacağından sektörler arası gelir farklılıklarının azaltılması gerekmektedir. Tarımsal alana destek politikaları gerekli bir unsur haline gelmiştir.

3.7. Tarımsal Destekleme Politikası Araçları

Dünyada ve Türkiye’de küreselleşen ekonomi içerisinde devlet müdahaleleri düzenleyici bazı faaliyetlerle sınırlı kalmaktadır. Piyasada düzenleme ve denetleme görevi sürdüren devletler, tarımsal alanda güçsüz kalınan yönlerde destekleyici ve koruyucu önlemler almaktadır. Ancak devletlerin tarımsal destekleme sınırlarını ve piyasa işleyişini günümüzde uluslararası kuruluşların denetimine tabi olduğu görülmektedir. Bu sınırlamalar içerisinde Türkiye’de tarımsal alanda yapılan desteklere yer verilmiştir.

3.7.1. Fiyat Destekleme Politikaları

Türkiye’de tarımsal ürünlerin yeterli miktarda üretilmesini sağlamak ve üreticilerin gelirini garanti almak amacıyla piyasaya müdahaleler söz konusu olmuştur. Piyasalara müdahale eden kuruluşlar genellikle KİT’ler ve Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleridir. Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (TSKB) genellikle ürün gruplarına belirli destek fiyat sistemiyle alıcı olarak destek olmuş, piyasaya müdahale şeklinde üreticileri korumuştur. Ancak bazı ürünlerde pazar fiyatı üzerinde verilen fiyatlar ve ürünler arası dengenin

gözetilmemesi üretim fazlalıklarının çıkmasına neden olmuştur. Alımların fazla miktarda olmasına neden olan bu durum devlet stoklarının artmasına neden olmuştur (pamuk, ayçiçeği, tütün, çay ve fındıkta olduğu gibi). Kamu kuruluşları tarafından yapılan destekleme fiyatları ise genellikle hasat mevsiminden önce, Bakanlar Kurulu Kararı ile Resmi Gazetede ilan edilir. Bir ürünün destekleme fiyatının tespitinde hükümetler genellikle şu unsurları kullanırlar (Kıymaz,2000: 60-61);

- Ürün üretim maliyeti, ürün üretim maliyet raporuna bakılır,
- Bir önceki yıl yapılan ödemeler,
- Söz konusu ürünün Türkiye’de ve dünyada arz talep ve stok dengesi,
- Ürünün dış piyasalardaki fiyatı,
- Rakip ürünler arasındaki fiyat dengeleri,
- Toptan eşya fiyatındaki gelişmeler.

Tarım sektöründe desteklemelere bakıldığında ilk olarak yapılan destek 1926 yılında çıkarılan akaryakıt ve yağdan alınan verginin iadesi şeklindedir. Ürün anlamında ilk destek ise 1932 yılında Ziraat bankası tarafından buğdaya yapılan destek olmuştur. Bu destek daha sonra Pazar fiyatı desteği adını almıştır. 1938 yılında TMO’nun kurulmuş ve bu görevi devralmıştır. Bunlar dışında sübvansiyonlar girdi temini ve ürün değerlendirilmesi açısından destek niteliğindedir. 1980’li yıllardan sonra Türkiye’de liberal politikalar uyulanmış, devlet tarımsal alanda müdahalelerini azalmıştır. Fiyat destekleme politikaları, girdi destekleri, düşük faizli kredi gibi müdahaleler sınırlandırılmıştır. Ayrıca tarım için önemli boyutta olan KİT’lerin özelleştirilmesi yoluna gidilmiştir (Ataseven, 2016: 3).

3.7.1.1. Pazar Fiyatı Desteği

Devletin ürün fiyatlarına müdahalesi, tarımsal alanda gelir düzeyinin artırılması, verimli ve etkin bir üretimin sağlanmasını hedefler. Bu müdahaleler tarım işletmelerinde kendine yetebilme özelliğini de amaçlayarak pazar fiyatı desteği şeklinde ortaya çıkar. Fiyat politikaları uygulanırken üreticiyi ve tüketiciyi yakından etkiler. Üreticiler ürünlerini kazanç sağlayacakları fiyat üzerinden satarken, tüketiciler ise uygun fiyatlarda ürün satın alabilecektir. Kısa dönemde etkili olan fiyat politikası uygulamaları uzun dönemde de önemli oldukça etkilidir. Destekleme alımları belirli ürünler üzerinden uygulanabileceği gibi prim

destekleri ve ihracat destekleri şeklinde uygulanır. Pazar fiyatı desteğinin bir diğer amacı ise yerli üreticiyi korumaktır. Pazar fiyatı desteği fiyat dışı müdahaleler ve fiyatlara müdahaleler şeklinde ortaya çıkabilir. Fiyat dışı müdahalelerde arz fazlası durumunda alımlar yapılır veya tüketime teşvik edici politikalar uygulanır. Ürün reklamının yapılması ve benzer tüketimi artırıcı uygulamaları örnek gösterebiliriz (Korkmaz, 2015: 24-25). Fiyatlara müdahale edilerek destekleme yapılması ise, tarımsal ürünlere taban fiyat verilmesi ile ortaya çıkar. Tarımsal ürünler üzerindeki fiyat dalgalanmalarını önlemek amacıyla devletin düzenleyici müdahaleleri bazı ürünler üzerinde uygulanmıştır.

Tarımsal destekler söz konusu olduğunda fiyat desteklerinin ön plana çıktığı görülmüştür. Bu durum genellikle seçim zamanları ortaya çıkmış siyasal hedefler için bir araç olmuştur. Türkiye’de fiyat destekleri genellikle bitkisel ürünlerle sınırlı kalmış hayvansal ürünler geri planda kalmıştır. Pazar fiyatı desteğinde alım görevi yapan kuruluşlar KİT’lerdir ancak fiyat belirlemesini Bakanlar Kurulu yapar. Zarar ortaya çıkması durumunda, KİT zararlarının Hazine tarafından karşılanacağı belirlenmiştir. Türkiye’de fiyat desteği ilk olarak 1932 yılında Ziraat Bankası tarafından buğday alımıyla başlamıştır. 1938 yılında ise TMO hububat alımına başlamıştır. Planlı dönemin ilk zamanlarında 11 ürün desteklenirken sonrasında 1970’li yıllarda desteklenen ürün sayısı 30’a yükselmiştir. 24 Ocak 1980’de İstikrar Tedbirleri Kararlarından sonra desteklenen ürün sayısı azalmış, 1990 yılında 10’ a kadar gerilemiştir. İzleyen yıllarda desteklenen ürün sayısı artmış fakat 1994 yılında 5 Nisan Kararlarıyla hububat, şeker pancarı ve tütün dışındaki ürünlerin destek kapsamına alınmayacağı belirtilmiştir (Yapar, 2005: 29).

3.7.2. Doğrudan Gelir Desteği

Doğrudan Gelir Desteği (DGD) Dünya bankası ve Dünya Ticaret örgütünün desteklediği, Türkiye’de ise Avrupa birliği uyum süreci ile 2000’li yılların başında uygulanan tarımsal destek programıdır. Diğer tarım desteklerinden farklı özelliklere sahip olan DGD çiftçilerin gelirinin yükseltilmesini amaçlar. Doğrudan Gelir Desteği kapsamında ürünlerin kalitesine göre sınıflandırılır ve gramaj başına fark ödemesi veya prim ödemesi yapılır (Aslan ve Boz, 2005: 61). Ayrıca üreticilere girdi kolaylıkları ve kredi destekleri vermektedir. Düşük gelirli çiftçilere destek sağlayan Doğrudan Gelir Desteği, üretim fazlalığı yaşanan ülkelerde kullanılır. DGD üretim yapılan birim alan üzerinden verilen üretim miktarı ve destek arasında bir bağ kurmadan hedeflenen üretici kitlesine hükümet tarafından verilen destektir. Bu

sisteme ürün fiyatları piyasa hareketlerine göre oluşacağından üretim buna göre belirlenmeli arz ve talep uyumsuzluğu ortadan kaldırılmalıdır. Bu şekilde sübvansiyonların hedeflenen kesime ulaşacağı amaçlanmıştır (Aktaş vd., 2015: 58).

Doğrudan gelir desteğinin dünya genelinde yaygın kullanımının nedeni serbest ticareti desteklemesi ve piyasaya olan etkisinin sınırlı olmasıdır. Üretimden bağımsız olarak direkt çiftçiye yapılan yardımlardır. Türkiye’de şartsız olarak işlenen arazi başına verilen destek uygulanır ancak bazı gelişmiş ülkelerde belirli şartlara bağlı olarak belirlenen ürünlere uygulanabilir. Bunlar dışında azalan desteklerin yerine üretimin kontrol altına alınması ve doğal kaynakların ve çevrenin korunması da amaçlanmıştır. Gelişmekte olan ülkeler açısından üretimin artırılması ve kamu bütçesindeki yükünün azaltılması hedeflendiğini (Yavuz, 2005: 51)’de belirtmiştir. Ayrıca DGD’ nin amaç, hedef ve politikalarını şu maddeler ile açıklamıştır;

- Üretim için gerekli finansman kaynakların doğrudan üreticiye ulaştırılması,
- Uygulanan tarım desteleme politikalarının gerçek üreticilere ulaşmadığı öne sürülerek eski desteklerin oluşturduğu yükün azaltılması,
- Devlet tarafından sağlanan bazı sübvansiyonların kaldırılmasında üreticilerin bütçe olanakları ile desteklenmeleri,
- Piyasaya müdahalenin azaltılarak fiyatların serbest piyasada belirlenmesi,
- Ülke genelinde üretici kayıtlarının doğru alınması, her yıl güncellenerek sağlıklı tarım politikalarının oluşturulması ve AB’ye uyum için gerekli zeminin hazırlanması,
- Son olarak uygulamanın şeffaf biçimde yürütülmesi ve adaletli gelir dağılımının yapılabilmesi yer almıştır.

Doğrudan Gelir Desteği üretime bağlı veya üretimden bağımsız olarak ortaya çıkabilir. Üretime bağlı DGD, devletin piyasada belirlenen ürünlerde destekleme alımları yapmak yerine piyasaya müdahalede bulunmadan ürün üzerinde hedef fiyat belirlemesidir. Piyasada oluşan fiyat ile hedeflenen fiyat arasındaki fark üreticiye destek olarak ödenir. Bu yöntemle telafi edici ödemeler olarak adlandırılır. Fark ödemeleri de telafi edici ödemelerin diğer türüdür. Bu sistemde devlet tarafından hedef fiyat belirlenir. Piyasa fiyatı destekleme hedef fiyatının altına düştüğünde aradaki fark kadar birim ödeme yapılır. Üretimden bağımsız DGD ise, alan esaslı destekler olarak nitelendirilir. Devlet toprak sahiplerine veya toprak üzerinde

kiracı olarak üretim yapan üreticiye üretimden bağımsız olarak birim alan başına verilen destek ödemesini ifade eder (Karakaya, 2013: 30-31; Taşkın, 2009: 9-10).

Doğrudan gelir desteği üretim ve girdi miktarını değerlendirmeden üreticilere verilen destekleri kapsar. Türkiye’de 2000 yılında DGD ve Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) pilot uygulamayla başlamıştır. DGD ödemeleri üst limit toprak miktarı 2001 yılında 200 dekar ile sınırlandırılmış ve dekar başına 10 TL ödeme belirlenmiştir. 2001 yılından itibaren üst limit arazi miktarı 500 dekara çıkarılmış ve ödeme miktarı 13,5 TL olarak belirlenmiştir. 2003 yılında ise 16 TL olmuştur. Ayrıca DGD ile hayvancılık faaliyetleri tarım politikaları alanında kendine daha fazla yer bulmuştur (Tan vd., 2010: 973).

3.7.3. Türkiye Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu

Türkiye Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) 2007 yılında AB ile entegrasyon sürecinin devamında kurulmuştur. TKDK kırsal ekonominin geliştirilmesi amacıyla çalışmalar yürütmektedir. Katılım Öncesi Kırsal Kalkınma Aracı fonlarının (IPARD) kullanılması 2011 yılında TKDK tarafından devralınmıştır. IPARD kapsamında Türkiye’de kullanılan fonlar, besi ve süt hayvancılığı, yumurtacılık, su ürünleri, kırsal turizm gibi kırsal kalkınmayı artıracak faaliyetler üzerine girişimcilere hibe olarak kullanılmaktadır. Proje kapsamında başvuru belirli dönemlerde kriterleri tutan ve başvuruda bulunan girişimciler TKDK tarafından yapılan incelemeler neticesinde hibeye hak kazanır. Hibelerin %78’lik bölümü AB bütçesinden karşılanırken, kalan %25’lik kısım ulusal bütçeden karşılanmaktadır. IPARD kapsamında hibelerin amacı, AB standartlarında işletmelerin kırsal alanlarda kurulması, işletmelerin modernizasyonu, kırsal göçün önlenmesidir (TKDK, 2020: 20).

TKDK tarafından tarımsal kalkınmaya yapılan katkılar 2007-2013 yıllarını kapsayan IPARD I ile gerçekleşmiştir. IPARD II projeleri ise 2014-2020 yıllarında gerçekleşmiştir. IPARD II kapsamında yumurta üreticiliği, manda sütü üretimi, kaz yetiştiriciliği kapsamı genişlemiş, et ve süt besiciliğinde destek %70’ e çıkmıştır. TKDK desteklerinin tarımsal üretim üzerinde etkilerini; hayvancılığın gelişmesi, tarımsal alana hizmet veren yan sektörlerin gelişmesi, istihdam oluşması ve tarıma dayalı sanayinin gelişimine katkı olarak sıralayabiliriz (Gülçubuk vd., 2016: 9).

3.7.4. Kalkınma Ajansları

Bölgesel kalkınma yöntemlerinin uygulama biçimlerinden olan kalkınma ajansları ilk olarak AB bölgesel politikası kapsamında 2002 yılında Bakanlar kurulu kararı ile kabul edilmiştir. 2006 yılında ise Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun ile kuruluş esasları belirlenmiştir. Ülkemizde ilk olarak pilot Kalkınma Ajansı İzmir’de, Adana’da ve Mersin’de kurulmuştur (Biçen, 2018: 69). Kalkınma Ajanslarının amacı bölgesel farklılıkları azaltmaktır. Kalkınma Ajansları bölgeye yapılacak yatırımları artırarak ticaretin geliştirilmesi ve bölgesel rekabetin gerçekleşmesine katkıda bulunur. Merkezden gelecek fonları ve diğer ulusal mali yardımları kullanmaktadır (Atmaca ve Sağır, 2017: 76-77).

Kalkınma Ajansları kırsal kesimin kalkınması amacıyla faaliyetler yürütmektedir. Kırsal kesimin kalkınması için gerekli olan tarım işletmelerinin geliştirilmesi amaçlarından birisidir. Kalkınma Ajansları, Mali Destek Programları ile yerel işletmelere destek sağlamaktadır. Mali Destek Programları uygulanan bölgelerde üretime ve istihdama katkıda bulunmuştur. Bu kapsamda Küme Projesi, GAP Bölgesel Kalkınma İdaresi, Dicle ve Karacadağ Kalkınma Ajansları, BM Kalkınma Programının (UNDP) desteğiyle 2009-2017 yılları arasında gerçekleşmiştir. Projeye göre Organik Mali Destek Programları uygulanmıştır. Zeytin, fıstık, bal gibi ürünlerin organik olarak üretilerek kurumsal bir yapının oluşmasına katkı sağlayacak 33 pilot proje gerçekleşmiştir (Çelik, 2019: 233-235).

3.7.5. KOSGEB Tarımsal Destekler

Küçük ve Orta İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi (KOSGEB) Tarım ve Hayvancılık alanında girişimcilere ve işletmelere destekler sağlamaktadır. Gerekli yatırımlar belirlenerek tarım ve hayvancılıkla alakalı ticari faaliyetler hibe programlarıyla desteklenir. KOSGEB destekleme programı dâhilinde yapılacak ticari faaliyetlerin akabinde çiftçilere destek sağlamaktadır. KOSGEB tarımsal destekler; tavuk eti, yumurta için kurulacak işletmeler, bitkisel üretimin akabinde yapılan işleme ve saklama için kurulacak imalathaneler, su ürünleri için balık konserve faaliyetlerini kapsamaktadır. Hayvancılıkta yapılacak büyükbaş ve küçükbaş etlerin pazarlanması için kurulacak kasap işletmeleri, etlerin işlenmesi gibi faaliyetlerde işletme kurulumunda destek sağlanmaktadır. KOSGEB üretim aşamasından daha çok işletme destekleri sunmaktadır. Üretilen ürünlerin pazarlanması, işlenmesi gibi

faaliyetler ve ortaya çıkacak istihdam amacıyla destekler sunmaktadır. Bu kapsamda işletme kuruluş giderleri, paketleme makinası, dolap gibi ihtiyaçların alınması ve çalıştırılan personel üzerinden hibeler verilmektedir (<https://www.kosgebkredi.net/kosgeb-ciftci-destegi/>).

3.8. Tarımsal Finansmanda Kredi Kullanımı

İnanmak anlamına gelen kredi, karşılıklı güven, itibar gibi anlamları da barındırır. Sonraki dönemlerde gelecek sermayenin daha önceden elde edilmesine olanak sağlar. Tarım işletmelerinde ise doğal afetler, hava koşullarının ortaya çıkardığı olumsuz etkiler, kırsal göçler, vahşi hayvanların ürünlere verdiği zararlar gibi birçok nedenle kredi ihtiyacı ortaya çıkar. Zararların dışında ise üretimin artırılması, etkinlik ve verimliliğin artırılması, yapılacak yatırımların finansmanı için kredi ihtiyacı ortaya çıkar. Tarımsal krediler, İşletmelerin finansal açıdan zor durumda olmaları ve nakit durumunun yetersiz olduğu zamanlarda destek niteliğinde olur ve işletmenin ayakta kalmasına yardımcı olur (Taşkiran ve Özüdoğru, 2010: 152).

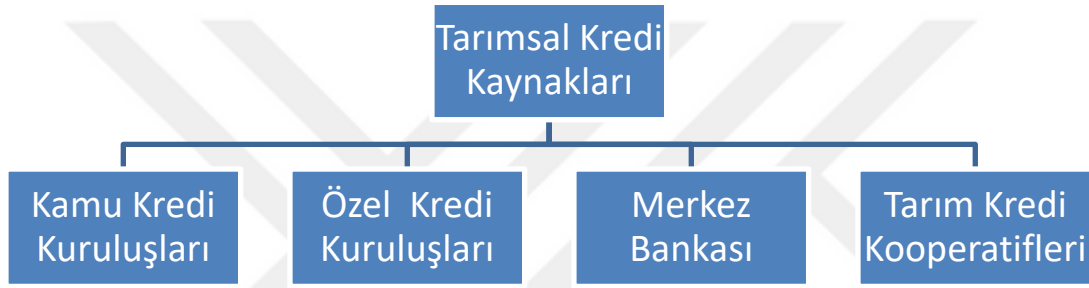
Tarımsal alanda etkin ve verimli üretimin yapılabilmesi, gıda güvenliğinin sağlanması ve hammadde üretimi gibi konular için tarım işletmelerinin belirli bir sermayeye sahip olması gerekmektedir. Tarım işletmeleri üretim için gerekli olan girdileri (tohum, makine, hayvan alımı) temin edebilmek için krediye ihtiyaç duyarlar. Kredi, tarımsal girdiler için tercih edilen finansman sağlayıcı kaynaklardan biridir. Tarım sektöründe üretimin riskli olması, kredi miktarının az sayısının fazla olması ve teminat eksikliği nedeniyle kredi imkânı sınırlıdır. Ayrıca tarım konusunda kredi verenler tarafından hizmet sağlayacak personelinin yetersiz olması, kırsal kesime hizmet ulaştırmada yaşanan zorluklar gibi nedenlerle kredi kaynaklarını kullandırmada eksiklikler yer alır. Hükümetler bu konuda piyasaya müdahalelerde bulunsa da finansmana erişimi çiftçilere sağlamak konusunda oldukça zorlanılmışlardır (Tüzün Rad ve Aydoğdu, 2019: 59).

Tarımsal sektörde bulunanlar finansman ihtiyaçlarına çeşitli kaynaklardan ulaşabilirler. Örgütlenmiş tarımsal kredi kaynakları olarak önde gelen kurumlar Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleridir. Örgütlenmemiş tarımsal finansman kurumlarına ise Denizbank, Şekerbank gibi bankaları gösterebiliriz. Örgütlenmemiş tarımsal finans kaynaklarının asıl amacı tarımsal krediler değildir. Ayrıca tarımsal sektörde bulunanlardan için bir diğer finans kaynağı özel kişilerdir. Tarım sektöründe kişilerden borçlanma sık görülen bir durumdur. Çiftçiler yakın çevrelerinden borçlanabileceği gibi tüccarlardan, ticaret

yaptığı kişilerden borçlanma yoluna gidebilir. Bu kaynaklarda faiz uygulaması görülmez fakat tefeciden alınan borçlar genellikle kısa vadeli ve yüksek faizlidir.

Tarımsal kredileri konularına göre bitkisel üretim, hayvansal üretim, tarımsal modernizasyon ve destekleme kredileri şeklinde konularına göre ayırmak mümkündür. Bitkisel krediler; bitkisel ürünler üretmek amacı ile belirli çalışmalar sonucunda verilen işletme ve yatırım kredileri olarak ortaya çıkar. Hayvansal üretim kredileri; Hayvancılık faaliyetleriyle üretim yapan işletme ve yatırım kredileri olarak ortaya çıkar. Tarımsal modernizasyon kredileri; Genellikle tarımsal işletmelerin tarımsal araç gereç alımı için aldığı kredilerdir. Destekleme kredileri ise, Devlet tarafından sübvansiyon verilen ürünlere yönelik verilen kredilerdir (Kazancı, 2010: 90).

Şekil 3.1: Türkiye’de tarımsal kredi kaynakları kamu ve özel kuruluşları

Çiftçilerin gelirlerinin düzenli olamaması finansman ihtiyacının sürekli olarak ortaya çıkmasına neden olur. Çiftçilerin üretim dönemi içerisinde ihtiyaç duydukları nakit ihtiyacı ve diğer girdi ihtiyaçlarının karşılanması için belirli finans kaynakları ortaya çıkmıştır. Finansman kaynaklarını örgütlenmemiş finansman kaynakları ve örgütlenmiş finans kaynakları olarak ikiye ayrılır. Örgütlenmemiş kaynaklar genellikle kişilerden temin edilen kısa vadeli ve yüksek faizli borçlar şeklinde ortaya çıkar. Örgütlenmiş kuruluşlar ise bankalar ve banka dışı kurumlardır. Kamu bankalarının yanı sıra özel bankalar da tarımsal alanda uzmanlaşmaya gitmişlerdir. Banka dışı örgütlenmeler ise kooperatiflerden oluşmaktadır. Kooperatifler, kredi ve destek bakımından tarımsal alanda oldukça etkilidir.

3.8.1. Bankalar

Geçmişte çiftçilerin üretim maliyetleri için ihtiyaç duyduğu krediler genellikle kamu bankalarından sağlanmaktaydı. Ancak son dönemlerde özel bankalar da tarımsal alanda faaliyetler yürütmektedir. Uygun kredi olanaklarının tarımsal alanda kullanılması kayıt dışı

kaynakların kullanımını azaltmaktadır. Bu sayede çiftçiler üretim için ihtiyaç duydukları krediyi gerek kamu bankaları gerekse özel bankalar vasıtasıyla kayıt dışı kredi kaynaklarına göre daha ucuz maliyetle ve uygun ödeme şartlarında sağlayabilirler. Kredi kaynakları olarak bankaları; kamu bankaları, özel bankalar ve Merkez Bankası olarak sınıflandırabiliriz.

3.8.1.1. Ziraat Bankası

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'da ticaret ve finans gibi alanlarda batı modelleri benimsenmiştir. Yabancı bankalar faaliyet gösterirken, ulusal bir banka henüz kurulmamıştı. Yerli bir bankacılık sisteminin kurulması için yeterli sermaye biriminin olmaması finansal oluşumu geciktirmekteydi. Ekonominin büyük bir bölümünü oluşturan çiftçi kesimi finans kaynağı olmaması nedeniyle ekonomik zarar görmüştür. Çiftçiler kurumsal bir finansman kaynağı olmaması nedeniyle kişilerden borçlanarak ağır yükümlülük altına girmektedir. Faiz elde edenler, tefecileri komisyoncular bu durumdan menfaat elde etmişlerdir. Memleket Sandıkları Nizamnamesi 1867 yılında yürürlüğe girmiş uzun yıllar faaliyette kalmıştır. Sandıklar, günlük işlemlerin yazılı olduğu yevmiye defterlerini, tüm hesapların kayıtlı olduğu defter-i kebir ve eldeki nakit paraları bulundururdu. 1883'te Memleket Sandıkları yerine Menafi Sandıklar getirilmiştir. Daha modern düzenlemeler bu sayede başlamış ve hükümet denetime tabi tutulmuştur. 15 Ağustos 1888'de ise Ziraat Bankası kurulmuş ve Menafi Sandıklarının yerini almıştır. Sandıkların mali kaynağını oluşturan menafi hisseleri Ziraat Bankasına aktarılmıştır (<https://www.ziraatbank.com.tr/tr/bankamiz/hakkimizda/bankamiz-tarihcesi>: 19.04.2020).

Değişen ihtiyaçlara cevap verebilmek amacıyla 1926 yılında Ziraat Bankasına Anonim Şirkete dönüştürülmüştür. Bu sayede Ziraat Bankası her türlü bankacılık faaliyetlerini yürütecek hale gelmiştir. Kamu bankalarının yapılandırılması konusunda atılan adımlar ile 2001 yılında büyük bir değişime uğramış, bankanın organizasyon yapısı da değişmiştir. Ancak 2001 krizinden sonra bankaların yeniden organize edilmesi sürecinde ziraat bankasının tarımsal sektöre kredi sağlaması açısından verdiği hizmetlere sınırlandırmalar getirilmiştir (Arslanbey, 2011: 38-39).

1937 ve 1977 yılları arasında Ziraat Bankası tarım kredi kooperatiflerinin yönetimlerini elinde bulundurmuştur. Kooperatiflerin faaliyetlerini belirleyen tüzük yönetmelik ve ana sözleşmeler banka içinden elemanlar tarafından hazırlanmıştır. Ayrıca 1959 yılında tarımsal sektöre hizmet vermek amacıyla Başak sigorta A.Ş. kurulmuştur.

2009 yılı Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) verilerine göre T.C. Ziraat Bankası sektörden %15,2 pay almıştır. Toplam aktifleri ise haziran sonu itibari ile 116,6 milyar TL'ye ulaşmıştır. Banka 89,969 milyon TL mevduat toplamış 33.545 milyon TL kredi kullanmıştır. 2009 yılsonu itibariyle bankalar 335.171 milyon TL kredi kullanmış olup kredilerin ancak %4'ü olan 14.955 milyon TL'lik kısmı tarımsal kredidir. Ziraat bankasının 2009 yılında kredilerdeki payı %10 iken tarımsal kredilerdeki payı da %10'dur. Ziraat bankasının yıllar içerisindeki tarımsal kredilerdeki oranı azalmakta fakat miktar olarak azalış göstermemektedir. Son yıllarda özel bankaların tarımsal sektöre katılımının artması bu oranın azalmasına neden olmaktadır (Kandemir, 2010: 64).

T.C. Ziraat Bankası 2013 yılsonu itibari ile tarım sektörünün finansına yönelik 22,3 milyar TL'ye ulaşmış ve müşteri sayısı 566.665'tir. 2018 yılına gelindiğinde ise yılsonu tarımsal finansmana sağlanan kredi 60,7 milyar TL olmuştur. 2018 yılsonu müşteri sayısı ise 746 binlere ulaşmıştır. Banka kaynaklarından kullanılan tarım kredilerinin bakiyesi 2018 yılsonu itibarıyla 58,8 milyar TL'ye kredili müşteri sayısı 672 bin kişiye ulaşmıştır. Tarımsal kredi kaynaklarının %35'ini yatırım kredileri oluştururken %65'ini işletme kredileri oluşturmaktadır (TCZB, 2018: 28).

Ziraat Bankası Tarımsal politikasının öncelikli amacı, tarımsal işletmelere ödeme kolaylığı sağlayacak koşulları oluştururken banka için ise alınan riskin getirisini sağlabilecek kredilendirme yapabilmektir. Ekonomik alana katkı niteliğinde olan bu durum tarım sektörü için finansman kaynağı oluşturmaktadır (Taşkıran ve Özüdoğru, 2010: 157). Ziraat Bankası çiftçilerin finansmana ulaşımını sağlarken diğer taraftan tarım sektörü yapısal sorunlarını çözmek amacıyla projeler üretmektedir. Bu amaca uygun olarak Tarım ve Orman Bakanlığı başta olmak üzere ilgili kurumlarla birlikte çalışmalar yürütmektedir.

3.8.1.2. Halkbank

Halkbank, Tarımsal Destek Paketi adı altında çiftçilere ve tarımsal işletmelere destek sunmaktadır. Tarım sektörü, nüfusun gıda ihtiyaçlarını karşılaması, sanayiye hammadde sağlaması, ödemeler dengesi üzerinde etkisi ve dışa bağımlılığın önlenmesi açısından ekonomideki rolü gittikçe artmaktadır. Bu nedenle Halkbank tarım sektörüne destek amacıyla Tarım Destek Paketi hazırlamış ve çiftçilerin ödeme durumları düşünülerek hasat zamanı ödeme yapılması planlanmıştır. Paket kapsamında dokuz adet ürün bulunmaktadır; Tarım destek kredisi, traktör ve tarım makinaları/ekipmanları kredisi, sera yapım ve sera işletme

kredisi, topraksız tarım kredisi, tarımsal sulama tesisleri kredisi, çeltik kredisi, IPARD- Kırsal kalkınma destek programı, tarımsal arazi alım kredisi, TMO makbuz senedi karşılığı kredisidir. Halkbank Tarımsal Destek Paketi kredileri aşağıdaki gibidir (<https://www.halkbankkobi.com.tr/channels/KOBI-lere-Ozel/KOBI-Destek-Paketleri/Tarim-Destek-Paketi/270.Erişim>, 25.04.2020);

- Tarım Destek Kredisi; Tohum, dikim, gübreleme, sulama gibi tarımsal faaliyetler için finansman temini sağlamak amacıyla hasat dönemini esas alarak 48 aya kadar kredi verilir.
- Traktör ve Tarım Makinaları Kredisi; Sıfır ve ikinci el traktör, biçerdöver gibi ekipmanların temin edilmesinde 60 aya kadar kredi sağlanır.
- Sera İşletme ve Sera Yapımı Kredisi; Sera yapımı, seranın büyütülmesi, modernizasyonu gibi faaliyetler için ya da tohum, zirai ilaç, ısıtma gibi işletme giderlerinin karşılanması için verilen kredilerdir.
- Topraksız Tarım Kredisi; Topraksız tarım için gerekli olan arazi, ısıtma, sera kurulumu, havalandırma, ısı ve gölgelendirme perdesi gibi ihtiyaçlar için verilen kredilerdir. Yatırım kredileri 2-5 yıl aralığındadır. İşletme kredileri ise azami 2 yıl olarak verilir.
- TMO'ya ürününü teslim eden gerçek veya tüzel kişilere, TMO makbuz senedi karşılığında kredi imkânı sunulur. Kredi konusu ürünler; arpa, yulaf, buğday, tritikale, mısır ve çeltik olarak belirlenmiştir.
- Tarımsal Sulama Sistemleri Kredisi; Modern sulama sistemleri ile tarımsal verimi artırmak isteyen Çiftçi Kayıt Sistemine kayıtlı çiftçilere kredi sağlanır. Damla sulama ve yağmurlama sulama için en az 5 yıl, hareketli yağmurlama sulama ekipmanları için ise kredi azami süresi 3 yıldır.
- Çeltik Kredisi; Çeltik üretiminin tüm aşamalarında ihtiyaçları finanse etmek amacıyla 12 aya kadar verilen kredilerdir.
- IPARD- Kırsal Kalkınma Hibe Programı Kredisi; Programdan hibe alamaya hak kazanan firmalara proje yatırım tutarının %75'ine kadar ön finansman kredisi sağlanır.

- Tarımsal Arazi Kredisi; Mevcut arazilerin büyütülmesi veya yeni arazi alımı gibi faaliyetlerde nakit ihtiyacını karşılamak üzere 60 aya kadar verilen kredilerdir.

3.8.1.3. Özel Bankalar

2001 yılı öncesinde özel bankaların tarımsal sektöre katılımı sonraki yıllara göre daha düşüktür. Önceki yıllar düşük olmasının nedeni; üretimdeki belirsizlikler, teminat yetersizliği, sermaye yapısı gibi nedenlerdir. Son yıllarda ise tarımsal sektöre bankalar tarafından da ilgi artmış, tarım alanına finansman sağlanması açısından faaliyetler yer almıştır. Özel bankalar tarıma finansman sunarak karlılıklarını artırmak açısından tarıma özgü uzmanlıklar oluşturmuşlardır. Tarım alanında uzmanlaşan kadrolar tarımsal ihtiyaçlara finansman açısından daha iyi hizmet sunmaktadır (Yurtoğlu, 2015: 35).

Şekerbank tarafından tarım sektörüne dönük iki kredi uygulaması bulunmaktadır. Tarım işletme kredileri, faaliyet dönemi içerisindeki nakit ihtiyaçlarını karşılar. Tarımsal yatırım kredileri uzun vadeli olurken tarımsal işletme kredileri kısa vadeli olarak yıllık faaliyetlerin finansman ihtiyaçlarına göre verilir. Bunlar dışında Şekerbank tarım kredileri kapsamında hayvancılık kredileri ver organik tarım kredileri yer almaktadır. Ayrıca Şekerbank aile çiftçiliği adı altında dört çeşit kredi vermektedir (<https://www.sekerbank.com.tr/aileciftciligi/index.html> Erişim:25.04.2020);

- Tarla Büyütme Kredisi; Çiftçilerin faaliyetlerini artırmak amacıyla ihtiyaç duydukları gayrimenkul alımına verilen kredilerdir. Satın alınacak tarla veya bahçenin %75'ine kadar kredi verilir. 60 aya kadar vade tanınabilir ve kredi faiz oranı sabittir.
- Tarım Ekipmanları Kredisi; Tarım ekipmanı alımları için verilen bu kredi KDV dahil fatura bedelinin %75'ine kadar verilir. 5 yaşını aşmamış ikinci el traktörler için alım-satım bedelinin maksimum %60'ına kadar kredi verilirken ikinci el biçerdöver alınırken noter satış bedelinin %65'ine kadar kredi imkanı tanınır. 60 aya kadar vade tanınır ve kredi faiz oranı sabittir.
- Tarımsal EKO kredi; Çiftçilerin daha az suyla verimli bir üretim yapabilmeleri için modern sulama ekipmanlarının kurulumu için emek ve enerjiden tasarruf sağlamaları için sağlanan finansmanlardır. Tarım kesiminde yer alan gerçek veya tüzel kişiler bu krediden yararlanabilir. Arazi tapu kaydı bulunmayan kiralık araziler içinde geçerlidir. Proje için öz kaynak katkısı aranmadan %100 kredilendirme yapılabilir.

- Kırsal Kalkınmaya Destek Kredisi; IPARD kapsamında çiftçilerin yatırım projeleri %60'a varan hibelerle devlet tarafından desteklenmektedir. Şekerbank, hibe almaya hak kazanan proje ve yatırımlar için 60 aya varan vade ile kırsal kalkınmaya destek kredisi vermektedir.

Denizbank ise 2004 yılında TARIŞ ortaklarına kredi vererek tarımsal alana yönelik krediler vermeye başlamıştır. Denizbank'ın, pamuk, üzüm, incir, zeytin, patates gibi ürünlerin üretimini yapan piyasada itibari olarak yer alan üreticilere işletme kredisi, hayvancılığa dönük yatırım kredisi bulunmaktadır. Ayrıca traktör alım kredisi de yer alır. Denizbank 2010 yılının ilk çeyreğinde tarım sektörüne sağladığı kredi tutarını 2009 yılına göre %6 artırmış 1 milyar 30 milyon TL'ye ulaştırmıştır. Denizbank'ın çıkarmış olduğu üretici kart, tarımsal üretim ihtiyaçlarının yanında bireysel ihtiyaçlara da finansman sağlamaktadır (Taşkiran ve Özdoğru, 2010: 160).

3.8.1.4. Merkez Bankası

Merkez Bankası tarımsal alana doğrudan finansman sağlamamıştır fakat önceki dönemlerde bazı Kamu İktisadi Kuruluşlara açtığı krediler ile destekte bulunmuştur.

Merkez Bankası bünyesinde bulunan Gıda ve Tarımsal Ürün İzleme ve Değerlendirme Komitesi ülkemizde tarım ve gıda ürün fiyatlarını incelemek amacıyla kurulmuştur. Gıda fiyatlarındaki ani değişimler ve ortaya çıkan dalgalanmaların önüne geçmek amacıyla komite gıda fiyatlarının belirlenmesine müdahalede bulunur. Gıda enflasyonunun önüne geçmek ve tarımsal sektörün yapısı itibari ile dönemsel fiyat değişikliklerini azaltmak amacını taşır.

Gıda ve Tarımsal Ürün İzleme ve Değerlendirme Komitesi Çalışma Notunda şu maddeler yer almaktadır;

- Meyve ve sebze lojistik sürecinin iyileştirilmesi,
- Lisanslı depoculuk sisteminin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması,
- Üretici birliklerinin teşviki ve yaygınlaştırılması,
- Gıda piyasasındaki aracılardan gözetimi ve denetlenmesi,
- Tarımsal finansmana erişimin kolaylaştırılması yer almaktadır.

3.8.2. Banka Dışı Kurumlar

Banka dışı kurumlar olarak tarımsal kooperatifler, finansal ihtiyaçların karşılanmasında rol oynayan en bilindik kuruluşlardır. Resmi olmayan finans kaynaklarının dışında kooperatif kuruluşları kredi gibi finansman sağlamanın yanı sıra birçok ekonomik desteği üreticiye sağlamaktadır.

3.8.2.1. Tarım Kredi Kooperatifleri

Tarımsal sektörde yer alan üreticilerin gelirleri, diğer sektörlerin kazançlarına kıyasla daha düzensizdir. Kooperatif kuruluşları, çiftçi örgütlenmeleri gibi kuruluşlar bu düzensizliğin ortadan kaldırılması için faaliyet göstermektedirler. Kooperatifler, çiftçilerin ayni ve nakdi ihtiyaçlarının karşılanmasında rol oynamaktadır. Ayrıca kooperatif kuruluşları, üretimde sürekliliğin sağlanmasına katkıda bulunur.

Kooperatifler tarımsal sektöre kaynak sağlanması bakımından ekonomik ve sosyal olarak katkıda bulunurlar. Kooperatifler çiftçilerin bir araya gelerek hareket etmeleriyle ekonomik alanda daha etkin yer almalarını sağlar. Kooperatifler finansman bakımından ise kredi sağlamanın yanı sıra tarımsal girdilerin teminini uygun hale getirmeleri, tarım sigortacılığında yer almaları, ürün alım ve satımı yaparak ekonomik anlamda destekte bulunurlar. Kooperatifler finansmanlarını öz kaynak şeklinde ve dış kaynak olarak sağlayabilirler.

Tarımsal finansmana erişimde kooperatif ve bankaların rolü büyüktür. Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri aracılığıyla kullanılan kredi miktarında artış görülmektedir fakat üreticiler finansmana erişimi tam olarak sağlayamamıştır. Finansmana erişimde kooperatiflerin kefalet sistemi etkin işleyen bir yöntemdir. Kooperatiflerin sağladığı küçük ve orta büyüklükteki aile işletmelerine sağladığı krediler ulaşımda bankalara göre daha kolay ulaşılabilir ancak eksiklikler bulunmaktadır. Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin faaliyetlerinin arasında üretim girdileri (tohum, fide, fidan, gübre, ilaç, alet ve makine gibi) için ayni ve nakdi kredi kullanılmak üzere yer almaktadır. Tarım satış kooperatifleri genel olarak ayni krediler kullanılmaktadır (Başaran vd., 2015: 14).

İşletmelerin ihtiyaç duyduğu fonlar; öz kaynak ile yabancı kaynaklardan oluşmaktadır. İşletmelerin kuruluşunda ve faaliyet döneminde işletme ortaklarının işletmeye koydukları fonlar öz kaynakları oluşturmaktadır. Banka kredileri, tahvil ve bono çıkarma gibi

yöntemlerle sağlanan kaynaklar ise yabancı kaynakları oluşturmaktadır. Tarım Kredi Kooperatiflerine 2017 yılında bankalar tarafından 7,90 Milyar TL kredi tahsisi sağlanmıştır. Tarım Kredi Kooperatifleri öz kaynakları dışında ihtiyacı olan fonlara T.C. Ziraat Bankası ve 1581 sayılı Kanunun 5330 sayılı Kanunla değişik 11. maddesine göre yurtiçi banka, finans veya kredi kuruluşlarından sağlanan ticari krediler ile sağlanır (TKKB,2017).

3.9. Tarımsal Finansmanda Alternatif Modeller

Mevcut kredi ve finansman kaynakları tarımsal işletmelerin özelliklerine göre ihtiyacı tam olarak yeterli olamamaktadır. İşletmelerin özelliği itibariyle risk ve belirsizliğin fazla olması farklı çözüm arayışlarını beraberinde getirmiştir. Alternatif finansman kaynaklarını Finansal Kiralama (Leasing), Faktoring ve Vadeli işlemlere yönelik çözümleri sıralayabiliriz. Alternatif finansman kaynaklarına Tarımsal Sigortaları da ekleyebiliriz. Tarımsal sigortalar daha çok sosyal katkı sağlayan ve devlet desteği bulunan finans kaynaklarındandır.

3.9.1. Leasing

Finansal kiralama anlamına gelen Leasing genellikle öz kaynak veya yabancı kaynak yerine alternatif olarak kullanılan finansman kaynağıdır. Uzun vadeli varlıkların kiralama yoluyla ediniminin en yaygın şekli finansal kiralama. Finansal kiralama; bir varlığın kullanım hakkının, belirli bir süre için varlığın mülkiyetine sahip olandan kiracıya geçmesidir. Finansal kiralama hizmeti sunan firma, yatırımcıların sahip olmak istedikleri malları satın alıp kira sözleşmesiyle devreder.

Finansal kiralama ülkemizde tarımsal sektör açısından son yıllarda yeni bir araç olarak kabul edilmektedir. Tarımsal sektör için finansman ve destek sağlamada kendine yer edinmiş olan kiralama (leasing) sistemi son dönemlerde alternatif bir kaynak olarak kendine yer bulmuştur. Kredi kuruluşlarının ve tarımsal kurumların son dönemlerde üretim ve hayvancılık için verdiği finansman destekleri tarımsal alanda gerekli olan makineleri biraz daha geri planda bırakmıştır. Tarım için gerekli olan mekanizasyon için var olan boşluğu doldurmak için bankalar ve çeşitli şirketlerin bu alandaki faaliyetleri artmaya başlamıştır (Ersoy, 2006: 100).

Finansal kiralamanın ülkemiz açısından faydalarını şu şekilde sıralayabiliriz (Karesioğlu, 2001);

- İşletmenin kira ödemeleri planlı ve önceden öngörölmüş düzeyde olduğundan sürekli nakit çıkışları yapılmamaktadır. Fiyat dalgalanmalarını engelleyen bu durum işlemeye planlı bir çalışma sistemi getirir.
- Uzun dönemde varlıklara yapılan harcamaların getirileri belirli zaman almaktadır. Varlıkların kiralanması durumunda düşük maliyetle aynı getiri sağlanabilir.
- Finansal kiralamanın bir diğer faydası vergiler konusundadır. Harç ve Damga vergisi Muafiyeti ve Banka ve Sigorta Muameleleri vergisi de ödenmez.
- Kiralama sayesinde nakliye ve kurulumlar diğer firma tarafından yapılacağından belli bir tutar tasarruflara ayrılır.
- Büyük finansal tutarlar isteyen yatırımlar için öz sermaye kullanmak yerine kiralama yapılarak öz sermayede azalma minimize edilir.
- Kiracıların ödeme durumlarına göre ödeme koşulları belirlenir.
- İflas gibi durumlarda varlıkların mülkiyeti firma üzerinde olmadığından üretimin devam etmesi olasıdır.

Tarımsal kiralamaya konu olan malların başında traktör yer alır. Küçük çiftçilerin en önemli aracı olan traktörler 2004 yılı içinde 429, 2005 yılı içerisinde 700 adedi finansal kiralamaya konu olmuştur. O dönemdeki traktör satışının %2'sini temsil etmektedir. Finansal kiralamaya konu olan bir diğer araç ise biçerdöverdir. 2005 yılında 325 adet biçerdöver finansal kiralama şirketlerince satın alınarak kiracılara kullanılmıştır (Ersoy, 2006: 100-101). Biçerdöver gibi tarım makinelerinin çiftçiler için satın alınması zordur. Bu nedenle belirli kişi ve kurumlar maliyeti yüksek olan makine teçhizat gibi ekipmanların kirama faaliyetlerini yürütmektedir.

Tablo 3.2: Mal Gruplarının 2017 Yılı 6 aylık toplam ve 2016 Yılı aynı dönem dağılım yüzdeleri

Finansal Kiralamaya Konu Olan Mallar	2017 II. Dönem Dağılımı	2016 II. Dönem Dağılımı
İş Ve İnşaat Makineleri	%30	%26
Gayrimenkul	%18	%20
Diğer Makine Ve Ekipmanlar	%17	%18
Tekstil Makineleri	%7	%7
Metal İşleme Makineleri	%6	%7
Karayolu Taşıtları	%4	%2
Tarım Ve Hayvancılık Makineleri	%4	%4
Sağlık Sektörü Ve Estetik Ekipmanları	%3	%4
Plastik İşleme Makineleri	%2	%2
Havayolu Ulaşım Araçları	%2	%2
Bilgi İşlem Ve Büro Sistemleri	%2	%2
Matbaacılık Ve Kağıt İşleme Makineleri	%2	%2
Gemiler Ve Suda Yüzen Taşıt Ve Araçlar	%1	%2
Matbaacılık Ve Kağıt İşleme Makineleri	%1	%1
Elektronik Ve Optik Cihazlar	%1	%1
Turizm Ekipmanları	%1	%2
Demiryolu Ulaşım Araçları	%0	%0
Dönem İçinde Aktifleşen Yatırım Tutarı	%100	%100

Kaynak: (FKB, 2017: 4)

Tarımsal sektörde kiralamaya konu olan mallar oransal olarak 2016 ve 2017 yılında değişmemiştir. Tarımsal kiralamaya konu olan malları diğer sektörlerle göre incelendiğinde orta sıralarda kalmaktadır. Tarım işletmeleri sayısı ülkemizde fazla olmasına rağmen finansal olarak kapladığı yer bakımından daha aşağıda kalmıştır. Tarımsal finansmanın sağlanmasında öz sermaye, yabancı kaynaklar dışında alternatif kaynaklarında yer alması oldukça önemlidir. Altyapı sorunu bulunan küçük işletmeler açısından alternatif kaynaklar ile ihtiyaç duydukları yüksek maliyetli araç gereçlere ulaşımının kolay olması sürdürülebilirliği açısından zorunludur.

3.9.2. Faktoring

Faktoring işletmenin satışlarından kaynaklanır. Yurt içi ve yurt dışı satışlar nedeniyle ortaya çıkan alacakların vadesinden önce alınmasını sağlayan finansman yöntemidir. Alacakların fatura veya benzeri belgelere dayanması gereklidir. Vadeli işlemlerin vadesinden önce gerçekleşmesini sağlar. Türkiye’de bankalar ile başlayan faktoring ileriki zamanlarda işletmelerde de ortaya çıkmıştır. Faktoring olabilmesi için bir alacağın olması, bu alacağın fatura veya benzeri bir belge ile gösterilmesi gerekmektedir. Bir başka deyişle işletmenin kısa vadede olan alacaklarını banka veya faktoring işletmelerine satması veya alacaklarını belli bir tutarın altında devri niteliğindedir. Alacakları devralan şirket ise yüzde 90'lara yakın alacak tutarını vadesinden önce ödeyerek ödenmeme riskini azaltır (Selimler ve Taş, 2019: 289).

Faktoring, ilk olarak 15. yüzyılda Avrupa devletlerinin sömürge hareketleriyle başlamıştır. Ürünlerin hasat, depolama ve taşıma gereksinimleri nedeniyle ortaya çıkmıştır. Daha sonraları Faktoring faaliyetleri tekstil üzerinde uygulanmaya devam etmiştir Bunun yanında risk sermayesi uygulamaları ilk olarak tarımsal alanda görülmüştür. Günümüzde ise dış satım miktarı artan meyve sebze ürünleri üreten işletmeler ve tekstil endüstrisinde faktoring uygulamaları görülmektedir. Meyve sebze ve gıda ürünleri konusunda uygulanan bu yöntem ile birlikte alacakların önceden tahsili gerçekleşmektedir. Sözleşmeli üreticilik yoluyla alınan ürünler zamanında ödenir ve üreticinin finansman problemlerini ortadan kaldırır. İşlenmiş tarımsal ürünlerin satışlarının tahsil edilmesinde faktoring şirketlerinin kullanılması tarımsal işletmelere yarar sağlamaktadır (Güneş ve Fidan, 1996: 52-53).

Faktoring şirketleri diğer şirketlere finansal konularda belirlenen komisyon karşılığında avantajlar sunar. Faktoring şirketleri; alacağın takibini yürütür ve ödenme zamanı geldiğinde tahsil işlemini gerçekleştirir. Alacağın ödenmeme riskini azaltarak vadesinden

önce ödenmesini sağlar. Faktoring birçok işletme, üretici, yurtiçi ve uluslararası firmanın yararlanabileceği araçlardan biridir. Gıda sektörü ve birçok sektörde büyük tutarlarda işlem faktoring'e konu olmaktadır. Alternatif finansman olarak kullanılan faktoring' in avantajlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Çetin, 2014: 119);

- Verilen garanti sayesinde pazara risksiz girme imkanı sağlar ve rekabeti kolaylaştırır,
- İstihbarat hizmeti sayesinde ticari anlaşmaya gidilecek alıcı hakkında detaylı bilgi edinilmesi, alıcı kredibilitesinin uzman bir kuruluş tarafından saptanması,
- Alacak takibinin faktoring şirketince yürütülmesi zamandan tasarruf sağlar,
- Alacağın vadesinden önce ödenmesini gerçekleştirerek esnek finansman olanağını beraberinde getirir,
- Yurtdışı işlemlerde yaşanılacak problemlerde, faktoring şirketinin ülkelerin yasal düzenine ait bilgilere sahip olması ile daha kolay çözüm bulunması,
- Bilançodaki işlem karışıklığını azaltır,
- Nakit akışını hızlandırır,
- Satışlardan gelecek nakitler ile öz kaynaklarda artış meydana getirir.

Türkiye'de 60 faktoring şirketi vardır. Bunlardan 19 tanesi yurt içi işlemlerin yanı sıra ihracat faktoring işlemleri de yürütmektedir. Türkiye'de yapılan ihracatın önemli bir bölümünün mal mukabili olması ve toplam ihracatın yaklaşık %56'sının KOBİ'ler tarafından gerçekleştirilmesi ihracat işlemleri için faktoring işlemlerini avantajlı hale getirir. Faktoring şirketlerinin ülkemizdeki toplam ihracat içerisindeki payı %4'tür (Kavcıoğlu, 2019: 77).

3.9.3. Vadeli İşlem Piyasası

Vadeli işlem piyasaları, bir malın alıcı ve satıcı arasında yapılan anlaşma ile ileri bir tarihte teslim edilmesini ifade eder. Tarımsal bir ürün olabileceği gibi menkul kıymet gibi varlıklarda olabilir. Vadeli işlem piyasasında daha önceden sözleşme ile belirtilmiş fiyat geçerlidir. Tarımsal ürünlerde yaygın olarak kullanılan bu yöntemde, alıcı ve satıcılar sözleşmeler ile ileriki bir tarihte önceden belirlenen bir fiyat üzerinden ürünün teslimatı için anlaşır İlk olarak Japonya'da 1697'de çıkmış tarımsal ticarete konu olmuş, ileriki bir tarihte

ödenmek üzere sertifikalar basılmıştır. Ülkemizde ise vadeli işlem borsalarının yapıtaşını 2001 yılında Sermaye piyasası Kanununun 40. Maddesi uyarınca 3025 sayılı Bakanlar Kurulu Kanunu ile Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası Anonim Şirketi (VOBAŞ) kurulmuştur. VOB 2005 yılında faaliyete geçmiştir. Vadeli İşlem Borsası ile fiyatlar geleceğe dönük belirlenmektedir (Çatal, 2007: 4).

Futures piyasalarının yararlarını şu şekilde sıralanabilir (Gürler, 1999: 15);

- Devletin ekonomi içindeki ağırlığı fiyat serbestliği ile hafifler.
- Futures borsası uluslararası geçerli bir fiyat oluşacaktır.
- Fiyatlardaki dalgalanma finans kuruluşları ile paylaşılacaktır.
- Kurulacak bölgeye sermaye akışı sağlanacaktır.
- Yatırımcılar için yatırımlar daha planlı hale gelecek, fiyat dalgalanmalarından korunmuş olacaktırlar.
- Siparişler ülke içi ve dışına zamanında yetişecektir.
- Depolama ve stoklama maliyetleri en aza iner.
- Mamul toplam maliyetleri ve fiyatlarını daha rekabetçi düzeyde tutulacak, pazarlık gücü artarak ülkeye döviz girişi sağlanır.
- Üreticiler piyasa şartlarında üretim yaparken, ürün satışında zorluk çekmezler. Piyasadaki fiyat üzerinden satış yaparak düzenli gelir elde ederler.

3.9.4. Tarımsal Sigortalar

Tarımsal sektörün sorunlarına çözüm olabilecek unsurlardan birisi tarımsal sigortalardır. Tarımın gelişmişlik düzeyine de katkı sağlayacak olan tarım sigortaları tarımsal yapıya önemli katkılar sağlayabilecek özelliklere sahiptir. Tarımsal sigortalar tarımsal sektörün sorunlarına tam olarak çözüm olmamakla birlikte, gelişimine katkı sağlar. Tarımsal üretimde üreticilerin aldıkları önlemler doğal afetler karşısında yetersiz kalmaktadır. Üreticiler, doğal koşulların oluşturduğu riskleri azaltmak adına son dönemlerde polikültür tarım yapmaktadır. Birden fazla ürün yetiştirilen bu yöntemle riskleri azaltabilirler fakat tarımsal üretimde uzmanlaşma özelliğini kaybederler. Bu nedenle verimlilik dolayısıyla üretim hacmi azalmaktadır. Bunlar gibi tarımsal risklerin oluşması tarımsal sigortaları ortaya çıkarmaktadır (Tulgar, 2008).

Tarımsal sigortalar gelişmiş ülkelerde daha yüksek boyuttayken, yine tarıma verilen önem ve sosyal yapıya göre değişiklikler göstermektedir. Tarım sigortalarında yaşanan büyüme rakamları beklenenin altında kalmaya devam etmektedir (Sümer ve Polat,2016: 239).

Tarım sigortasının temel amacı, üreticilerin varlıklarında oluşacak azalmaların engellenmesi, üretim için güvenin oluşturulmasıdır. Tarım sigortasının ekonomiye dolaylı yoldan sağladığı katkılar (Güngör, 2006: 39-40);

- Tarım sigortasına açılan kredi riskini azaltır.
- Olağan dışı durumlar için yastık altında bulunan değerleri ekonomiye kazandırır.
- Teknolojik anlamda gelişime katkıda bulunur. Çiftçinin elde edeceği güven duygusu, kullanılan tekniklerin ve teknolojinin denemesine zemin hazırlamaktadır.
- Sigorta devletin yaptığı afet yardımlarından etkili bir telafi mekanizmasıdır. Farklı olarak çiftçinin prim yoluyla katkısı bulunmaktadır.
- Tarımsal üretimde sigorta, kırsal kesimin gelişimi açısından katkıda bulunur. Kurumsallaşmış bir gelişmeyi sağlar ve kurumların daha etkin çalışmasına yardımcı olur.
- Tarımsal kalkınma üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

Türkiye’de tarımsal risklerin teminat altına alınabilmesi için tarımsal sigorta sisteminin uygulanması planlanmış ve 2005 yılında 5363 Sayılı Tarım Sigortaları Kanunu çıkarılmıştır. Kanuna göre; alınan riskler ile ilgili yapılacak sigorta sözleşmelerinde standardın sağlanması, risklerin transferi için uygun ortam oluşturulması, oluşacak zararlarda tazminatın merkezden ödenmesi ve tarım sigortalarının gelişimi için bir Sigorta Havuzu kurulmuştur. Bu havuza ilişkin işlemleri, ortakların eşit hisselere sahip olduğu sigorta şirketlerinin olduğu Tarım Sigortaları Havuz İşletmesi A.Ş. (TARSİM) yürütmektedir. Sigorta şirketleri, tarımsal sigorta işlemlerini havuz adına ve havuz tarafından belirlenen standartlara göre yaparlar. Prim ve riskin tamamı havuza devredilir. Devlet yapılacak sigorta sözleşmelerine münhasır olarak çiftçi adına sigorta primine destek sağlamaktadır. Bu prim desteğinin miktarı her yıl ürün, risk, bölge, işletme ölçekleri gibi unsurlara göre Cumhurbaşkanı kararıyla belirlenir. Devletin prim ve hasar fazlası desteğinin etkin şekilde işlemesi, fiyatlarda haksız rekabetin önlenmesine ve sigortaya katılımın artmasını sağlayacaktır. 14.06.2005 tarihli 5363 Sayılı Kanunun 7. Maddesine göre Havuzun gelirleri şunlardır;

- Sigorta şirketlerinin devrettiği gelirler,
- Devlet tarafından yapılan prim desteği,
- Toplanan kaynakların yatırım gelirleri,
- Alınan Krediler,
- Genel bütçeden alınacak katkılar,
- Diğer gelirlerdir.

5363 Sayılı kanunun 8. Maddesinde ise sigorta havuzunun giderleri yer almıştır. Buna göre;

- Tarım Sigortalarına ilişkin tazminat ödemeleri,
- Havuzun yönetim ve işleyişi için gerekli olan masraflar,
- Reasürans, sermaye ve benzeri piyasalardan sağlanacak korumaya ilişkin ödemeler,
- Sigorta şirketlerine ödenecek komisyonlar,
- Bilgilendirme ve tanıtım için yapılan ödemeler,
- Hasar tespit işlemlerine ilişkin ödemeler,
- Alınan kredilerin anapara ve faiz ödemeleri,
- Bu kanunun amacı doğrultusunda yapılacak diğer ödemeler, giderleri arasında yer alır.

Türkiye’de Tarım Sigortası uygulamaları 2006 yılından sonra başlamıştır. Bitkisel ürün sigortası, sera sigortası, hayvan hayat sigortası, kümes hayvanları sigortası ve su ürünleri sigortası gibi geniş bir çerçevede sigorta yapılmaktadır. Sel ve su baskını ilk defa 2010 yılında sigorta kapsamına alınmıştır. Tarım sigortası kapsamı 2011 yılında genişletilmiş, açıkta yetiştirilen meyvelerde çiçeklenme dönemi ve süt sığırlarına erkek besi sığırlarda ilave olarak sigorta kapsamına alınmıştır. Poliçe bedelinin %50’si hibe olarak karşılanmaktadır (Erdal vd., 2013: 94).

Türkiye’de Tarım Sigortaları birçok avantaj sağlar. Devletin oluşacak hasarlara destek olması tarım sigortalarının artmasını sağlar. Tarım sigortalarında Çiftçi Kayıt Sisteminin kullanılması sağlıklı veriler ortaya çıkarır. Sigortaların yaygınlaşması ile birlikte çiftçiler risk yönetimini öğrenirler. Son olarak tarım sigortaları kalkınma ve teknolojik gelişimlere bir

araçtır. Tarımsal sigortaların eksik yönlerini ise; politik baskılar, prim ödemesinde hasat döneminin gözetilmemesi, kanunun uygulanmasında yaşanan sorunlar, devletin prim ödemesini azaltması veya ödememesi, eğitim eksikliği ve havuz sisteminde yaşanan başarısızlıklar oluşturur (Barış, 2007: 89).

4. TÜRKİYE’DE TARIMSAL FİNANSMANIN SAĞLANMASINDA KOOPERATİFÇİLİK FAALİYETLERİ

4.1. Kooperatif Kavramı

Kooperatif; bireylerin tek başlarına yapacakları veya birlikte yapmaları halinde daha başarılı olacakları işleri en etkin biçimde ve maliyeti fiyatına yapmak üzere dayanışma yoluyla ekonomik güçlerini bir araya getirmeleridir (Mülayim 2003).

İnsanlar çeşitli dönemler içerisinde din, adet, gelenek, sosyal ve ekonomik unsurlar nedeniyle bir araya gelerek yardımlaşma içerisinde bulunmuştur. Örgüt yapıları, feodalizmin çökmesi, ulus devletlerin ortaya çıkması, endüstri devriminin gerçekleşmesi ve kentleşmenin yaygınlaşması ile değişiklikler göstermiştir. Kooperatif, iş birliği anlamına gelen latince “cooperatio” sözcüğüyle ortaya çıkmış ve bilimsel olarak ilk olarak 16. yüzyılda Fransızlar kullanmıştır. Modern kooperatifçiliğin ise sanayi devrimi sonrasında ortaya çıktığı ve 19. yy sonlarına doğru Avrupa’dan diğer sanayileşmekte olan ülkelere yayıldığı bilinmektedir (Can ve Sakarya, 2012, 28-29).

4.1.1. Kooperatifçiliğin Önemi

Günümüzde tüm dünyada ve ülkemizde, zenginler ve yoksullar arasındaki fark giderek açılmıştır. Toplumun zayıf kesimleri başta olmak üzere birçok insan aradaki büyük farkın sonuçlarına katlanmaktadır. Günümüzde piyasaların ve sektörlerin gelişimiyle birlikte birçok farklı iş ve meslek grubu ortaya çıkmıştır. Sektörler içerisinde tarımsal sektörün payı diğer sektörlerle göre daha düşüktür. Gelir dağılımına göre tarım işletmelerinin kazanımları diğer işletmelere göre düzensiz ve düşüktür.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tahminlerine göre, dünya çapındaki 3 milyarlık insan iş gücünden %25 ile 30 arasında bir bölüm istediği işte çalışmamakta ve yaklaşık olarak 140 milyon işçi tamamıyla işsiz durumdadır. Kısacası dünyadaki istihdam durumu büyük ölçüde endişe vericidir. Birçok ülke istihdam açısından ortaya çıkan olumsuzlukları gidermek için yeni yollar aramaktadır. Kooperatifler ise bu aşamada devreye girmektedir. Bağımsız kooperatifler ortaklarına, genel eğitimlerini ve mesleki kabiliyetlerini artırmada yardımcı olarak insan kaynakları gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunabilmektedirler. Buna ek olarak, nüfusun daha zayıf gruplarına yönelik olan olumsuz etkileri de ortadan kaldırmaya

yardımcı olurlar. Kooperatiflerde ortak çalışma bilinci gelişerek toplumun ekonomik yönden daha zayıf kesimlerinin pazarlık gücünü kuvvetlendirmede ve toplumsal yardımlaşmayı artırmada genelde başarılı olmaktadır (Özdemir, 2016: 16).

4.1.2. Kooperatifçiliğin İlkeleri

İlk kez İngiltere’de “Rochdale Öncüleri” adı verilen dokuma işçileri tarafından ortaya koyulan kooperatifçilik ilkeleri, küçük değişikliklerle 1934 yılında ICA tarafından kabul edilmiştir. Kooperatifçilik ilkeleri bu sayede uluslararası bir nitelik kazanmıştır (Güloğlu ve Korkmaz, 2011: 813). Kooperatifçilik ilkeleri;

- 1- Serbest giriş
- 2- Dini ve politik tarafsızlık
- 3- Demokratik yönetim
- 4- Risturn dağıtılması
- 5- Faiz verilmesi
- 6- Sermayeye sınırlı faiz ödemesi
- 7- Peşin satış uygulaması
- 8- Eğitimin desteklenmesidir.

Daha sonra ICA (Internatıal Cooperative Alliance) ilk defa bilimsel olarak 1937 yılında kooperatif ilkelerini saptamıştır.

Mutlak ilkeler;

- 1- Serbest giriş (açık kapı) ilkesi,
- 2- Demokratik yönetim ilkesi,
- 3- İşletme fazlalarının oranlı olarak dağıtılması (Risturn verilmesi),
- 4- Sermayeye sınırlı faiz verilmesi ilkeleridir.

İkinci Derecedeki İlkeler;

- 1- Siyasi ve dini tarafsızlık
- 2- Peşin satış ilkesi

3- Kooperatif eğitiminin geliştirilmesi ilkesidir.

Burada ICA ilk dört ilkenin vazgeçilmez olduğunu ve ICA'a girilebilmesi için bu ilkeleri uygulaması gerektiğini şart koymuştur (Özdemir, 2016: 17).

1945-1963 yılları arasında yapılan kooperatifçilik kongrelerinde ilkelerin yeniden gözden geçirilmesi vurgulanmıştır. Bunun nedeni ise, kooperatiflerin yapısal değişikliklere uyum sağlayamadığı ve faaliyetlerinin mevcut rekabet şartlarında yetersiz kaldığı belirtilmiştir. Bu gelişme globalleşme olgusunun kooperatifçiliğe ilk etkilerinden olmuş, 1966 yılında ICA'nın 23. Kongresinde ilkeler yeniden düzenlenerek gelişmelere uyum sağlayacak altı ilke belirlenmiştir (Güloğlu ve Korkmaz, 2011: 814). Bu altı ilkede önceki ilkelere kıyasla yapılan en önemli değişiklik, peşin satış ilkesi kaldırılmış ve kooperatifler arası işbirliği ilkesi getirilmiştir.

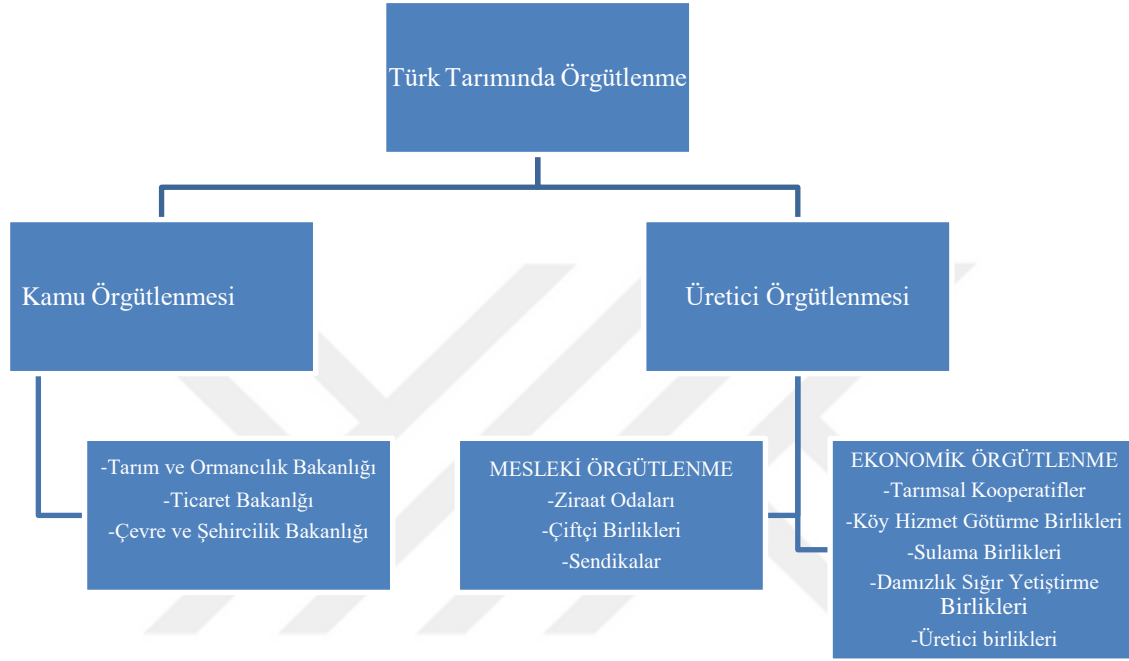
Kooperatifler dünyada benzer örgütlenme yapıları göstermiş ve üst örgütlenme konusunda oldukça başarılı olmuşlardır. Kooperatiflerin birbirleri arasında bağ kurarak yardımlaşma içerisinde bulunmaları üst örgütlenme ile daha uygun olacaktır. Örgütlenmede küçük kooperatiflerden büyük kooperatiflere doğru giden yapılanmayı dikey bütünleşme olarak gösterebiliriz. Kooperatifler arası işbirliği ilkesiyle önemi artan yatay ve dikey bütünleşmeler ile kooperatifler piyasada daha etkin hale gelmişlerdir. Büyük şirketlerin piyasayı ele geçirmelerine karşılık kooperatifler üretim ve pazarlama faaliyetlerine başlayarak ölçek artışı sağlamışlardır (Korkmaz, 2000: 143-144).

4.2. Türk Tarımında Kooperatif Faaliyetleri

Çiftçi örgütlerinin tarımsal gelişim sürecine olan katkıları, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılıklar göstermektedir. Gelişmiş ülkelerin çiftçi örgütlerinin etkinliği aynı zamanda tarımsal sektörün gelişmişlik düzeyini gösterir. Tarımsal yapıdan kaynaklanan ekonomik ve sosyal sorunların toplumun bir arada yardımlaşma yoluyla ortadan kaldırılacağı düşüncesi ile ülkemizde de çeşitli üretici örgütlenme modellerini beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet döneminden itibaren çiftçi örgütlenmeleri artış göstermiş fakat etkinliği istenilen düzeye ulaşmamıştır. Örgüt sayısı ve üye sayılarına bakılarak azımsanamayacak derecede gelişme gösterdiği görülmektedir (Sayın, 2004: 467).

Türk tarımında örgütlenmede; kamu örgütlenmesi ve üretici örgütlenmesi olarak iki farklı ayırım yapabiliriz. Kamu örgütlenmesi ile devletin tarım sektöründeki örgütlenmesi yer

almaktadır (Yercan, 2007: 19). Kamu örgütlenmesinde; Tarım ve Orman Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı yer alır. Üretici örgütleri ise Mesleki Örgütlenme ve Ekonomik Örgütlenme olarak ikiye ayrılır. Mesleki örgütlenme; Ziraat Odaları, Çiftçi Birlik ve Dernekleri, Sendikalardan oluşmaktadır. Ekonomik örgütlenme oluşturur. Ekonomik örgütlenmede ise; Tarımsal Kooperatifler, Köylere Hizmet Götürme Birlikleri ve Üretici birlikleri yer almaktadır.

Şekil 4.1: Örgütlenme Kavramı Şekilleri

Ekonomik amaçlı örgütlerden en yaygın olanı kooperatiflerdir. Kooperatiflerden daha küçük birimler ise birliklerdir. Birlikler ise kooperatifler ile ortak hedefleri kapsar. Faaliyet alanları daha özel amaçlara ayrılmaktadır. Örneğin, sulama birlikleri belirli bölgelerde sulama ihtiyacına yönelik faaliyet gösterir. Kooperatifler ise genellikle birden fazla amaca hizmet eder ve faaliyetleri daha geniş kapsamlıdır.

Örgütlenme, kalkınmanın toplum kesimlerini ve sektörlerini kapsayan bir biçimde gerçekleşir. Ayrıca refahın dengeli paylaşımını sağlanması, kaynaklara erişimi kolaylaştırma, ortak davranış sergilenmesi ve yönetimlere katılma gibi değer ve davranışları içerir (Özdemir,2016:1).Örgütlenmede dikkat edilecek noktalar (Özdemir, 2016, s. 6);

- Örgütlenmenin gerçekten bir ihtiyaç olup olmadığı tartışılmalıdır.
- Örgütlenmenin gerçekleşeceği yöre ve o yörenin sahip olduğu özellikler sosyal ve kültürel yaşam, ekonomik durum ve beklentiler dikkate alınmalıdır.

- Kurulacak örgütün sağlayacağı yararlar açıkça belirtilmelidir.
- Örgütlerin içinde bulunduğu toplumda zamanla değişen koşullar ve değişen ortam örgütleri de bu değişen koşullara uymaya zorlar. Uyum sağlayamayan örgütlerin faaliyetlerini etkin bir şekilde sürdürmeleri zorlaşır. Bu nedenle değişimi sürekli göz önünde bulundurmalarıdır.
- Yöneticiler değişime gereken önemi vermelidir.
- Örgütlenme tüm toplum kesimlerini kapsamalıdır.
- Örgütlenmede de kadın ve erkek dengesi sağlanmalıdır.
- Örgütler kuruluş ilkelerine, amaçlarına ve değerlerine sürekli sahip çıkmalıdır.
- Örgütlenme farklı toplum grupları oluşturmamalıdır.
- Farklı örgütlerle iş birliğine gidilmeli ve güç birliği yapılmalıdır.

4.2.1. Türkiye’de Kooperatifçiliğin Gelişimi

Türk kooperatif hareketleri geçmişte Ahi Birlikleri, loncalar ve Memleket Sandıkları gibi kuruluşlara dayandırılabilir. Anadolu Selçuklularda 13. yüzyılda Ahi birlikleri kurulmuştur. Ahi birlikleri, esnafların ve sanatkârların karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma içerisinde oluşturduğu yapılardır. Ahilik teşkilatı kooperatif faaliyetleri ile birçok benzerlik göstermektedir. Ahi teşkilatları yerini loncalara bırakarak 19. yüzyılda çökmüştür (<https://ticaret.gov.tr/kooperatifcilik/kooperatifler-hakkinda-bilgiler/tarihce>).

Türk kooperatifçilik tarihinin temeli Mithat Paşa döneminde kurulan Memleket Sandıkları ile başlamıştır. 1863 yılında kurulan Memleket Sandıkları ile başlayan kooperatif hareketleri 1867 yılında Memleket Sandıkları Nizamnamesinin çıkarılmasıyla, devletin benimsediği politikalar arasında yer almıştır. Memleket genelinde yayılan bu hareket zamanla memleket genelinde yaygınlaşmıştır. Memleket sandıkları yerini Menafi Sandıklarına bırakmış daha sonra ise Ziraat bankasının kurulması ile banka bünyesine dâhil edilmiştir (Türkiye Kooperatifçilik Raporu, 2016: 4-5).

Atatürk döneminde kooperatifçilik faaliyetleri Cumhuriyetin ilanından önce başlamıştır. Ekonomik politikaların içerisinde üretimin desteklenmesi için kooperatif hareketleri yer almıştır. Atatürk kooperatif örgütlenmelerine 1920’li yıllardan itibaren önem vermiştir. Kooperatifçilik konusunda görüş ve fikirlerini açıklamış, yasaların çıkarılmasında

öncülük yapmıştır. Örgütlenme ile tarım sektörünün hız kazanmasını amaçlamış çıkarılan yasalar ile bu politikaya destek vermiştir. Ayrıca kendisi de kooperatif üyesi olmuştur (Vural, 2014: 1242).

Birinci Dünya Savaşından sonra sosyal ve ekonomik anlamda yorgun düşen toplumun toparlanması amacıyla Mustafa Kemal Atatürk tarafından Kooperatif Şirketler Kanunu tasarısı hazırlanmıştır. Tasarıya göre halkın dayanışma ve ortaklık ile üretime katkı sağlaması amaçlanmıştır. Hazırlanan tasarı yasalansa da, ilerleyen yıllarda gerek Meclis toplantılarında ve yurt içi ziyaretlerinde kooperatifçiliğe vurgu yapılarak halk arasında yayılmasına yönelik girişimlerde bulunulmuş ve çıkarılan kanuni düzenlemelerle kooperatiflere hukuki bir temel kazandırılmıştır (Türkiye Kooperatifçilik Raporu, 2016: 5; HAZAR, 1990).

1924 yılında “İtibari ve Zirai Birlikler Kanunu” çıkarılarak tarım kredi kooperatifleri ve tarım satış kooperatiflerinin gereksinimleri tek merkezden karşılanmaya çalışılmıştır. 1926 yılında çıkarılan ticaret kanunu, kooperatifleri bir şirket türüne çevirmiştir. 1929 yılında ise Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla kurulan kooperatiflerin amacının, ortakların kısa vadede kredi gereksinimi karşılamak olduğu belirtilmiştir (Bilgin ve Tanıyıcı, 2008: 142- 143). Cumhuriyetin ilk yıllarında kooperatifçiliğin desteklenmesi, halkın ekonomik olarak hızlı bir şekilde toparlanması ve üretimi zaruri olan gıda ürünlerinin üretilmesini sağlamak amacıyla gerçekleşmiştir. Kooperatif faaliyetleri gerek yasalarla gerekse uygulamalar ile dönemin genel ekonomi politikalarına uygun çerçevede geliştirilmiştir.

4.2.2. Türk Kooperatifçilik Mevzuatı

Dünya’da kooperatifçilik mevzuatı ile ilgili birçok uygulama bulunmaktadır. Bazı ülkelerde tek bir kooperatif kanunu bulunurken bazılarında ise birden fazla kooperatifçilik kanunu bulunmaktadır. Son dönemlerde ise tek bir kooperatif kanunu bulunmasının daha etkin olacağı görüşü yaygındır. Türkiye’de ise kooperatiflerin faaliyet usul ve esaslarını düzenleyen dört ayrı temel Kanun bulunmaktadır. Ayrıca 1982 tarihli Anayasa’nın 171. maddesi devlete; “milli ekonominin değerlerini dikkate alarak, öncelikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alma” görevini vermiştir (Turan ve Tanıyıcı;2017:142).

Türkiye’de kooperatif faaliyet usul ve esaslarını düzenleyen kanunlar şunlardır (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2004);

- 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu: Bu kanun, kooperatifçilik alanını düzenleyen temel Kanun’dur ve bu kanun 1969 yılında yürürlüğe girmiştir.
- 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu: Bir tüzel kişi tacir olan kooperatiflere de uygulanmaktadır.
- 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu: Tarım kredi kooperatiflerinin kuruluş ve işleyişlerine ilişkin özel hükümler, bu kanunda belirlenir. Kanunda yer almayan ve kanun dışında kalan ana sözleşmeler için 1163 sayılı Kooperatifler Kanununa bakılır.
- 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun: Tarım satış kooperatifleri ve birliklerine ilişkin hükümlere yer veren bu kanun, kooperatifler için çıkarılan özel bir kanundur. 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu’nun ayrılmaz bir parçasıdır.

4.3. Dünyada Kooperatifçilik Faaliyetleri

Dünya’da uluslararası boyutta kooperatifçilik üst örgütlenmesi olan ICA (Uluslararası Kooperatifler Birliği), 1895 yılında kurulmuştur. ICA kooperatif örgütlenmesi olarak en üst düzey örgütlenmedir. Türkiye’nin de içinde yer aldığı 98 ülkeden yaklaşık 1,2 milyar üyesi bulunur (<https://www.ica.coop/en/about-us/international-cooperative-alliance>). ICA amaçlarını; herhangi bir politik veya dini organizasyona üye olmaksızın kooperatif hareketlerini karşılıklı yardımlaşma ve demokrasi ilkesiyle güçlendirmek, kooperatif değer ve prensiplerini korumak, kişilerin ekonomik ve sosyal gelişimi ile dünya barışına katkıda bulunmak olarak sıralamaktadır (Can ve Sakarya, 2012).

Tablo 4.1: Avrupa Birliği'nde Ciroya Göre En Büyük 20 Kooperatif

Kooperatif	lke	Faaliyet Alanı	Ciro (Milyar €)	ifti ye Sayısı	İstihdam	
1	Frieslandcampina	Hollanda	Mandıra	9,481	15837	20568
2	Bay Wa	Danimarka	Tedarikçi	8,795	*	15540
3	VION, Son En Breugel	Hollanda	Et	8,540	*	35583
4	Metsaliitto	Finlandiya	Orman	6,434	129270	17540
5	Arla Foods	Danimarka/İsveç	Mandıra	6,200	7625	16200
6	Danish Crown	Danimarka	Et	6,000	10700	23500
7	Agravis	Almanya	Tedarikçi	5,811	*	4000
8	Union IN VIVO	Fransa	Tahıl, Tedarik	5,200	*	1500
9	Kerry	İrlanda	Mandıra	4,700	9700	22300
10	DLG	Danimarka	Tedarik	4,600	28000	5000
11	Floraholland	Hollanda	Bahçe Bitkileri	4,074	5124	3555
12	Terrena	Fransa	çok amaçlı	3,900	27500	9900
13	Tereos	Fransa	Şeker	3,800	9500	9000
14	Lantmannen	İsveç	Hububat, Yem	3,656	37000	10500
15	Sodiaal	Fransa	Mandıra	2,746	13000	7700
16	Nordmilch	Almanya	Mandıra	2,500	7989	7989
17	DLA(Danimarkan Lokake AnDanimarkal	Danimarka	Tedarikçi	2,450	20000	2300
18	Agricola Tre Valli	İtalya	Et, Yem	2,332	*	*
19	Humana Milchunion	Almanya	Mandıra	2,200	5000	5000
20	Glanbia	İrlanda	Mandıra	2,200	18600	4900

Kaynak: (Yumuşak,2015; COGECA, 2010: 33)

4.3.1. Amerika Birleşik Devletleri

Toplamda 50 eyalet ve bir federal bölgeden (District of Colombia) oluşan ABD, 300 milyonun üzerindeki nüfusu ile dünyanın önemli ekonomileri arasında yer almaktadır. Vatandaşların bireysel olmaktan çok topluluk halinde hareket etme bilinci kooperatiflerin gelişimini hızlandırmıştır. Kooperatifçilik konusunda oldukça basit düzenlemeler bulunan ülkede kooperatifler, 1992 yılından itibaren kısa bir hükümet kararnamesine göre kurulmaktadır. Alman kooperatif öncüleri Raiffeisen ve Schulze'un etkisi ile 19. Yüzyılın ikinci yarısında çiftçiler tarafından sütçülük, meyve, pamuk ve hayvancılık alanında kurulan kooperatifler, 1930 yılından sonra büyük gelişme kaydederek enerjide dâhil birçok alanda faaliyet göstermeye başlamıştır. Bugün ABD Ulusal Kooperatif İşletme Birliği (National Cooperative Business Association) verilerine göre, üç trilyon Amerikan Doları daha fazla varlıkları olan yaklaşık 29 bin kooperatifin sağladığı 500 milyar Amerikan Doları üzerindeki gelir ile 2 milyondan fazla kişiye istihdam sağlayan güçlü bir kooperatif sektörüne sahiptir (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2015). Amerika Birleşik Devletlerinde kooperatiflerin başlıca faaliyet alanları; tarım, kredi, sigorta, tarım kredisi, hizmet gibi sektörlerdir.

Tablo 4.2: ICA-Global-300 2012 Yılı Raporunda Yer Alan İlk Beş Amerikan Kooperatifi (GTB2013)

Kooperatifin Unvanı	Sektör	Ciolar(milyar\$)	ICA-300 Sırası
State Farm Group	Sigorta	56,87	4
Kaiser Permanente	Sigorta	44,20	9
Liberty Mutual Insurance	Sigorta	27,90	13
Nationwide Mutual Insurance Company	Sigorta	25,84	16
CHS Inc	Tarım	25,27	18

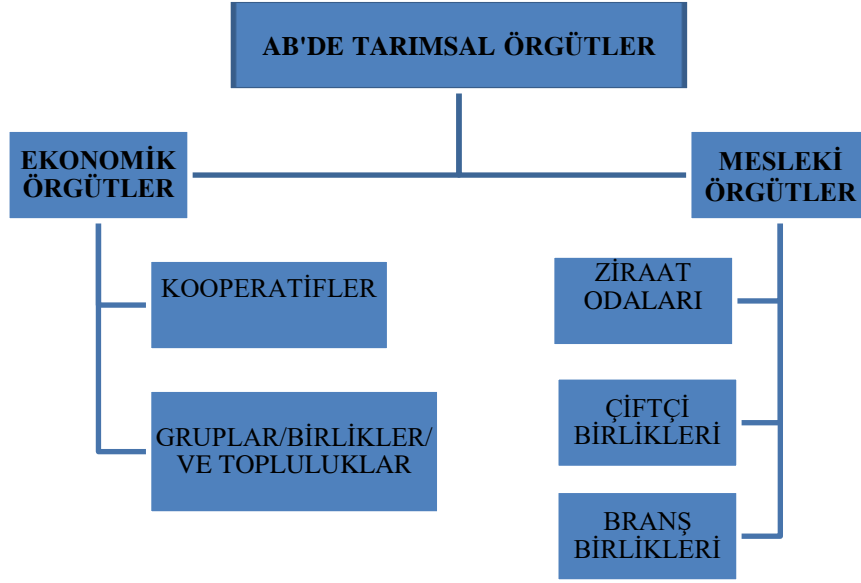
Kaynak: (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2013; WÜKM)

4.3.2. Avrupa Birliğinde Kooperatifçilik

AB'ye üye ülkelerde gelişmiş düzeyde örgütlenme yapıları bulunmaktadır. Kooperatif örgütlenmeleri ülkeler arası farklılık göstermektedir. AB ülkelerinin kendi içinde, kendi koşullarına uygun örgüt tipleri ve bunların katılımı ile oluşturulmuş üst örgütlenmeleri

bulunur. Avrupa'da tarımsal alanda kurulan örgütlerin başında COPA (Avrupa Birliği Tarımsal Organizasyonlar Birliği) gelir. 1958 yılında kurulan COPA'ya 15 ülkeden 31 organizasyon katılmıştır. COPA'nın amaçları arasında; arz ve talebe ilişkin fiyat hedeflerini yürütmek, ihracat politikaları oluşturmak, bölgesel programlar uygulamak ve birliğin genişlemesini sağlamak bulunmaktadır. COPA bünyesinde birçok ülkeden çiftçi örgütü üyesi bulunmaktadır. Bu örgütler içerisinde içinde Ziraat Odaları, Sendikalar, Çiftçi birlikleri ve bazı kooperatifler bulunmaktadır. COPA, çok fonksiyonlu ve sürdürülebilir Avrupa tarım modelinin geliştiricisi ve savunucusudur. Üye ülkelerde mevcut kooperatif üst örgütlenmelerin katılımı ile kurulan COGECA (AB Tarımsal Kooperatifler Genel Konfederasyonu), AB bünyesinde Kooperatiflerin üst birliğidir. 27 farklı üye ve aday ülkelerden oluşur ve 39 üst kooperatif üyesi bulunmaktadır. COGECA kendi özel konularını belirleyerek Avrupa Komisyonunda, Bakanlar Konseyinde, Avrupa Parlamentosunda, Ekonomik ve Sosyal Komitede ve Bölgesel Komitede sunar ve tartışılmasını sağlar. CEJA (Avrupa Genç Çiftçiler Konseyi) ise, AB bünyesindeki çok sayıda genç çiftçiyi temsil etmektedir. CEJA; Genç çiftçilerin koşullarını iyileştirmek, genç çiftçiler arası iletişimi artırmak, genç çiftçilerin eğitimi ile ilgilenmek, tarımın katkıları konusunda toplumu bilgilendirmek gibi amaçlar üstlenmiştir (Yercan, 2007: 24).

Avrupa Tarım Konfederasyonu (CEA) ise Avrupa'daki tüm tarımsal kuruluşları kapsayan bir örgütlenmedir. 30'dan fazla ülkeden birçok tarımsal organizasyonu içine almaktadır. Bunların arasında çiftçi birlikleri ve kooperatif gibi organizasyonlar yer alır. Avrupa tarımının çıkarlarını, özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel konularını, AB dışı bir kurum olarak temsil ve korumayı amaçlar (Yercan,2007: 25). Avrupa da kooperatifler üstlendikleri amaçlar açısından oldukça başarılıdırlar. Tarımsal üretim ve pazarlama açısından piyasada oldukça güçlü konumdadırlar.

Şekil 4.2: AB'de Tarımsal Kurumların Genel Görünümü

Kaynak: (TÜMSİAD MERSİN, 2013)

4.3.2.1. Almanya

Almanya'da nüfusun sadece %2,7 si tarım ile istihdam edilmekte ve bu oran giderek azalmaktadır. Almanya tarımsal ürün ithali konusunda oldukça ön sıralarda yer almaktadır. Ülke topraklarının büyük bir bölümü tarıma açık olmasına rağmen tarımsal üretim ihracatın sadece %5'ini oluşturmaktadır. Almanya'da tarımsal kooperatiflerin üye ve çalışan sayıları geçmişe oranla gerilese de pazar paylarında belirgin bir değişiklik yoktur. Pazar paylarında süt ve mandıracılık ön sıralarda yer alan faaliyet grubudur. Kooperatiflerin sayılarında azalma olmasına rağmen cirolarında artış söz konusudur (Yumuşak; 2015: 189).

Almanya'da kooperatifler kuruluşlarından itibaren devletten bağımsız ve müdahaleden uzaktırlar. Kooperatifler devletten mali yardım almazlar, şirketler gibi özel ve özerk kuruluşlardır (Koroğlu, 2003: 6). Almanya'da pek çok sektörde kooperatif üyeliği tercih edilmektedir. Sektörlerin büyük bölümünü oluşturan kesim kooperatiflere üyedir. Özellikle çiftçiler tarımsal alanda birden fazla kooperatife üyedir. Alman Kooperatifleri Konfederasyonu (DGRV); Almanya'da üst kooperatif kuruluşu ve denetim birliğidir. Tarım, tasarruf ve kredi, bölgesel ve ulusal kooperatif kuruluşları gibi tüm kooperatif gruplarını kapsayan ulusal konfederasyondur. Çalışmalarını sadece Almanya'da birçok ülke ve bölgede faaliyet göstermektedir. Türkiye'de de 2006 yılından bu yana kooperatiflerin gelişmesine

yönelik çeşitli çalışmalar yürütmektedir. DGRV, 22 milyondan fazla üyesiyle, Almanya'daki üyeler açısından bu güne kadarki en büyük ekonomik organizasyondur. Konfederasyonun amacı, üyelerin ve bağlı kooperatif kurumlarının ortak çıkarlarını teşvik etmek ve temsil etmektir. Yasal olarak bir denetim kurulu olan DGRV, bölgesel ve ulusal merkezlerinin, özel kurumlarının ve federasyonlarının tüm denetimlerini yapabilir (<https://www.dgrv.de/en/aboutus.html>, Erişim: 9.11.2019).

4.3.2.2. Hollanda

Hollanda'da tarımsal amaçlı kooperatifler, kırsal kesimde kadın ve erkek üreticilerin rekabet koşullarını iyileştirmek ve piyasada belli bir yerin sahibi olabilmek için 19. yüzyılın ortalarından bu yana gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Hollanda devlet yönetimi kooperatiflere tarafsızlık ilkeleri ile yaklaşmıştır. Bugün kırsal kesim üreticileri 3-4 ayrı kooperatife üye olabilmektedir. Ülkede kooperatif hukuku bağımsız birlikler anlayışını desteklemiştir. Hollanda tarımsal amaçlı kooperatifler ise, üyelerine kredi-tarımsal girdi temini ve üreticinin üretimini işleyerek pazarlayan çok amaçlı hizmet kooperatifleridir. II. Dünya Savaşından sonra sayıları giderek azalan tarımsal kooperatifler bu şekilde birim maliyetleri oldukça düşürerek ortağının ürün kalitesini de yükselterek pazardaki yerini artırmayı hedeflemiş ve başarılı olmuştur. Bir AB ülkesi olan Hollanda'da kırsal kesimde üretilen süt ve süt ürünlerinde, et ve yumurtada, meyve ve sebze üretimini büyük bir kısmını kooperatif eli ile toplamakta, işlemekte ve pazarlanmaktadır (<http://kooperatifcilikgunlugu.blogspot.com/2010/02/kooperatifcilik-ornedi-hollanda.html>).

4.3.2.3. Fransa

Fransa'da kooperatifçilik hareketi 12. yüzyılın ortalarında başlamış fakat modern tarım faaliyetleri ve kooperatif örgütlenmeleri 19 yüzyılda kurulmuştur. İlk kooperatifler 1860 yılında üreticilerin bir araya gelmeleri ile kurulmuştur. Tarım kredi kuruluşu ise 1884 yılında gerçekleşmiştir (Koroğlu, 2003). Tarım kooperatifleri, kooperatif bankaları, perakende kooperatifleri, tüketici kooperatifleri, esnaf sanatkâr kooperatifleri, hizmet ve istihdam kooperatifleri, eğitim kooperatifleri, sigorta kooperatifleri, ulaşım ve taşıma kooperatifleri, denizcilik kooperatifleri, yapı kooperatifleri başlıca kooperatif türlerini oluşturur. Sıralanan bu kooperatifler kendi içlerinde öncelikle birlik olarak örgütlenmiş ve bu birlikler federasyon

çatısı altında bir araya gelmiştir. Ulusal düzeyde de Fransız Kooperatifçilik Hareketi Temsilci Örgütü (COOPFR) adında milli birlikleri bulunmaktadır. Fransa'da kooperatifler birçok farklı sektörün piyasa lideri konumundadır. Örnek olarak tarım kredi kooperatifleri gıda sektöründe %40 orana sahiptir. Perakende sektörünün %28'ine belli kooperatiflerin marka ve mağazaları ile ulaşmıştır. Ayrıca Fransız kooperatif bankaları finans sektöründeki faaliyet ve başarıları sonucunda %60'lık bir Pazar payına ulaşmıştır (G-20 Ülkelerinde Kooperatifçilik, 2015).

Fransa'da tarımsal amaçlı kooperatifler kurumlar vergisinden muaftır. Diğer tür kooperatifler ise diğer ticari şirketler gibi gelirlerinin belirli orana karşılık gelen kısmını devlete vergi olarak öderler. Kooperatifçiliğin gelişmesi için 70 civarında araştırma ve geliştirme (AR-GE) kuruluşunun sahibi olan Fransız tarım kooperatifleri, yıllık cirolarının %0,5'ini AR-GE harcamaları için kullanmaktadır. Fransa'da kooperatifler gelişimlerini tamamlamasına rağmen ilerlemeye devam etmektedir. Uluslararası alanda kooperatifçilik faaliyetlerini artırmak, ihracatı daha güçlü hale getirme hedefleri yer almaktadır. Bu nedenle kooperatiflerin ve bunların pazarlama şirketlerinin İspanya'da İtalya'da, Portekiz'de ve Almanya'da ihracat ve irtibat büroları vardır (İnan; 2008: 2115).

Fransız kooperatifleri sektördeki diğer kooperatifler ile etkileşim içerisindedirler. Tarımsal Yardımlaşma Ulusal Federasyonu (FDIMA), Fransız Tarım kooperatifleri Federasyonu (CFCA), Tarımsal Kredi Ulusal Federasyonu (FNCA) ve Tarımsal Yardımlaşma Kooperatifçilik ve Kredi Ulusal Konfederasyonunun (CNMCCA) üyesidirler. Bu üst örgütlenmeler uluslararası alanda üye kuruluşlarının temsilcisidir (Köroğlu, 2003: 16).

4.4. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Tarımsal Kooperatif Ve Birlikler

Türkiye'de tarımsal alanda örgütlenme modeli olarak kooperatif kuruluşları, ortaklarına fayda sağlamak için çeşitli hizmetler verirler. Bitkisel ve hayvansal alanda faaliyet gösteren birlik ve kooperatifler çiftçiler için oldukça gerekli kuruluşlardır. Tarım kooperatiflerinin çalışma alanları içerisinde; üretim, tedarik, finansman sağlama, satış ve pazarlama gibi faaliyetleri barındırır.

4.4.1. Tarımsal Amaçlı Kooperatifler

Tarımsal amaçlı kooperatifler, kırsal alanda tarım hayvancılık gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Çiftçilerin ihtiyaç duyduğu ve karşılamakta zorlandığı girdileri sağlamalarında kolaylık sağlarlar. Çiftçilerin tek başlarına yapmaları mümkün olmayan faaliyetleri bir arada örgütlenerek ve kuruluş oluşturarak yapmaları yararına olacaktır. Bu nedenle özellikle kırsal alanda tarımsal kooperatifler ve birliklerin bulunması üreticiler açısından hayati önem taşımaktadır. Basit anlamda baktığımızda tarımsal kooperatifler, kırsal alanda üretime katkı sağlar ve birlikte hareket etme gücüyle maliyetleri düşürerek üretimi güçlendirir.

Çiftçilerin ekonomik güçlerini birleştirerek, maddi çıkar sağlamaları, maliyetleri azaltarak gelirlerini yükseltmeleri kooperatiflerde temel hedef haline gelmiştir. Örgütlenmiş işbirliği olarak da tanımlanan kooperatifçilik faaliyeti üretim, pazarlama, satın alma ve hizmet alanlarında görülmektedir. Çiftçilerin güçlerini birleştirdikleri en önemli örgütlenmeler kooperatiflerdir. Kooperatifler ile sağlanan fayda oldukça yüksektir (Direk; 2012). Özel kesimin ya da kamu kesiminin zayıf olduğu uzak kırsal alanlarda kooperatifler yerel halkın örgütlenmesini ve durumlarının iyileştirilmesi koşullarını yaratmaktadır. Kooperatifler çiftçilerin gelirlerini artırarak ve yoksulluğu azaltarak toplumsal katılımı ve güvenliği sağlamaktadır. Böylece üyelerine doğrudan yarar sağlarken aynı zamanda ekonomide dönüşüm etkisi sağlamaktadır (Geray, 2014: 78).

Tarım kooperatifleri, kırsal alanda yaşayan üretimi gerçekleştiren insanların ekonomik, sosyal, meslek ve yasal haklarını korumak ve geliştirmek amacıyla kurulan temel örgütlerdir. Tarım kooperatifleri kırsal alanda faaliyetlerini gösterirler ve genel olarak çiftçilerin ekonomik anlamda bir arada bulunmalarını sağlamaktadırlar. Kırsal alanda çiftçilerin ekonomik yapısı piyasada, ürün fiyatlarını ve girdi fiyatlarını etkileyecek durumda değildir. Tam tersine piyasadaki fiyatlar çoğunlukla çiftçinin zararına işlemektedir. Bu nedenle bir araya gelerek güç birliği oluşturup piyasa fiyatlarına karşı kooperatif desteği ile korunmaya çalışırlar. Bu bağlamda tarım kooperatifleri iki ana işlev üstlenirler (Dernek; 2006: 167);

- Üretimi artırmak için ortaklarına kredi, gübre tohum, ilaç gibi girdileri sağlamak,
- Ortakların ürünlerini değerlendirmek için satın almak, işlemek ve pazarlamak.

Tarımsal sektörde çalışanların bir arada hareket etmeleri oldukça zordur. İnsanların bir arada faaliyet gösterememe sebebi üretimden sonraki aşamaların ihmal edilmesidir. Üretim yapıldıktan sonra pazarlama ile karşı karşıya kalan çiftçiler üretimdeki kadar başarılı değildirler. Çiftçilerin üretimde olduğu gibi diğer aşamalarda da kendi başına hareket etmesi olasıdır. Tarımsal alanda birlikte hareket etmemenin bir diğer nedeni ise, çiftçilerin kendi ihtiyaçları doğrultusunda üretim yapmalarıdır. Üretim çeşitliliğini ticari planlamadan çok genellikle kendi ihtiyaçları doğrultusunda belirlerler. Çiftçilerin hayvansal üretim faaliyetleri, bitkisel üretimi de bu doğrultuda gerekli ürünlerin üretimine yönlendirir (Direk, 2012: 179). Tarımsal sektörde bir araya gelinmesi, diğer sektörlerle göre oldukça kolay ve gereklidir. Kooperatifler, işlevleri tam olarak çalıştığında üretim, planlama, pazarlama ve karlılık konusunda çiftçilere büyük kolaylıklar sağlar.

Ülke içerisinde üretilen bitkisel ve hayvansal üretiminin özellikle gıda üretimine dayanak sağlayan tarımsal alanın, yabancı yatırımcılar ve ithal malların piyasaya dâhil olması nedeniyle sektöre uğradığı genel bir durumdur. Tarımsal alanda şirketleşme faaliyetleri hız kazanmaktadır. Endüstriyel tarımın ve gıda pazarının yaygınlaşması ile birlikte doğal tarımın geri planda kalması söz konusudur. Çiftçilerin üretimi karşısında daha fazla verim alan ve pazarlama konusunda endişesi daha az olan şirketler, fiyat kontrolünde zamanla etkili olmuşlardır. Gıda pazarında uluslararası şirketlerin ve büyük yatırımcıların çiftçiler karşısında galip bir piyasa hâkimiyeti kurmaları durumunun bir diğer olumsuz yanı yerel ve çeşitli beslenme alışkanlıklarının tek tip beslenmeye yönelmesidir. Şirketleşen tarımda ürünlerin verimini artırıcı çalışmalar doğanın tahribatına neden olabilir. Bu nedenle şirketlerin üretim faaliyetlerinde doğal şartların etkisi azaltılırken yükselen verim ile birlikte ortaya çıkacak negatif dışsallıklar da artacaktır. Bunun sebebi ise hızlı tüketilen gıda ürünlerini daha çabuk yetiştirme çabasıdır. Küçük ve orta büyüklükteki tarım işletmelerinin büyük şirketler karşısında güçlü kalabilmeleri kooperatifçiliğin etkin bir şekilde yürütülmesine bağlıdır. Üreticilerin gıda egemenliğinde söz sahibi olabilmeleri üretimin yanında pazarlama zincirine de dâhil olmalarını gerektirir. Çiftçilerin üretim ve pazarlamada etkin rol oynamaları ancak güçlü bir kooperatif bünyesine katılımları ile mümkün olacaktır (Aysu, 2019: 41-42).

Tablo 4.3: Türkiye’de Tarımsal Amaçlı Kooperatifler

Kooperatif Çeşitleri	Kooperatif sayısı	Ortak Sayısı	Birlikler		Merkez Birliği	
			Sayı	Birliğe Ortak Koop.	Sayı	Ortak Koop. Sayısı
Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri	8.173	842.563	82	4.939	4	77
Sulama	2.497	295.984	13	733	1	10
Su Ürünleri	522	29.972	14	202	1	12
Pancar Ekicileri	31	1.638.981	1	31	-	-
Tarım Kredi	1.767	1.082.978	16	1.767	1	16
Tarım Satış	322	602.248	17	322	-	-
Bağımsız TSK	22	2.245	-	-	-	-
Tütün TSK	66	23.414	-	-	-	-
Yaş Sebze Meyve Kooperatifleri	37	2.886	-	-	-	-

(Kaynak: TB; 2019)

Kuruluş aşamalarını tamamlamış fakat faaliyete geçmeyen birçok kooperatif bulunmaktadır. Faaliyetlerine devam etmeyen kooperatiflerin çoğu devlet desteği alma gibi nedenlerle kurulan aslında ihtiyaç olmayan kooperatiflerdir. Başarılı kooperatifler ise faaliyetlerini artırarak etkinliklerini sürdürmektedirler. Pancar ekicileri kooperatifleri ortak sayısı olarak oldukça fazladır, kooperatif sayısı ise 31 adettir. Kooperatif sayısının az olmasının nedeni her şeker fabrikasında bir kooperatifin olmasıdır. Tarım satış kooperatifleri ise sayısı az olmasına rağmen etkinlik açısından oldukça güçlü durumdadırlar.

4.4.2. Türkiye’de Tarımsal Kooperatif Çeşitleri

Tarımsal kooperatifler faaliyet alanlarına göre değişiklik göstermektedirler. Tarımsal finansman sağlama amacı ile faaliyet gösteren tarım kredi kooperatifleri ile tarım satış kooperatifleri diğer türlere göre ön plana çıkmaktadır. Tarım kooperatifleri amaçlarına uygun hizmetler ile belirli isimlere ayrılmaktadır. Ayrıca kooperatif benzeri kuruluşlar da kırsal ve tarımsal alana hizmet vermektedir.

4.4.2.1. Tarım Kredi Kooperatifleri

Tarım Kredi Kooperatiflerinin 1867 yılında memleket sandıkları ile temelleri atılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise 1935 yılında çıkarılan TKKK ile şekil bulmuştur. 1972 yılında çıkarılan kanun ile teşkilatlanması başlamış ve 1977 yılında merkez birliğinin kurulmasıyla yeni bir teşkilatlanma getirilmiştir. İlgili yıllara kadar Ziraat Bankası bünyesinde yer alan Tarım Kredi Kooperatifleri daha sonra özerk bir yapıya dönüştürülmüştür (Aydın, Atılgan Yaşa, 2019).

Tarım Kredi Kooperatiflerinin amacı, ortaklarının ihtiyaç duyduğu girdileri karşılamak ve onları ekonomik anlamda güçlendirerek daha iyi gelişmiş koşullarda üretim yapmalarını sağlamak, birlikte çalışmayı benimsetmek ve ortakların üretim konusunda mesleki bilgiler edinimini sağlamaktır (Özdemir, 2016: 55). Genellikle küçük ve orta büyüklükte çiftçilerin ortak olduğu kooperatifler ortakların tek başlarına alamadıkları krediyi onlara maliyetine ve düşük faizle temin etmeye çalışırlar.

Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK) resmi sitesinde kendisini şöyle tanımlar; “1581 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu hükümlerinden faydalanmak üzere üreticilerin aralarında ekonomik menfaatlerini korumak, meslek ve geçimleriyle ilgili ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla karşılıklı yardım ilkesine dayanarak kurdukları, tüzel kişiliği olan değişir ortaklı, sermayeli çiftçi kuruluşudur” (<https://www.tarimkredi.org.tr/>).

Çiftçilerin çeşitli finansman kaynaklarından kredi sağlamaları onlar için çok pahalıya mal olmaktadır. Küçük çiftçilerin bankalardan kredi alabilmeleri için bankaların karşılığında istediği teminatı verebilmeleri çok güçtür. Küçük çiftçiler için en makul yol, uygun kredi sağlama olanağını elinde bulunduran Tarım Kredi Kooperatifleridir. Bu nedenle Tarım Kredi Kooperatiflerinin Türkiye tarımı ve çiftçisi için önemi büyüktür. Türkiye’de milyonlarca küçük çiftçi vardır. Milyonlarca çiftçinin de kredi sorunu bulunmaktadır. Çiftçinin kredi sorununu çözebilecek en iyi örgütlenme Tarım Kredi Kooperatifleridir (Aysu, 2019: 80).

Tarım kredi kooperatifleri, bankalardan ve şahıslardan borç almanın ortaya çıkardığı sorunlar karşısında, küçük çiftçilerin kredi ihtiyaçlarını en uygun şekilde karşılayabilecek kuruluştur. Tarım kredi kooperatiflerinin ana faaliyeti, kooperatif ortaklarıyla tasarruf sahipleri ya da kredi kuruluşları arasında aracılık yaparak çiftçilerin kendi imkânları ile yüksek maliyette sağlayabileceği finansmanı daha düşük maliyetle sunabilmektir. Tarım kredi kooperatiflerinin amaçları, mevduat toplamak, kredi sağlamak, faiz oranlarını düşürmek,

ortaklarına öneriler ve eğitimler vererek kredi kullanımını daha verimli hale getirmek ve kredinin üretimde kullanılmasını sağlayarak üretimin artırılmasını sağlamaktır. Bu nedenle tarım kredi kooperatifleri sadece üretim amacıyla kredi vermektedir (Köroğlu, 2003: 71-73).

Tarım kredi kooperatifleri ortaklarına mümkün olduğu kadar ucuz kredi sağlamak amacıyla kurulmuş kooperatiflerdir. Tarım kredi kooperatiflerinin ortaklarına sunduğu hizmetler (<https://www.tkholding.com.tr/kurumsal/tarim-kredi-kooperatifleri/>);

- İhtiyaç duyulan kısa ve orta vadeli kredileri ile her türlü tarımsal girdi ihtiyaçlarını yüksek kalite ve uygun fiyatlarda temin etmek,
- Mahsullerin değerlendirilmesi (Ürünlerin işlenmesi, paketlenmesi, depolanması vb.) ve pazarlanmasını sağlamak,
- Üretim ve zaruri tüketim maddeleri ile üretim araçlarını toptan sağlamak ve bu amaçla tesisler kurmak veya bu kuruluşlara iştirak etmek,
- Hükümetçe görevlendirildiğinde, Devletçe yapılacak destekleme ödemelerinde aracılık etmek,
- Mesleki ve teknik yönden bilgi aktarımı sağlamak, sosyal ve kültürel konularla ilgili faaliyetlerde bulunmak,
- İşletmelerin kredi ihtiyaçlarının karşılanması için banka ve sigorta şirketi kurulması veya bu finansman kuruluşlarına iştirak etmektir.

4.4.2.2. Tarım Satış Kooperatifleri

Çiftçi işletmeleri küçük işletmeler olduğundan pazar koşullarına uyum sağlamada yetersizdir. Bu nedenle piyasadaki ürün fiyatlarını belirlemede rol oynayamazlar. Çiftçiler, piyasada oluşan düşük fiyatları kabul ederek ürünlerini pazara götürürler. Bazı zamanlarda ise fiyatlar üretim maliyetlerini karşılamadığı için ürünlerini tarlada bırakıp ticarete konu etmezler. Ayrıca pazarlama kanadında çok sayıda aracı olduğu için üretici uygun dağıtım kanalını seçmede yanılma ihtimali fazladır. Pazar araştırması yapamadığından hazırda bulunan aracılara ürünlerin satılması olasıdır. Aracılar nedeniyle piyasada birkaç kez el değiştiren ürün fiyatları artmaktadır. Ürünlerin fiyatlarının artması üreticiler için bir fayda sağlamamakla beraber tüketici için fazladan bir yük ortaya çıkarır. Aradaki fark ise komisyonculara kar olarak kalmaktadır. Ürünlerin bol arzın fazla talebin az olduğu

dönemlerde üreticiler ürünlerini çok düşük fiyatlardan maliyetine yakın bazı zamanlarda maliyetin altına elinden çıkarmaktadır. Diğer yandan üreticiler ürünleri saklama ve işleme konusunda yeterliliğe sahip değildir. Bu nedenle zor koşullarda üretim yapan çiftçilerin ürünlerini değerlendirmeleri, piyasaya güçlü bir şekilde çıkmaları ve bekledikleri gelirleri elde etmeleri kolay olmadığından örgütlenme gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Tarım satış kooperatifleri bu noktada önem kazanmaktadır. Kooperatiflerin çalışma alanı, genel olarak ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması, ürün piyasasının düzenlenmesi ve ortaklara teknik konularda eğitim gibi konularda yoğunlaşmaktadır. Satış kooperatifleri ürünlerin üretiminden işlenmesine ve pazarlanmasına kadar olan süreçleri yürütmektedir (Dernek, 2006: 169).

Çalışma konuları ile ilgili olarak kooperatifler ve birlikler; ürünlerin daha iyi muhafaza edilmesi, toptan veya perakende satış için piyasaya uygun hale getirilmesine yönelik depo ve ilk işleme kimliğindeki işletmeler ile ambalajlama gibi tesisleri, Ticaret Bakanlığı'ndan önceden izin almak kaydıyla kurabilmektedirler. Birlikler piyasalarda düzenleyici bir rol oynamaktadır. Ülkemizde, pamuk, üzüm, incir, zeytinyağı, fındık, fıstık, gül, gülyağı, turunçgiller, yaş meyve ve sebze, yağlı tohumlar, tiftik ve yapağı gibi birçok tarım ürününün, üreticilerden alınması ve değerlendirilmesi konusunda faaliyet gösteren birlikler mevcuttur (Bayaner, 2005: 127).

Tablo 4.4: Faal Olan Tarım Satış Kooperatif Birliklerinin Kooperatif ve Ortak Sayıları

Birlik	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
Fiskobirlik	50	178.883
Trakyabirlik	48	43.441
Tariş Pamuk Birliği	44	31.996
Çukobirlik	34	15.681
Karadenizbirlik	18	38.419
Marmarabirlik	5	31.039
Antbirlik	8	6.297
Tariş Z.yağı Birliği	32	23.548
Tiftikbirlik	12	2.965
Tariş Üzüm Birliği	13	10.385
Gülbirlik	6	3.282
Tariş İncir Birliği	14	4.012
Kozabirlik	5	3.344
Toplam	289	393.292

Kaynak: (TB, 2015)

2000 yılında çıkarılan 4572 sayılı kanun ile Tarım kooperatiflerinin, Ticaret Bakanlığı ve diğer bakanlıklarla olan bağılılığı azalmıştır. Ancak ana sözleşme gibi bazı önemli kararlarda ilgili bakanlık onayı aranır. Kooperatifler genel kurulların toplanması, yönetim kurullarının oluşturulması konusunda baskı altındadırlar. Kooperatiflerin bağımsızlık ilkesi bu durumda geri planda kalmaktadır. Aynı kanun ile tarım satış kooperatifleri için şirket kurma izni getirilmiştir. Örneğin TARIŞ, Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatiflerinin bir şirketi olan Zeytin AŞ, TARIŞ'e ürün pazarlaması aşamasında çok büyük kazanımlar sağlamıştır. Bunun yanında GÜLBİRLİĞİN bakım ürünleri konusunda kendi markasını oluşturması da bu anlamda son derece önemli bir gelişmedir (Yercan,2007: 22).

Tarımsal pazarlama ya da ülkemizdeki adıyla tarım satış kooperatiflerinin üç temel görevi vardır (İnan, 2008: 124);

- 1- Ürünün pazarlanması ve işlenmesi,

- 2- Ürün piyasasının düzenlenmesi ve kontrolü,
- 3- Ortaklara teknik konularda yayım hizmeti götürülmesidir.

4.4.2.3. Tarım Alım Kooperatifleri

Tarım alım kooperatifleri üretim girdilerini ortaklarına en az maliyetle sağlamakla görevlidir. Tarım alım kooperatiflerinin özelliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

- Tarım alım kooperatifleri sınırlı sorumludurlar. Ortakların kooperatif ile olan ilişkilerinde bir sınırlandırma vardır.
- Tarım alım kooperatifleri, toptan satın aldıkları üretim girdilerini ortaklarına uygun olan Pazar fiyatlarına satarlar. Ancak, piyasa fiyatına satmasına rağmen, yılsonunda işletme fazlasını risturn şeklinde ortaklarına dağıtırlar.
- Bu kooperatifler sürekli olarak tüccarlarla rekabet halinde bulunurlar. Bu nedenle bazen ortalarına kredili satış yapabilirler.
- Tarım alım kooperatifleri kendilerine ortak olmayan çiftçilere de satış yapabilirler.
- Tarım alım kooperatifleri, kendi kredisi yeterli değilse diğer kredi kuruluşlarından kredi alarak ortalarına verebilirler.

Tarım alım kooperatifleri piyasada rekabet halinde olan örgütlenmelerdir. Tarımsal girdi ve ihtiyaçları kendi üretimi ile sağlar veya dışarıdan temin eder. Türkiye’de tarım alım kooperatiflerinin görevini diğer kooperatif türleri de üstlenmektedir. Tarım kredi kooperatifleri Tarım satış kooperatifleri tarım alım kooperatiflerinin hizmetlerini yürütmektedirler.

Tarım alım kooperatifleri üst örgütlenme ile faaliyetlerini genişleterek rekabet gücünü artırabilirler Tarım alım kooperatiflerinin çalıştıkları yörenin dışında başarılı olabilmeleri için bölgesel ve ulusal düzeyde örgütlenmeleri gerekir. Yerel alım kooperatifleri kendi bölgelerindeki çiftçilere hizmet götürebilse de, daha geniş sahada tarımsal girdi üreten ve ithal eden büyük şirketlerle rekabet edecek güce sahip değildirler. Bütünleşme ile kooperatiflerin daha büyük yatırımlara giderek yem, gübre, ilaç, makine üreten fabrikaları kurmaları ve iş hacimlerini genişletmeleri mümkündür. Diğer yandan üst örgütler çiftçileri eğitmek, araştırmalar yapmak, yayım yapmak ve devlet ile olan ilişkileri düzenlemek gibi önemli hizmetlerde bulunurlar (İnan,2008: 136-137).

4.4.2.4. Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri

Türkiye’de Cumhuriyet sonrasında kurulan TSKB. TKK sonrasında 1950 yılında Ticaret Kanunu hükümlerine göre Pancar İstihsal, Çay İstihsal ve Toprak-Su Kooperatifleri de kurulmuştur. Kurulan kooperatifler genel olarak devletin müdahalesi ve kontrolünde gerçekleşir. Bu kooperatifler esasen tek amaçlı kooperatiflerdir. Ancak tek amaçlı tarım kooperatiflerinin yanında çok amaçlı tarım kooperatifleri de kuruldu. Bu kooperatifler, “Köy Kalkınma Kooperatifleri” dir. Çok amaçlı kooperatif olarak Köy Kalkınma Kooperatifi, TKK ve TSKB’ lerini gibi yalnızca kredi ve yalnızca pazarlama kredisi ile uğraşmayacak, başka görevlerde üstlenecektir. Bunlardan bazıları (Aysu, 2001:129-130);

- Köylerde tarımsal faaliyetlerin düzenlenmesi,
- Tarımsal işletmelerin daha verimli hale gelmesi,
- Ortakların üretim ve tüketimleri için gereksinim duyulan girdi tüketim mallarını sağlaması,
- Ortaklarına finansal kaynaklar bulunması,
- Konut köy yerleşimi, doğal varlıkların değerlendirilmesi,
- Köyün ekonomik gelişimi için projeler hazırlanması,
- Devletin köylüye yönelik yatırımlarını köylüye ulaştırmada aracılık yapması,
- Ortakların ürünlerini ve ürün artıklarını değerlendirmek,
- El sanatlarını yoğunlaştırmak, toprak erozyonunun önleyici önlemler alınması,
- Orman ürünleri artıklarının değerlendirilmesi
- Ortaklarına sigorta, kredi hizmetleri sağlamak ve bu kredilerin yerinde kullanımını denetlemek gibi köyün ve köylünün tüm sorunlarını çözümlenebilecek konular Köy Kalkınma Kooperatiflerinin çalışma alanı içine girmektedir.

Türkiye’de çoklu tarım yaygındır. Aile işletmesi olarak faaliyet gösteren çiftçiler geçimlerini tek bir faaliyetle değil çeşitli bitkisel ve hayvansal üretim ile sağlamaktadır. Hayvan yetiştiriciliğinde birden fazla tür beslediği gibi bitkisel üretimde de birden fazla ürün yetiştirirler. Kooperatifler, bitkisel ve hayvansal üretimde ortaya çıkacak girdi ihtiyaçlarının sağlanması için işletmeler için önemli bir kuruluştur. Ürünlerin girdilerinin karşılanmasının yanında işlenmesi, pazarlanması gibi faaliyetleri de kapsar. Çok amaçlı kooperatifler hem

Türkiye’de uygulanan tarım kültürüne hem küçük aile çiftçiliği yapan üretici ve yetiştirici kültürüne katkı sağlayabilecek kuruluşlardır (Aysu, 2019: 89).

1960’lı yıllardan itibaren Avrupa’nın endüstriyel üretim için işgücü ihtiyacı doğmuştur. Bu durum Türkiye’den işçi talebine neden olmuştur. 1965 yılına gelindiğinde Avrupa’ya giden işçi sayısı 350 binlere ulaşmıştır. Yurt dışında çalışmak üzere gönderilenlerin büyük bir bölümünün tarım işçisi olması, 1964 yılında kurulan Köy İşleri Bakanlığı’nı konunun üzerinde durmaya zorlamıştır. Yurtdışından gelecek dövizlerin kırsal kesimin ekonomik gelişimi için kullanılması ve bu konuda projelerin üretilmesi için kullanılması planlanmıştır. Bakanlık uzmanları bu konuda etkili aracın köy kalkınma kooperatifleri olacağına inanmış ve bu amaçla kurulacak kooperatiflere ortak olanlardan finansal yükümlülükleri yerine getirenlerin yurt dışına öncelikli gönderilmelerini savunmuşlardır. Böylece kurulacak kooperatifler ile kırsal gelişme için gerekli finansman kaynaklarının bizzat bu yerlerden giden işçiler tarafından karşılanacağı düşünülmüş, devlete olan yükün azalacağı, yatırımlar yolu ile istihdamın artacağı ve özellikle kooperatif ortaklarının yurda geri dönmeleri halinde orada öğrendikleri teknikleri uygulayabilecekleri düşünülmüştür. 1965 yılında kurulan 12 kooperatifteki denemelerin sonucunda sözü edilen tipte kooperatiflerin yararlı olacağı öngörülmüş ve hükümet Köy Kalkınma Kooperatiflerine yurt dışına işçi göndermek üzere kontenjan ayırmıştır. Dış ülkelere işçi göndermede kooperatif kuran işçilere öncelik tanınmıştır. Proje Amaçlarına ulaşmaları işçin vakit kaybetmeden hareket etmeleri hedeflenmiştir (Başar, 1983: 160-161; Kurtoğlu).

1989 yılında Köy Kalkınma Kooperatiflerinin ismi Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri olarak değiştirilmiştir. İsim olarak farklı olsa da amaçları aynıdır.

Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarımsal Kalkınma kooperatiflerinin amaçlarını şu şekilde belirtmiştir;

- Ortakların her türlü bitkisel, hayvancılık, ormancılık konularındaki istihsalini geliştirmek ve ihtiyaçları ile ilgili temin, tedarik, işletme, pazarlama değerlendirme faaliyetlerinde bulunmak,
- Ortakların ekonomik ve sosyal yönden gelişmelerine yardımcı olmak, iş sahası temin etmek,
- Ortakların ekonomik gücünü artırmak için tabii kaynaklardan faydalanmak, el ve ev sanatları ile tarımsal sanayiinin gelişmesini sağlayıcı tedbirler almaktır.

Çalışma konuları ise Tarım ve Orman Bakanlığı Mevzuatında geniş bir şekilde yer almaktadır. Bunlardan bazıları;

- Kooperatifin ithalat ve ihracatla ilgili işlemlerini yapmak ve yaptırmak
- Bina, arsa, arazi gibi taşınmazların alım ve satımı ile kooperatifin mülkiyeti ve tasarrufunda bulunan makine, alet ve malzemeyi kira karşılığı her türlü tarımsal faaliyette kullanılmak,
- Kooperatif çalışmalarını ile ilgili kiralama işlerini yapmak,
- Ortaklarına her türlü sigorta hizmetlerinin sağlanmasında aracılık etmek,
- Çalışma konularıyla ilgili şirket kurmak ve kurulmuş olan şirketlere iştirak etmek,
- Ortakların finansman ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmak ve teslim ettikleri mal oranında ve kooperatifin mali imkânları ile orantılı avanslar vermektir.

Türkiye’de 2009 yılında kooperatiflerin %15’i tarımsal kooperatiflerdir. Ülkemizde kooperatiflerin genelini az ortaklı kooperatifler oluşturur. Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin genel amacı kırsal kesimde yaşayan ve tarım ile uğraşan insanların gelirlerini artırmaktır. Hayvancılık sektörünün geliştirilmesine kalkınma kooperatiflerinin katkısı büyüktür. Kalkınma kooperatifleri proje destekleri olarak faaliyette bulunurlar. Köy Kalkınma, Orman Köyünü Kalkındırma, Hayvan Üreticileri Tedarik ve Pazarlama ve Çay Ekicileri İstihsal ve Satış Kooperatifi olarak dört çeşit kooperatif türünü bünyesinde toplayan bu kooperatiflerin pazar içerisindeki payı oldukça düşüktür (Özdemir vd, 2011; Mülâyim,2006).

Tarımsal kalkınma kooperatifleri kırsal kesimin gelişimi açısından oldukça önemlidir. Kırsal kesimdeki çiftçilerin ihtiyaçlarını karşılamak ve maliyetleri azaltma konusunda dayanışma getirmiştir. Çok amaçlı bir kooperatif olması diğer kooperatiflerden ayıran özelliğidir. Diğer kooperatifler tek amaçlı olsa da amaçları dışında faaliyetler yapabilmektedir. Kalkınma kooperatiflerinin ise bu yönden amaçlarına göre faaliyet gösterdiği söylenebilir. Günümüzde kalkınma kooperatifleri yine aynı amaçla hareket etmektedir. Ancak aktif kooperatiflerin yanında faaliyetlerini sona erdirmiş kalkınma kooperatifleri de yer almaktadır. Bu durum rakamsal olarak üye sayılarını yüksek oranda göstermektedir. Kalkınma kooperatifleri özellikle kırsal bölgelerin gelişimi ve kırsal bölgede

bulunan tarım ve hayvancılık faaliyetleri sürdüren çiftçiler için oldukça gerekli bir örgütlenmedir.

4.4.2.5. Tarımsal Hizmet Kooperatifleri

Tarımsal hizmet kooperatifleri üretim, pazarlama, kredi gibi faaliyetlerin dışındaki konularda faaliyette bulunan tek amaçlı kooperatiflerdir. Çiftçilerin ekonomik sosyal durumunu iyileştirmeye yönelik özel faaliyetlerde bulunan kooperatiflerdir. Bu nedenle makine kullanma, hayvan ıslahı, taşıma, sulama, muhafaza gibi konularda üyelerine hizmet verir. Türkiye’de sulama kooperatiflerini tarımsal hizmet kooperatifi olarak tanımlayabiliriz.

4.4.2.6. Tarım Sulama Kooperatifleri

Türkiye’de tarımsal sulama kooperatifleri tarımsal hizmet kooperatifi olarak tanımlanabilir. 1963 yılında ilk olarak Toprak-Su kooperatifi olarak kurulmuştur. Toprak-Su Genel Müdürlüğünün hazırladığı ana sözleşme ile faaliyete geçmiştir. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığınca ismi Sulama Kooperatifleri ismini almıştır. Bakanlıkça yeni ana sözleşme hazırlanmış ve görevleri belirlenmiştir. Devletin yapımını üstlendiği sulama tesislerin, çıkarılan su kaynakları ve tesislerin kurulmasıyla alakalı faaliyetleri yürütür. Ayrıca sulama tesislerinin tarımsal alanda kullanılmasıyla ilgili işletme faaliyetleriyle birlikte bakım ve onarım işlerini yürütür (Gaytancıoğlu, 2009: 117).

Tarım ve Orman Bakanlığı sınırlı sorumlu sulama kooperatifi ana sözleşmesine göre; sulama kooperatiflerinin amacı, Devletçe ikmal edilmiş veya edilecek sulama tesislerinden alınacak veya herhangi bir nedenle tarım sahalarından çıkarılacak suyun ziraatta kullanılmasını sağlamaktır. Tarla başı kanalları, tarla içi sulama ve drenaj gibi zirai sulama tesislerini kurmak veya kurulmuş olan sulama tesislerini işletmek, işletmek ve bakımını yapmak ve yaptırmak görevleri arasındadır.

Türkiye Sulama Kooperatifleri Merkez Birliği’nin (TUSKOOBİR) çalışma konuları (<https://tuskoopbir.org/hakkimizda/>);

- Merkez Birliği olarak birliklerin amacına uygun tesislerin plan, proje, inşası, işletilmesi, bakım ve onarımı gibi teknik konularda rehberlik ve teknik yardım yapmak, bu amaca uygun kuruluşlarla iş birliği yapmak,

- Sulama Birlikleri sahasında toprak muhafaza ve tarımsal sulama tekniğinin zorunlu kıldığı hallerde ilgili kurumların yardımına başvurmak ve arazi toplulaştırması konusunda yardımcı olmak,
- Ortak birliklerin amacına uygun makine, araç, alet, takım, yedek parça ve elektrik enerjisi, akaryakıt gibi ihtiyaçları daha uygun şartlarda sağlamak,
- Kuruluş amaç ve çalışma konuları ile ilgili gerekli tesisleri kurmak veya kurulmuş teşekküllere ortak olmak, taşınır ve taşınmaz mallar edinmek,
- Kamu kurum ve kuruluşları ile bankalardan sağlanacak kredi işlemlerinde ortaklarına kefalet etmek, gerektiğinde kredi kullanmak veya kullandırmak, bunun için gerekli işlemleri yapmak, gerçek kişiler veya resmi kuruluşlarca yapılacak her çeşit yardım ve bağışı kabul etmek,
- Ortaklarına hukuki, mali ve teknik konularda yardımcı olmak, gerektiğinde bu konularda eğitim ve denetim yapmak,
- Çalışma konularıyla ilgili gerektiğinde ulusal ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmak,
- Ortakların sosyal güvenceye kavuşması için gerekli çalışmaları yürüterek gerekli hizmetlerin sağlanmasında aracılık etmek,
- Amaç ve çalışma konularında belirtilen konularda gerektiğinde seminer, toplantılar düzenlemek.

4.4.3. Kooperatif Benzeri Örgütlenmeler

Kooperatif benzeri örgütlenmeler, kooperatiflere benzer olarak belirli konularda bazı bölge veya amaçlara göre hizmet vermektedirler. Üreticilerin faaliyetlerini sürdürmesi için gerekli hizmeti sağlayan kuruluşlar, çiftçilere destek sağlamanın yanı sıra kırsal kalkınmaya destek olurlar.

4.4.3.1. Mahalli İdare Birlikleri

Mahalli idare birlikleri kendi yöntem ve karar organları olan, tüzel kişiliğe sahip, kamu kuruluşlarıdır. TBB (Türkiye Belediyeler Birliği)' nin yaptığı tanıma göre, Mahalli

idare birliği; birden fazla mahalli idarenin(il özel idaresi, belediye ve köy), yürüttüğü görevlerin ve hizmetlerin bazılarını birlikte yapmak için kurdukları kuruluşlardır. Kamu tüzel kişiliğine haiz ve kendilerine özgü bütçeleri olan kamu idareleridir (<https://www.tbb.gov.tr/belediyelerimiz/mahalli-idare-birlikleri/>).

Mahalli idare birlikleri çeşitli alanlarda, çeşitli isimler altında kurulmaktadır. Bunlar; köylere hizmet götürme birlikleri, sulama birlikleri, tarımsal amaçlı birlikler, belediye birlikleri, turizm, çevre gibi isimler alırlar (İnan ve Başaran, 2004: 397).

4.4.3.2. Köylere Hizmet Götürme Birlikleri

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kırsal bölgelerin kalkınması konusunda çeşitli uygulamalar yer almıştır. Köylerin ekonomik ve sosyal açıdan gelişimini sağlaması, gerekli hizmetleri sağlayabilmeleri için etkin bir örgütlenme gerekli olacaktır. Kırsal kesimde ihtiyaç duyulan yol, su, kanalizasyon gibi altyapıların yapılmasında köylere hizmet götürme birlikleri görev üstlenirler.

Köylere hizmet götürme birlikleri, tarımsal ürünlerin üretilmesi ve pazarlanması dışında kalan konularda kırsal kesimde ortaya çıkabilecek ihtiyaçların sağlanması, köylere ait hizmetlerin yürütülmesinde yardımcı olmak ve ilgili faaliyetlerin yapmasıyla görevlidir. Kırsal kalkınma amacı ile köylerin girişimi ile o ilçenin adını taşıyan, köylere hizmet götürme birliği kurulabilir. Bu konuda izin verme yetkisi Bakanlar Kuruluna aittir. Birliğin başkanı merkezi ilçelerde vali veya vali yardımcısı iken, diğer ilçelerde kaymakamdır. Birlik meclisi ise birlik başkanı başkanlığında, köy muhtarları ve ilçeden seçilen il genel meclisi üyelerinden oluşur. İl özel idareleri ve diğer kamu kuruluşları köye yönelik bakım onarım gibi işleri köylere hizmet götürme birlikleri aracılığıyla yaparlar. Buna göre gerekli kaynaklar birliklere aktarılır ve planlanan iş birliğin talebine göre sonuçlanır (Resmi Gazete, 26 Mayıs 2005, s.5355).

4.4.3.3. Sulama Birlikleri

Sulama birliklerinin görevleri 2011 yılında 6172 sayılı kanunla tekrar düzenlenmiştir. Kanuna göre birliklerin amacı; ülkenin su varlık ve kaynaklarının doğru kullanımını sağlamak için su kaynaklarından faydalanmak üzere Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) tarafından inşa edilmiş veya halen inşası devam eden sulama tesislerini amaçlarına uygun şekilde

kullanmak, işletmek, işlettirmek, bakım, onarım ve sorumluluğunu üstlenmektir. Ayrıca sulama birlikleri, kurulan tesislerin geliştirilmesi, yenilenmesi, bunlar için yeni birlikler kurulması görevlerini üstlenir (Kaya ve Çiftçi, 2017: 46).

Sulama tesisleri Türkiye’de yerel yönetimlere ve bazı işletmelere devredilerek faaliyetlerini sürdürürler. Sulama hizmetlerinin birden fazla köy veya beldeye gitmesi durumunda tesislerin işletilmesi, bakım ve onarımlarının sağlanması amacıyla kurulmaktadır. DSİ’ye ait sulama tesislerinin işletme, bakım ve onarım hizmetlerinin yürütülmesinde sulama birlikleri devreye girer. Birliklerin gerçekleştirilmesinde iki temel durum vardır. Birincisi; Üstünlük ve etkinliğin kamuda bulunması, diğeri ise çiftçilerin yönetimde en üst düzeyde katılımının sağlanmasıdır. Fakat üstünlük ve etkinlik kamuda olduğundan birlikler sınırlı sorumlu yerel yönetim birliklerine dönüşmüş durumdadır (Özdemir: 2016: 56).

4.4.3.4. Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birlikleri

4631 Sayılı Hayvan Islahı Kanunu çerçevesinde kurulan Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birlikleri, Islah Amaçlı Yetiştirici Birliklerinin Kurulması ve Hizmetleri Hakkında Yönetmelik çerçevesinde kurulmuş yetiştirici örgütleridir. Bu amacı gerçekleştirmek için il bazında Soy Kütüğü sistemi yürütülmekte, sığırlarda pedigrîye esas teşkil edecek ebeveyn ve verim kayıtları takip etmektedir. DSYMB üyelerin mesleki eğitim, bilgi ve becerilerini artırmak için eğitici faaliyetler düzenler. Bakanlıkça birliğe verilen yetki doğrultusunda ıslah çalışmaları yapılır ve soy kütüğü kayıtları tutulur. Ayrıca yetiştiriciler için ihtiyaç duyulan materyal, ekipman, yem gibi girdilerin sağlanması, depolanması ve pazarlanmasını sağlar (DSYMB, 2014).

4.5. Türkiye’de Kooperatifçiliğin Uygulanması Bakımından Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri

Daha önceki Tarım Kredi Kooperatifleri başlıkları altında belirtildiği gibi Tarım Kredi Kooperatifleri, ortaklarına ayni ve nakdi olarak destekler sağlamaktadır. Türkiye tarım kredi kooperatiflerinin faaliyet alanı üretim aşamasından nihai satış sürecine kadar ulaşmaktadır. Türkiye’de başarılı bir örnek olarak gösterebileceğimiz Tarım Kredi Kooperatifleri; 1 Merkez

birliği, 17 Bölge Birliği ve 1625 Kooperatiften oluşmaktadır. Bunun yanında belirli işletmeler ile ortaklıkları bulunmaktadır.

Şekil 4.3: Tarım Kredi Kooperatifleri Organizasyon Yapısı

Tarım Kredi Kooperatifleri günümüzde çiftçiler için ekonomik bir destek konumunda tarımsal kredi ve girdilerin temini faaliyetlerini yürütmektedir. TKK' leri 35 Milyar TL aktif büyüklüğe ve 850 bin ortağa sahiptir (<https://www.tarimkredi.org.tr/kurumsal/koklu-gecmisimiz/>).

Tablo 4.5: Kooperatif Öz kaynakları

KOOPERATİF ÖZKAYNAKLARI					
	2014	2015	2016	2017	%
Sermaye	389.399.383	434.621.485	447.547.686	493.296.624	10,22
Enflasyon Düzeltmesi	79.692.855	79.615.544	79.592.831	79.095.360	-0,63
Yedek Akçe	1.098.305.694	1.148.452.390	1.165.387.430	1.173.211.822	0,67
Fonlar	1.193.627.945	1.354.373.381	1.461.144.923	1.532.598.366	4,89
Net Kar	-49.120.581	70.283.202	435.382.856	775.379.435	78,09
TOPLAM	2.711.905.295	3.087.346.002	3.589.055.728	4.053.581.607	12,94

Kaynak: (TKK Faaliyet Raporu ,2017)

3.5.1. Kredi Faaliyetleri

Tarım Kredi Kooperatifi 2018 yılı Faaliyet Raporunda yer alan veriler itibariyle Ziraat Bankasından alınan kredi limiti 5,2 Milyar TL'dir. Merkez birlikleri, Kooperatifler ve Bölge Birliklerinin finansman ihtiyaçlarının temini alınan kredi ile istenilen zamanda sağlanmıştır. Kooperatiflerin kaynaklarını oluşturan öz kaynaklar, kuruluşta ve devam eden dönemlerde

ortaklar tarafından verilen fonlar oluştururken, yabancı kaynakları ise bankalardan alınan krediler ile tahvil ve bono çıkarma gibi kaynaklar oluşturur. Finansman yönetimi bu kaynakların doğru kullanması ile başarılı hale gelmektedir. Kooperatiflerde oluşan tasarruflar öncelikle bölge birliklerine daha sonra ise buradan merkez birliklerine aktararak değerlendirilir. Tasarrufların öncelikli kullanımı ise kooperatiflere üye olan üreticilere kredi olarak sağlanmasıdır.

Tarım Kredi Kooperatiflerinde kredi konusunda değerlemeler yapılırken Ortak Kredi Limitine göre değerlendirmeler yapılır. Ortağın kullanabileceği kredi Ortak Kredi Hacmine göre belirlenir. Buna göre Ortak Kredi Limitinin belirlenmesinde etkin göstergeler; varlıkların değer tespiti ve tarımsal ürünlerin değer tespitidir. Ortak Kredi Limitine göre ortağın talep ettiği limiti geçmemek şartı ile ortağın diğer finans kurumlarına olan borçları çıkarılır daha sonra kalan net tutarla yıllık üretim gelirinin tahmini hesaplaması yapılarak %60'ı kıyaslanır, az olanı azami kredi tutarını belirler. Ancak yılda bir kere yıllık tahmini üretim değerinin %69'u esas alınabilir. Üreticinin kendine ait arazisinin olmaması ve ya yetersiz olması nedeniyle kira ile üretim yapıyorsa ortak varlıklarının değeri, yıllık üretim tahmin değerinin %60'ından az olması durumunda, teminat alınarak 1 yıllık tahmini üretim gelirinin %60'ı azami kredi limiti olarak belirlenir. Yatırım kredisinde ise ortağın kooperatif dışı kurumlara olan borçları ve tarımsal varlıkları arasındaki fark hesaplandıktan sonra kalan varlıklar ile 3 yıllık tahmini elde edeceği ürün değerinin %60'ı kıyaslanır, az olan tutar kredi limiti olarak belirlenir.

Varlıkların değer tespiti yapılırken, ortakların sahip olduğu araziler, sahip olunan veya kooperatiflerden kredili olarak talep edilen hayvanlar ve araçlar değerlemeye dâhil edilir. Bunların haricinde ise kendisi, eşi ve üretimdeki kazançları ortak olan aile bireylerine ait arazilerin rayiç bedeli, araçların kasko bedelinin tamamı esas alınırken, üçüncü şahıslara ait arazi rayiç bedeli ve araç kasko bedelinin %50'si kabul edilir. Tarımsal ürünlerin değer tespiti ise; tarımsal arazilerde yapılan üretimden elde edilen ürünlerin değeri ve sahip olunan hayvanlar veya kooperatiflerden kredili olarak talep edilen hayvanlardan elde edilecek gelirler ile belirlenir.

1581 Sayılı kanunun 3. Ana sözleşmesinin 5. Maddesi uyarınca, kooperatiflerin ortaklarına kısa ve uzun vadeli kredi verme faaliyeti getirilmiştir. Tarımsal kredileri kısa vadeli krediler (işletme kredileri) ve orta vadeli krediler (yatırım kredileri) olarak iki grup altında inceleyebiliriz. İşletme kredilerini, ortakların tarımsal üretim için gerekli olan girdi maliyetlerinin yükünün azaltılması amacıyla genellikle 1 yıldan daha az süre ile finansman

sağlanmasıyla ortaya çıkan krediler olarak adlandırabiliriz. İşletme kredileri 18 aya kadar verilen krediler olarak kısa vadede yer alır. Yatırım kredileri ise, işletme kredilerine göre kısa dönem ortaya çıkan finansal ihtiyaçlara göre daha uzun vadede kullanılacak araç-gereç, makine alımı, fidan alımı, hayvan alımları gibi sermaye yatırımı sağlayacak alımların yapılmasına katkı sağlayan krediler olarak bilinmektedir (TKK Faaliyet Raporu, 2018: 18-19). Aşağıdaki tabloda İşletme Kredileri ve Yatırım Kredileri ile ilgili alt başlıklar ile kredi türleri verilmiştir;

Tablo 4.6: Tarım Kredi Kooperatifleri Kredi Türleri

İşletme Kredileri	Yatırım Kredileri
Nakit Kredi	Tarımsal Araç-Gereç Kredileri
Ayni Kredi	Hayvancılık Yatırım Kredileri
Sigorta Primi Kredileri	Diğer Orta Vadeli Yatırım Kredileri
Toprak Analizi Kredileri	Tüketim Kredileri
Hizmet Bedeli Kredileri	Faizsiz Krediler
Belge Karşılığı Krediler	
Diğer İşletme Kredileri	

Kaynak: (Tarım Kredi Kooperatifleri Faaliyet Raporu, 2018: 28)

Tablo 4.7: Tarım Kredi Kooperatifleri Kredi Dağılımı

	2015	2016	2017	2018	%
Kullandırılan Toplam Kredi	6.405.798.867	6.765.228.505	7.619.314.092	8.026.493.265	5,4
İndirimli Krediler	4.394.977.704	5.099.632.172	4.994.289.607	4.427.161.112	-11,36
Ortak Sayısı	426.092	422.156	422.526	414.482	-1,90

Kaynak: (Tarım Kredi Kooperatifi Faaliyet Raporu, 2018: 28)

Tablo 4.8: Ortaklara Kullanılan Kredinin Gruplarına Göre Dağılımı (Bin TL)

İşletme Kredisi	2014	2015	2016	2017	2018	% Değişim
Genel İhtiyaç	2.182.363	2.064.669	2.522.397	2.899.349	2.877.906	-0,74
Toh. Fide ve Fidan	303.347	348.669	366.501	382.167	395.374	3,46
Gübre	1.283.246	1.453.146	1.225.391	1.394.681	1.652.841	18,51
Zirai Mücadele	54.463	62.782	75.886	86.659	86.659	42,53
Hayvancılık	460.808	486.736	563.627	762.373	947.663	24,30
Petrol Ürünleri	563.010	500.481	490.945	587.571	724.439	23,29
Su Ürünleri	5.703	7.702	5.563	5.255	5.049	-3,92
Tüketim	93.169	139.521	146.941	206.221	138.433	-32,87
Sigorta Primi	55.343	63.563	64.201	43.571	627	-98,56
Diğer İşletme Kredileri	437.460	433.439	442.947	548.705	698.140	27,23
Yatırım Kredileri	2014	2015	2016	2017	2018	% Değişim
Donatma	248.392	479.371	482.770	375.790	251.210	-33,15
Sulama Sistem	107.692	125.432	121.343	79.934	53.210	-33,43
Yapı ve Tesis	17.521	44.846	40.515	48.195	41.802	-13,27
Hayvan Edindirme	101.575	189.132	207.752	185.323	111.226	-39,98
Fidan	446	652	834	109	0	-100
Diğer Yatırım	33.049	5.655	7.616	13.411	5.0505	-62,31
Genel Toplam	5.947.587	6.405.799	6.765.229	7.619.314	8.026.493	5,34

Kaynak: (Tarım Kredi Kooperatifleri 2018 Faaliyet Raporu)

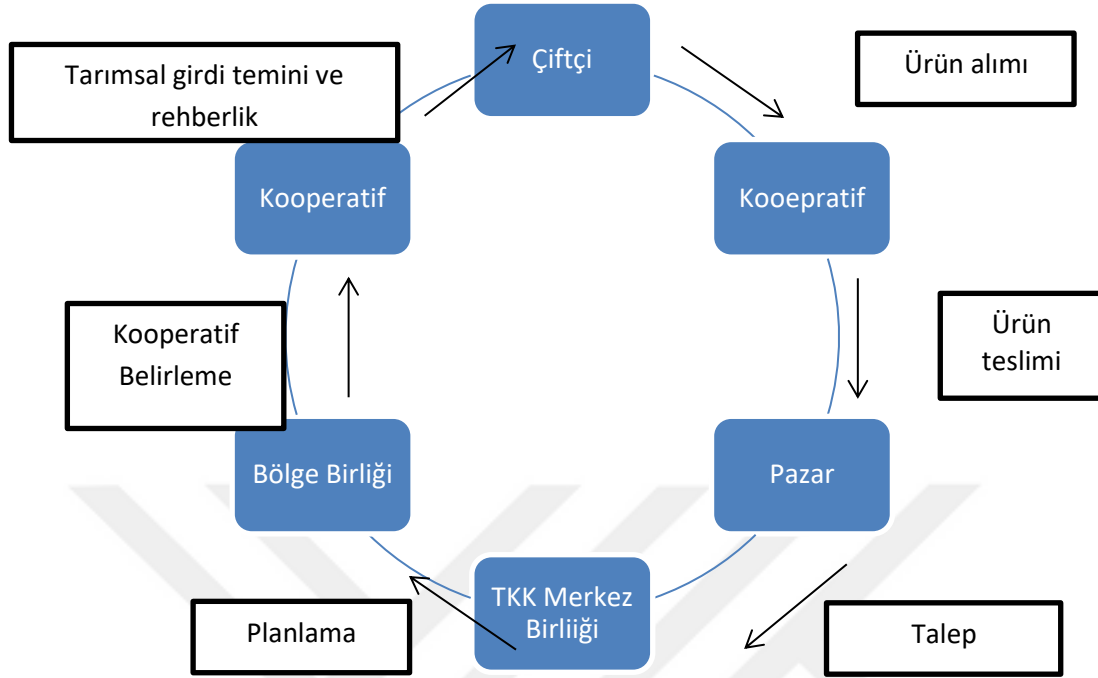
2017 yılı ortaklara kullanılan kredilerdeki değişim %12,62 iken 2018 yılında %5,34 olmuştur.

4.5.2. Sözleşmeli Üretim Süreci

Tarım Kredi Kooperatifleri finansman sağlamada aynı ve nakdi desteklerin yanında belirli programlar aracılığı ile çiftçilere destek sağlamaktadır. Bu desteklerden biri olan sözleşmeli satış, üretici beklentilerini olumlu etkileyerek üretimin daha güvenli bir ortamda

geliştirilmesini sağlamaktadır. Tarım Kredi Kooperatifleri Sözleşmeli Satışı aşağıdaki gibi açıklayabiliriz;

Şekil 4.4: Tarım Kredi Kooperatifleri Sözleşmeli Üretim Süreci

Kaynak: (<https://www.tarimkredi.org.tr/faaliyetler/sozlesmeli-uretim/>Erişim Tarihi: 09.08.2020)

Sözleşmeli üretim, üretici ve tüketici açısından üreticilerin ürünlerinin satışını garantiye alarak gelir artışı sağlarken, tüketici açısından ucuz ve şeffaf tüketimi sağlamaktadır. Bununun dışında ise fiyat yönetimi ile enflasyon artışını engelleyerek fiyatların dengede kalmasına katkıda bulunur. Böylece ekonomiye katma değer sağlar.

4.5.3. Lisanslı Depo Faaliyeti

Lisanslı depolar mamul ve yarı mamullerin iç ve dış piyasalarda işlem göreceği nitelikte belli bir seviyede alım ve satımının yapılması için yarar sağlayan kuruluşlardır. Lisanslı depoculuk faaliyetleri Türkiye’de 2004 yılında Dünya bankası ile ortak geliştirilen bir proje ile gündeme gelmiş, 2005 yılında ise bu konu ile alakalı kanun çıkarılmıştır. 5300 sayılı Kanun ile depolanacak ürünler belirlenmiş, uygun şartlar belirtilmiştir. Ürün kalite ve standartlarının belirlenmiş olması ürünlerin gerçek değerinin saptanmasında ve ticarete konu olan malların fiyat oluşumunda etkili olmaktadır. LDS’lerin bir diğer özelliği ise çiftçiler açısından ürün makbuzlarının çıkarılması ve finansal piyasalarda işlem görmesidir. Bu

konuda çıkarılan ürün makbuzları çiftçiler için finansal kaynak bulmalarında kolaylık sağlamaktadır (Memiş ve Keskin, 2015: 622-623).

Tarım Kredi Kooperatifleri faaliyetleri için oluşturulan Tarım Kredi Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk A.Ş üretilen ürünlerin değerlendirilmesi, kalite ve türlerinin belirlenmesi amacıyla kurulmuştur. Lisanslı depoların kurulmasının yanında ayrıca gerektiğinde depo kiralanmasını da hedeflemektedir (TKK Faaliyet Raporu, 2019, 46).

2016 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile Tarım Kredi Kooperatiflerine Ziraat bankası tarafından düşük faizli kredi yatırım ve işletme kredileri yürürlüğe konmuştur. 2017 yılında değişiklik getirilerek kurulmuş olan ve yeni kurulacak lisanslı depolar için cari faiz oranları üzerinden %75 yatırım dönemi için, işletme dönemi için ise %50 faiz indirimli 10.000.000 TL'ye kadar kredi kullanılacaktır. Yine 2016'da yürürlüğe giren Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatiflerince verilen düşük faizli yatırım ve işletme kredisine ilişkin kararla Elektronik Ürün Senedi (ELÜS) getirilmiştir. ELÜS ile ürünlerini lisanslı depolara veren çiftçilere üretimiyle orantılı olarak senet tutarının %75'ine kadar maksimum 9 ay vadeli olarak kullanılacak kredi faizlerine %50 indirim uygulanacağı kararlaştırılmıştır (Sezal, 2017: 1153).

4.5.4. Sigorta Faaliyetleri

Kooperatifler karşılıklı dayanışma prensibine uygun olarak ortakların ekonomik menfaatlerine uygun olarak finansal işlemleri yürütmekle görevlidirler. Buna diğer finansman faaliyetlerinin yanında sigortacılık işlemleri verilmiştir. Mevduat toplamak, Bankacılık işlemleri ve Sigorta Acenteliği yapmak kooperatiflerin görevleri arasında yer almaktadır. 1581 Sayılı Kanun ile kurulmuş diğer kooperatifler bölge ve merkez birliği ile kredi ihtiyaçları için banka ve sigorta şirketi kurmak veya bu kuruluşlara iştirak etmek görevini taşımaktadırlar (Atik, 2014: 26-27). Tarım Kredi Kooperatifleri ana sözleşmesine göre kooperatif faaliyetlerinden birisi sigortacılık faaliyetleridir. Buna göre Tarım kredi kooperatifleri sigorta faaliyetlerinden 2017 yılsonu bilanço dönemine ait gelir 555 Milyon TL sigorta primi elde etmiştir.

Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Sigortacılık faaliyetlerini başarılı bir şekilde yürütmektedir. 1995 yılında kurulan Bereket Sigorta 2017 yılında Tarım Kredi Kooperatiflerine devredilmiştir. Bereket sigorta yatırım prensibi olarak faizsiz yatırım kaynaklarına ulaşarak bu anlayışı sürdürmeye çalışarak faaliyet göstermektedir. Tarım

sigortalarının yanı sıra bir sigorta işletmesinin yürüttüğü tüm faaliyetleri yürütmektedir. Katılım bankaları çoğunlukta olmak üzere, banka şubeleri satış kanalları mevcuttur(<https://www.bereket.com.tr/bereket-sigorta>, Erişim 18.08.2020).

Tarım Krediyeye bağılı Bereket sigorta faaliyet raporuna göre katılım sigortacılığı faaliyetlerine yönelik çalışmalar yürüteceğı belirtilmiştir. Bu faaliyetlere göre bir birim oluşturulup bir katılım sigortası fonu oluşturulacağı belirtilmiştir. Karşılıklı dayanışma ilkesine göre ortak bir havuz oluşturup katkı primi toplanır. Karşılıklar havuzu, Risk Havuzu ve Yatırım Havuzları ortaya çıkarılacaktır (Bereket Sigorta 2018 Faaliyet Raporu: 58-59).

4.5.5. Pazarlama Faaliyetleri

TKK, 2018 yılında 9.080.232.033 TL satış gerçekleştirmiştir. Satışlardan en yüksek payı kimyevi gübre alırken ikinci ve üçüncü sırada hayvan yemleri ve motorin satışları almıştır. Diğer satış ürünleri ise; zirai ilaç, bitki besleme ürünleri, zirai alet ve makine, tohum, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ve diğer tarımsal girdiler oluşturmaktadır (2018 TKK Faaliyet Raporu).

Türkiye’de Tarım Kredi Kooperatifleri, pazarlama faaliyetlerine yeni bir sitem getirerek marketleşme sürecine girmiştir. Başarılı bir pazarlama ağı kuran kooperatifler birçok ürün gıda ürününü kendi markası adı altında piyasaya sürmektedir. Ayrıca pazarlama faaliyetleri ortaklarının dışında marka satışı olarak pazarda yer almaya başlayan Tarım Kredi Kooperatifleri Marketleri ile tüketicilere nihai ürünler sunmaktadır. Tarım kredi ürünleri genellikle bakliyat ve çeşitli gıda ürünleri olarak market bünyesinde diğer kooperatif ürünlerinin de satışını gerçekleştirir.

Tarım Kredi Birlik Tarım Ürünleri Hayvancılık Ambalaj Petrol Nakliyat İthalat İhracat Sanayi ve Ticaret A.Ş. 2019 yılı raporuna göre 2019 yılsonu itibari ile şirket sahibi kurum Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği (TKKMB) bünyesinde 12.500.000.000 hisse adedi ve 125.000.000.00 TL tutarında finansal büyüklüğe sahiptir. Ayçiçek yağı, zeytin, zeytinyağı, bakliyat grubu ve farklı ürünleri üretimi yapan şirket aynı zamanda işleme ve paketleme faaliyetlerini yürütmektedir. Ürünlerin alımını gerçekleştirdiğinden ve pazarlama aşamasına kadar olan süreçte yer almasından dolayı fiyatların artış ve azalışında öngörülebilir düzeyin yakalanmasında pay sahibi olmaktadır. 2019 yılı itibariyle 2.302.267.863 TL satış cirosu elde edilmiş ve bu rakam bir önceki yıla göre oransal olarak %250’lik bir artış göstermiştir. 2019 yılında çiftçi ortaklardan alımlar artarak üretim kapasitesi genişlemiş ve

fabrikalarda gerçekleşen üretim yine bir önceki yıla göre %75 olmuştur. Bu artışın kaynağı sayısı artırılan marketlerdir. 2019 yılsonu itibari ile şirkete ait market sayısı 32'ye çıkmıştır (Tarım Kredi Birlik Tarım Ürünleri A.Ş 2019 Yılı Faaliyet Raporu).

Tablo 4.9: Tarım Kredi Tarım Ürünleri A.Ş 31.12.2019 Dönemi Kar- Zarar Tablosu

	2019	2018
Hasılat	2.256.126.238	620.659.394
Bürüt Kar- Zarar	144.125.598	44.431.292
Esas Faaliyet Kar- (Zararı)	46.436.291	4.477.985
Sürdürülen Faaliyet Vergi Öncesi Karı- (Zararı)	49.868.954	4.506.721
Dönem Karı- (Zararı)	40.880.272	990.669

Kaynak: (Tarım Kredi Birlik Tarım Ürünleri A.Ş., 2019: 9)

4.6. Türkiye’de Tarımsal Finansman Açısından Kooperatiflerin Etkinliğinin Artırılması İçin Öneriler

Kooperatifler ekonomik sistem açısından birçok farklı görevi tek bir merkezden yürütmek konumundadır. Kooperatifler üretim, pazarlama, finansman, kiralama, kaynak sağlama gibi görevleri üstlenmektedir. Bu bağlamda kooperatifler üreticiler için bir merkez haline gelmektedir. Özellikle finans sağlama bakımından kooperatiflerin daha üst seviyeye ulaştırılması gereklidir. Kooperatif bankacılığının geliştirilmesi, kooperatif katılım bankacılığı modelinin üzerinde durulması gerekecektir. Çalışmamızın bu kısmında kooperatiflerin finansman sağlama bakımından kaynakları ve kendi bünyelerine bağlı kuruluşların ne gibi faydaları olacağı incelenmiştir.

Fiyat oluşumu ve fiyat yönetiminde tarımsal ürünlerin fiyatları diğer sektörlerle göre oldukça kırılgan ve dalgalıdır. Genellikle üretimin doğal koşullara bağlı olmasıyla ortaya çıkan bu durum tarımsal sektörü finans faktörlerinde geri planda bırakmaktadır. Türkiye’de Ticaret Borsaları genel olarak tüccar ve sanayici ağırlıklıdır. Tarımla yakından alakalı olan vadeli işlem piyasaları için tarafların eşit durumda olması önemlidir. Fakat piyasalarda

sanayici ve tüccarlar üreticilere göre piyasaya daha hızlı y n verebilmektedir. Bu nedenle borsalarda da üretici kesimini temsil edebilecek kişi ve kuruluşların yer alması gerekmektedir. Bu sayede borsalar tüm kesimlerin katılımı ile daha adaletli kurumlar olabilecektir. Burada çiftçilerin zayıf tarafta yer alması kooperatiflerin ön plana çıkmasını beraberinde getirir. Birbirinden haberdar olmayan ve kendi başına üretim yapan birçok tarım işletmesi mevcuttur. Kooperatifler bu bağlamda üreticiler için vadeli işlemler ve borsacılıkla alakalı bilgi aktarımı vazifesini de görürler (Tektaş, 2008: 25).

Kooperatif ve birliklerin örgütlü kuruluşlar olması piyasada ve borsalarda yer alabilmesi, çiftçileri temsil edecek kişilerin ve kuruluşların piyasada yer alması anlamına gelmektedir. Sanayi gibi sektörlerde yer alanlar kendi aralarında g cl  örgütlenmelere yer vermişlerdir (Ticaret ve Sanayi Odaları, İhracat i birlikleri). Bu nedenle üretici kesimi de buna karşılık diğer sektörler karşısında etkili durabilmelidir. Çiftçilerin finansman bakımından kendilerine yeterli olabilmesi ve tasarruflarını artırıp yatıma dönüştürebilmeleri, finans kuruluşları içerisinde söz sahibi olmaları gerekmektedir (Tektaş, 2008: 25).

Kooperatif kuruluşlarının tarımsal ekonomiyi temsilinde çeşitli faaliyet alanlarında gelişim göstermesi gerekmektedir. Çiftçilerin finansmanını sağlamada ve finans ve ekonomi kuruluşları içerisinde temsil edilmesine olanak sağlayan kooperatifler, lisanslı depoculuk işletmeleri, çeşitli gıda firmaları, borsa işlemleri ve son olarak finansman bakımından kooperatif bankacılığı- kooperatif katılım bankacılığının geliştirilmesine kadar ilerlemelidir.

4.6.1. Kooperatif-Katılım Bankacılığı

Katılım bankacılığının özellikleri; faizin olmaması, ticaretle bağlantılı olma, sermaye bağlantılı olma ve yatırımların ahlaka uygun olması şeklinde sıralanabilir. Katılım bankalarının en belirgin özelliği sağladıkları kaynaklara ve kullandırdıkları kaynaklar için müşterilere faize yer vermemeleridir. Bunun nedeni normal bir banka ile müşteri arasındaki ilişki katılım bankasında farklı şekildedir. Katılım bankaları sabit bir getiri sağlamak yerine ortaklarına vade sonunda oluşan kar veya zarara hesap sahiplerini dahil etmektedirler. Elde edilecek kar ticari bir mal üzerinden olmalıdır. İslami bankacılıkta kar-zarar ortaklığı (muradaba) ve sermaye iştiraki (muşaraka) yer almaktadır. Ticarete ve finansmana konu olacak mallar İslam'a uygun mallar olmalıdır. Tarımsal konuda genel olarak gıda ürünlerinin bu ticarete uygunluk göstermesi ve kooperatif işleyiş sisteminin de katılım bankacılığına yatkınlığı dikkat çekmektedir ( zkan, 2012: 23).

Tarımsal sektörde vadeli işlemlerin görülmesi, hasat zamanı ve satış dönemlerinin farklı dönemlerde gerçekleşebilmesi mümkündür. Bitkisel ve hayvansal üretimin tümünde görülebilen bu durum fiyatların oluşumu ve dengeli bir üretici gelirinin oluşumunu oldukça etkilemektedir. Alım ve satım işlemlerinde kooperatif haricinde aracı kişi veya kuruluşların devreye girmesi fiyatları olumsuz yönde etkilemektedir. Satış sözleşmelerinin kooperatif benzeri güçlü kuruluşlar ile yapılması ise fiyatların daha dengeli kalmasını sağlayacaktır.

4.6.1.1. Kooperatiflerde Selem Sözleşmesi

Selem, faizsiz bir finans aracı olarak genel tanımı ile peşin ödemeli ön alım şeklinde açıklanabilir. Tarım sektöründe ürünlerin hasat zamanından önce belirli bir finansal kaynağa sahip olması amacıyla satışından ortaya çıkmaktadır (Arzova ve Şahin, 2019: 34).

Katılım bankacılığı ve kooperatif için önerilen sözleşmelerden birisi selem sözleşmesidir. Selem kelimesi teslim almak, ön alım gibi anlamlara gelmektedir. Selem sözleşmesinde tarımsal üretime konu olan malın hasat zamanında teslim edilmek üzere daha önceki bir tarihte satılmasını temsil eder. İslam'da da nitelikleri belli bir malın vadeli olarak peşin bedelle satılmasını ifade eder. Selem sözleşmesine konu olacak mallar ileriki bir tarihte teslim edileceğinden taraflar arasındaki muhtemel oluşabilecek bilinmezliklerin tümü ortadan kaldırılmalıdır. Bu nedenle seleme konu olacak şartları şu şekilde sıralamak mümkündür (Ülev ve Selçuk, 2018: 13);

- Seleme konu olacak mal İslam'a uygun bir mal olmalıdır.
- Karşılıklı bedeller belirlenmiş olmalıdır.
- Seleme konu olacak mal peşin olmalı ve piyasada mevcut olmalıdır.
- Malın teslim yeri ve tarihi belirlenmiş olmalıdır.

Katılım bankacılığı modelinde kooperatifler için iki model önerisi karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki çiftçi-kooperatif modelidir. Diğer modelde ise, çiftçi-kooperatif-katılım bankası modeli olarak doğrudan finans kurumu olan katılım bankasını dahil etmektedir.

Çiftçi Kooperatif Modelinde, nitelikleri, cinsi, miktarı belirli bir malı ileriki bir tarihte belirlenen fiyat üzerinden peşin bedel ile kooperatife satılır. Teslim tarihi geldiğinde anlaşma konusu mal Kooperatife teslim edilir. Kooperatif bu malı piyasada satar ve satış fiyatı selem

sözleşmesinden fazla olur ise kar elde edebilir. Çiftçi-Kooperatif-Katılım Bankası modelini ise aşağıdaki gibi açıklayabiliriz (Ulev ve Selçuk, 2018: 24);

- Finansman ihtiyacı olan çiftçi katılım bankasına başvuru yapar. Katılım Bankası kooperatiften belirlenen mal üzerinden belirli bir tarihte hangi fiyattan alabileceği konusunda teklif alır.
- Kooperatif Katılım Bankasına anlaşılan malı belirlenen tarihte belirlenen fiyata alacağını vaat eder.
- Katılım bankası müşteri ile selem sözleşmesi yaparak belirlenen mal üzerinden belirlenen tarihte teslim alınmak üzere belirli bir fiyat üzerinden(Kooperatif ile anlaşılan fiyatın altında bir fiyat) satın alır.
- Katılım bankası Kooperatife malın teslim alınması için vekalet verir.
- Anlaşılan tarihte çiftçi malı kooperatife teslim eder.
- Katılım bankası Kooperatife satın almayı vaat ettiği fiyattan satar.

Türkiye’de Tarım Kredi Kooperatifleri ortakları için Katılım Bankası kurulması hedeflenmiş fakat somut bir adım atılamamıştır. Katılım Bankası modelinin tarım sektöründe ve tarım sektörü ile doğrudan ilişkili tarım kooperatifleri içerisinde veya kooperatifler ile bağlantılı olarak uygulanması işleyişi bakımından kolay olacaktır. Tarım Kredi Kooperatifleri Merkezi Birliği, kooperatif ortaklarının ihtiyaç duydukları girdilerin ekonomik olarak temininin amaçlandığını belirtmektedir. Kooperatiflerde kullanılan krediler genel olarak aynı kredilerdir. Ürün alımları ile kullanılan krediler arasında ciddi farklar oluşmaktadır. Bu nedenle üretilen ürünlerin tüketiciye ulaştırmada etkin bir süreç olan sözleşmeli üretim modeli yani katılım bankacılığına yönelen bir model arayışı ortaya çıkmaktadır.

Selem sözleşmesi üretim ve satış tarihlerinin farklı zamanlarda olması ve alıcı ve satıcıların belirli kurallara uyması bakımından riskler taşımaktadır. Bu riskleri aşağıdaki maddeler ile sıralayabiliriz (Arzova ve Şahin, 2019: 39-40);

- Sözleşme riski olarak ele alabileceğimiz ilk konu, malın niteliklerinin doğru olarak belirlenmesidir. Bu konuda doğacak riski ortadan kaldırmak amacıyla yapılan sözleşmeye aracılık edecek şahit niteliğinde bir uzmanın bulunması yararlı olacaktır. Devlet tarafından bu hizmetin sağlanması doğacak zararları aza indirecektir.

- Risk grubunda göstereceğimiz ikinci konu ise teslim riski olarak ortaya çıkar. Tarım ürünlerinin nitelikleri bakımından belirli risklerle karşı karşıya kalması yapılan ticaretinde riskini artırmaktadır. Selem sözleşmesinde daha önceden belirlenen bir mal rehin verilebileceği gibi, bir diğer seçenek ise sigorta sisteminin devreye girmesidir. Günümüzde Tarım Sigortaları Havuz İşletmesi A.Ş. gibi bir kurumun bu risklere karşı etkili derecede çözüm getirebileceği düşünülmektedir.
- Selem sözleşmesinde bir tarafın nakit ihtiyacı varken diğer taraf daha avantajlı konumdadır. Alıcı taraf malı peşin aldığından belirli bir tutarın altında alacaktır. Ancak bu tutarı alıcı taraf daha düşük seviyede tutmak isteyebilir. Üreticinin bu durumu kabul etmesi halinde zararı artacaktır.
- Son olarak örnek gösterebileceğimiz risk ise alıcı tarafından verilen nakit ihtiyacı, alıcıyı nakit bakımından zorlayabilir. Bu nedenle alıcı taraf yeni bir sözleşme oluşturarak satıcı konumuna gelebilir. Bir başka anlatımla alıcı üzerindeki riski tek başına almamak için aynı mal üzerinden yeni bir selem sözleşmesi yaparak satıcı olabilir. Bu risk kooperatif, katılım bankası ve çiftçi modeline benzerlik göstermektedir. Katılım bankasının malı kooperatif aracılığı ile alıp satması veya kooperatif ile yeni bir sözleşme oluşturması örnek gösterilebilir.

Tarım Kooperatiflerinin belirli şartlar altında (belli büyüklükte olmak şartıyla), bünyesinde çalışan uzmanlarla zirai ve ekonomik belirlemeler ile selem sözleşmesi oluşturmaları, üretici ortaklar ve kooperatiflerin ekonomik menfaatleri bakımından yararlı olacaktır. Lisanslı depolar bu konuda büyük rol oynamaktadır. Zamanı geldiğinde teslim edilen malın lisanslı depolarda saklanması ve gerekli üretim veya satış evresine geldiğinde işleme sokması kooperatif karını artıracaktır.

4.6.2. Kooperatiflerin Lisanslı Depoculuk Faaliyetleri

Tarımsal üretimin ve ticaretinin gelişmesinde etkili faktörlerden biri olan lisanslı depoculuk faaliyetleri son zamanlarda daha fazla gündeme gelmektedir. Türkiye’de lisanslı depoculuk faaliyetleri yaygınlaşmakla birlikte istenilen düzeyi yakalayamamıştır. Ürün borsaları ile yakından ilişkili olan lisanslı depolar kooperatiflerin etkinliklerini artırmaları bakımından oldukça önemlidir. Kooperatiflerin depoculuk faaliyetlerinin etkin işlemesi ürün borsaları içerisinde daha fazla yer almalarını sağlamaktadır. Bu edenle kooperatiflerin

üreticilerin ekonomik alanda söz sahibi olmaları için depolama oluşumlarını geliştirmeleri gerekmektedir.

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri 2014 yılında yapılan Ana sözleşme değişikliği ile faaliyet alanı genişletilmiştir. Bu değişikliğe göre kooperatifler, lisanslı depoculuk işletmesi kurabilir ya da kurulmuş bir işletmeye iştirak edebilir. Ayrıca lisanslı depolara hizmet sağlayabilmektedirler. Bu sayede TSKB'lerin ekonomi içerisindeki payının artırılması hedeflenmiştir (Başaran vd., 2015: 18).

Lisanslı depo faaliyeti gösteren kooperatif ve birliklere zeytin ve zeytinyağı üreticilerini örnek gösterebiliriz. Türkiye'de zeytin ve zeytinyağı üreticilerinin büyük bir bölümü Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerine üyedir. TSKB'ler zeytin üretiminde çiftçilere ayni ve nakdi destekler vererek ve eğitim çalışmaları sürdürerek üretimi desteklemektedirler. Zeytin alımı yapan kooperatifler depolama faaliyetleri bakımından da gelişme göstermişlerdir. Örnek olarak TARİŞ ve MARMARABİRLİK gösterilebilir. TARİŞ zeytinyağı üretiminde çiftçilere destek vermekte ve piyasa fiyatının belirlenmesinde önemli rol üstlenmektedir. Aynı zamanda ihracatçı firma konumunda olan TARİŞ zeytinyağı sıkma tesisleri, zeytinyağı rafineri ve depolama tesisine sahiptir. Bu sayede üreticilerin ürünlerini işleyerek satabilmektedir. Depolama faaliyeti yürüten bir diğer kuruluş ise MARMARABİRLİK' tir. Birliğin 70.000 ton depolama kapasitesi bulunmaktadır. Sofralık zeytin üretimi, işlenmesi ve ihracatında önemli yeri olan birlik, Lisanslı Depoculuğun Geliştirilmesi Projesi Kapsamında desteklerden faydalanmıştır. MARMARABİRLİK, 5.000 tonluk zeytinyağı deposu ve 16.000 tonluk lisanslı depo inşa etmiştir (Özkaya vd., 2010: 21-22).

4.6.3. Kooperatiflerde Pazarlama

Türkiye'de tarımsal pazarlama mekanizmaları ürün çeşitlerine göre farklılık göstermekle birlikte birden fazla kanaldan piyasaya ulaşmaktadır. Kamu kuruluşlarının da içerisinde bulunduğu bu kuruluşlara kooperatifler, meyve sebze halleri, aracı kurum ya da kişiler, özel depolar gibi birçok merkezden alım satım yapılabilmektedir. Kamu sektörü tahıl, tütün, çay, et ve benzeri ürünlerde faaliyet gösterirken, özel sektörde kooperatifler daha geniş bir ürün çeşitlerinin alım satımında yer alır. Ticaret borsalarında ise alıcı ve satıcılar bir araya gelerek arz ve talebe göre oluşan fiyatlar üzerinden tarım ürünlerinin alım satımının yapıldığı kuruluşlardır. Borsalarda işlem gören ürünler oransal olarak oldukça düşüktür. Bunun nedeni

ise üreticilerin borsa fiyatlarını düşük bulması ve kayıt dışı alım satımların yaygın olmasıdır (Albayrak vd).

Ülkemizde faaliyet gösteren Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), Fiskobirlik, Tariş gibi örgütler fiyat oluşumuna ve pazarlama kanalına yönelik faaliyetlere yön vermektedirler. Yine bu kuruluşlar Ticaret Borsalarına altyapı oluşturmaktadırlar. Fiyat oluşumunda etkin rol üstlenen bu kuruluşlar lisanslı depoculuk faaliyetleri ile ürün makbuzlarının çıkarılarak üreticilerin finansmana erişimini kolaylaştırmakta ve ürünlerin satılabilmesini sağlamaktadır. Ticaret Borsaları içerisinde etkin rol oynamaktadır. Tariş, Pamuk Satış Kooperatifi ile İzmir Ticaret borsasının en önemli pamuk tedarikinde önemli işlem hacmine sahiptir (Nardilgil, 2015: 21).

11. Kalkınma Planına göre e-ticaret alanında faaliyet gösterecek firmalara teknik bilgi ve uzmanlık konularında kamu kuruluşları tarafından destek sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca uygun bir sistem için Kalkınma Ajansları, diğer kamu kurumları, meslek odaları, ticaret odaları ve temsilciler arasında kooperatifçiliğe dayanan bir model oluşturulması amaçlanmaktadır. Son dönemlerde Ticaret Bakanlığı tarafından desteklenen DİTAP bu sisteme yakın bir hizmet sunmaktadır. Dijital Tarım Pazarı üretici ve tüketicinin dijital platformda bir araya geldiği alıcı ve satıcıların işlem yapabildiği bir sistem olarak ortaya çıkmıştır.

Kooperatifler gıda ve tarım alanında ekonomik anlamda önemli bir konuma sahiptir. Kooperatifler mallarının üretimi, işlenmesi ve pazarlanmasına kadar olan süreçte yer almaktadır. Kooperatiflerin ekonomik alanda üreticilerin ekonomik gücünün artırılması, tüketicilere ise güvenli ve uygun fiyatlı gıda ürünleri sunmasını kolaylaştıracaktır. Bu nedenle kooperatifler, markalaşma konusuna önem vermeli ve pazarlama planlarını oluşturmalarıdır (Oğuz ve Mete, 2017: 399).

Türkiye’de pazarlama konusunda başarılı marka olarak gıda alanında faaliyet gösteren kooperatiflere örnek olarak Tariş ve Marmarabirliği gösterebiliriz. Daha somut bir örnek verecek olursak güçlü bir pazarlama ağı ve marka oluşturan, Torku’yu söyleyebiliriz.

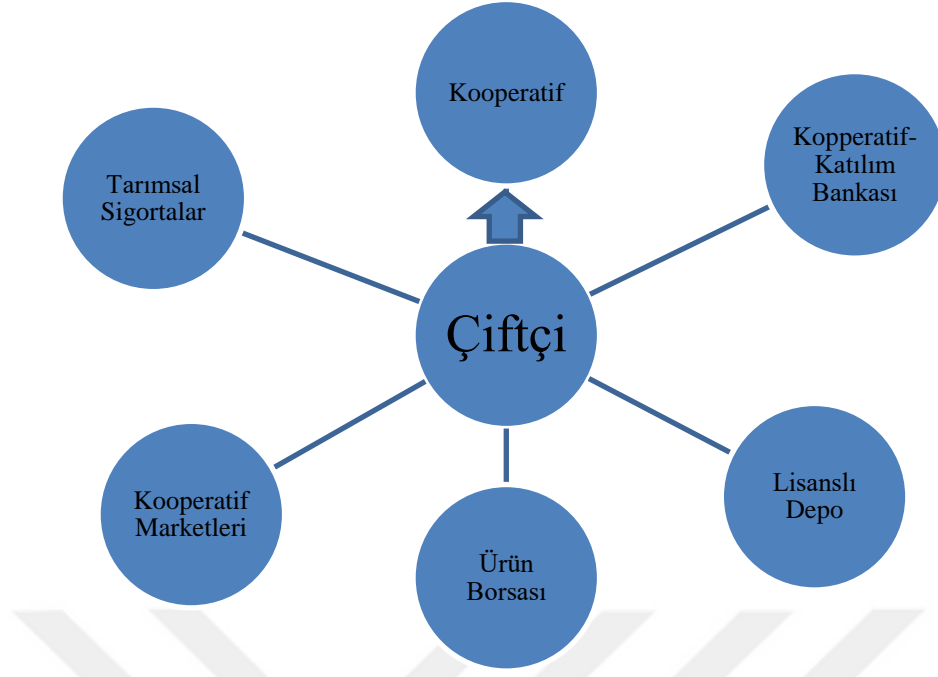
Türkiye’de perakende sektöründe yer alan tanınmış kooperatif markaları yapılan bir anket çalışmasına göre şu şekilde sıralanmıştır (Baş ve Göral, 2017: 78);

Tablo 4.10: Türkiye’de perakende sektöründe yer alan tanınmış kooperatif markaları sıralaması:

Kooperatif Markası	Tanınma Oranı(%)
Torku	%68
Marmarabirlik	%14
Fiskobirlik	%10
Tariş	%7
Diğer	%1

On Birinci Kalkınma Planını çerçevesinde 6585 Sayılı Perakende Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında kanun kapsamında perakendeciliğe yönelik düzenlemeler ile işletmeler ile üretici ve tedarikçileri arasındaki prim ve bedel talepleri düzenlenmiştir. Buna göre üretici ve tedarikçinin alacak süreleri kısaltılmıştır. Yine Kanun kapsamında dağıtım ve tedarik kooperatiflerinin kurulması, sektöre yönelik sorunlara çözümler getirilmesi planlanmıştır (SBB, 2019).

Ülkemizde üreticiler fiyatların oluşumunda etkin değildirler. Bunun nedeni pazarlama aşamamasının uzun bir yol izlemesidir. Tarım Kredi Kooperatiflerinin mevcut 480 üretici örgütlenmesi bulunmaktadır. Fakat bu örgütlerin pazarlama payı binde dört düzeyindedir. AB’de ise bu oran yüzde 50’lerdedir (SBB). Kooperatiflerin Pazar ve dağıtım paylarının artırılması hedeflenirken kooperatif sorunlarının çözüme ulaştırılması da amaçlanmıştır. Üretici örgütlerinin pazarda daha fazla pay almalarını sağlayacak tedbirlerin alınması amaçlanmıştır. Üretim ve perakende alalında kooperatiflerin daha etkin bulunması üreticilerin refah seviyesini artıracaktır.

Şekil 4.5: Kooperatiflerin Finansman Sağlamada İzlediği Yollar

Modelimizde Kooperatifler başarılı bir finansman sağlaması için belirli kuruluşlar ile ilişkilendirilmiştir. Ortak bir çalışma planı içerisinde kooperatiflerin çiftçinin üretime başlayacağı ilk andan itibaren, etkin olarak süreç içerisinde yer alması, maliyetleri azaltmanın yanı sıra üretici refahının artırılması ve daha dengeli bir gelir seviyesine sahip olmasını sağlayacak siteminin kurulması gerekmektedir. Kooperatifler ilk olarak girdilerin karşılanması için çiftçilere finansman sağlaması, çiftçi, kooperatif ve banka ilişkisini kurumsal halde işler hale getirmelidir. Finansmanın sağlanması ve üretimin yapılmasından sonraki aşama lisanslı depoculuk faaliyetleri ve ürünlerin fiyatlandırılması aşamasıdır. Bu aşamadan sonra endüstriyel üretim sağlayan kooperatifler kendi markaları ve çeşitli markalarda ürünler ortaya çıkarmalıdır. Son olarak ise üretim ve finansman aşamasında oluşan ticaret ağı geliştirilerek kooperatif marketlerine kadar ulaşmalıdır. Çiftçinin ürettiği aşamadan itibaren çeşitli aşamalardan geçen ürünler perakende sektörüne kadar ulaşmış olacaktır. Burada amaç kooperatiflerin gıda ve tarım ürünlerinin üretimi, fiyat yönetimi, pazarlanması ve satış kanallarının ortaya çıkması aşamalarında daha fazla yer alarak güçlü bir yapı ortaya koymaktır.

5. SONUÇ

Tarım insan yaşamı için temel sektör olarak var olmuştur. Tarımın ülkeler için önemini; beslenme, nüfus ve istihdam, sanayiye hammadde sağlama, milli gelir ve ödemeler dengesine katkı sağlamaya ilişkilendirebiliriz. Küreselleşme sürecinin tarımsal alana dâhil olmasıyla uluslararası tarım ve gıda şirketleri, ulusal pazarlara daha rahat girişler yapmışlardır. Bu durum küçük ve orta ölçekli işletmelerde yenilikler meydana getirmiştir. Ancak birçok tarım işletmesi rekabet şartları ve yükselen maliyetler nedeniyle üretimden uzaklaşmıştır. Enflasyon, gelir dengesizliği, dönemsel işsizlik, risk ve belirsizliğin fazla olması çiftçilerin birçoğunu diğer sektörlerde çalışmaya itmiştir.

Tarımsal üretimde sürdürülebilirliğin sağlanması için üreticilerin en çok karşılaştıkları sorun finansman ve pazarlama sorunu olarak karşımıza çıkar. Türkiye’de tarımsal finansmanın sağlanmasında günümüze kadar pek çok uygulama yer almıştır. Devlet destekleri, tarımsal proje uygulamaları, krediler, pazarlama yardımları ve hizmetler gibi birçok katkı sağlayacak finansman unsuru uygulanmıştır. Kamu tarafından sağlanan finansman unsurları; tarımsal destekler, KİT’ler, Bankalar ve diğer kamu eliyle verilen destekleri ifade eder. Özel olarak sağlanan finansman kaynaklarının başında, özel bankalar ve kooperatifler yer almaktadır. Çalışmada üzerinde durulan kooperatif faaliyetleri, tarımsal alanda gerekli ihtiyaçların karşılanması için yapılan hizmetlerden oluşur. Tarım üreticilerine altyapı sağlayan kooperatifler doğrudan ve dolaylı olarak finansman sağlar. Buradan hareketle dünyada ve ülkemizde kooperatif faaliyetleri incelenerek, kooperatifçiliğin tarımsal üretime olumlu katkılar sağladığı sonucuna varılmıştır. Gelişmiş ülkelerde modern tarım uygulamalarının yanında örgütlenme modellerinin etkili olduğu, piyasada ve fiyat oluşumunda başarılar sağlandığı görülmüştür.

Türkiye’nin uluslararası organizasyonlara üye olması, piyasada üretim ve pazarlama faaliyetlerinde belirli sınırlamalar getirmiştir. Ayrıca uluslararası anlaşmalar ve uyum politikaları devletin piyasaya müdahalesini sınırlar. Uluslararası rekabet içerisinde tarım işletmelerinin ayakta kalabilmeleri için birlikte hareket etmeleri gerekmektedir. Çiftçi örgütlenmeleri, sürdürdüğü faaliyetler ile çiftçilerin gelirlerine olumlu katkı sağlama amacı gütmektedir. Çiftçilerin kooperatif ve birlikler gibi örgütlenmelere başvurmaları ihtiyaç duydukları girdilerin sağlanması için genel kabul gören bir durumdur.

5488 Sayılı Kanuna, 2006 yılında yapılan düzenleme ile birlikte kalkınma, desteklenme stratejilerinin belirlenmesi esas alınmıştır. Kanun ile değişen bir durum ise

uluslararası taahhütlere uyum kapsamında devlet müdahalelerinin azaltılması vurgulanmıştır. Ayrıca özel sektörün tarımsal alanda etkinliğinin artması hedeflenmiştir. Uluslararası kuruluşlar, tarımsal alanda devlet desteklerini sınırlandırırken uyguladıkları tarım politikaları ile etkili sonuç alınamamıştır. Yine kanunda yer alan bir diğer uygulama, salgın hastalık durumunda, Bakanlığın önerisi ile gerekli tarımsal tedbirlerin yer alacağı bildirilmiştir. Son zamanlarda ortaya çıkan salgın hastalık dönemi, dünya genelinde gıda ihtiyacının önemini bir kez daha göstermiştir. İthalat ve İhracat faaliyetlerinin sınırlandırılması gıda pazarını da etkilemiştir. Ülkelerin tarım politikalarında öncelikli hedefin kendine yetebilecek tarımsal üretimi gerçekleştirmesi, gıda ihtiyacını karşılamak için tedbirlerin alınmasını gerekir. Türkiye’de tarım ve gıda alanında rekabet şartlarının ağırlaşması küçük üreticileri geri planda bırakmaktadır. Ürünlerin fiyatlarının belirlenmesinde üreticilerin etkinliğinin olmaması fiyat oluşumunu aracılar bırakmaktadır. Üretici örgütlenmesi olan kooperatifler fiyat oluşumunda etkinliğinin artmasının yanı sıra pazarlama faaliyetlerinde aracılık yaparak üreticilerin refahını artırmaktadır. Üretici ortaklıklarıyla oluşturulan kooperatiflerin eksik yönlerinin giderilmesi, alınacak üretim tedbirlerine yardımcı olacaktır.

Tarımsal Kooperatiflerin ortaklarına sunduğu finansman hizmetleri ve finansman sorunlarının giderilmesindeki faaliyetlerini şu şekilde belirtebiliriz;

- Çiftçilerin üretim döneminde ve diğer dönemlerde karşılaştıkları en büyük problem finansman problemidir. Çiftçilerin öz kaynaklarının yetersiz kaldığı durumlarda kredi ihtiyacının ortaya çıkması kaçınılmazdır. Kredi kaynaklarına ulaşmak, çiftçiler için zor ve karmaşık bir süreç olmaktadır. Bu nedenle ihtiyaç duyulan kredinin kooperatifler tarafından sağlanması, çiftçiler için en ulaşılabilir yoldur. Kooperatifler gübre, yem, mazot gibi aynı krediler sağlamakla birlikte nakdi ve yatırım kredileri verirler.
- Tarım işletmeleri için bir diğer problem, üretim için gerekli olan girdileri kaliteli ve uygun fiyata temin edebileceği satış noktalarına ulaşmaktır. Hayvancılık için gerekli olan çeşitli yemler, bitkisel üretim için tohum ve bitki besleme ürünleri, seracılık malzemeleri, tarımsal makineler gibi ihtiyaç duyulan üretim unsurların ucuz ve kaliteli olarak sağlanmasına aracılık yapmaktadır. Kooperatifler bu konuda tarım işletmelerine pazarlama ve satış faaliyeti sunarlar.
- Tarım işletmeleri ürettikleri ürünlerin satışını yaparken karşılaştıkları en büyük sorun fiyat konusudur. Kooperatifler bu aşamada ürün değerlendirme ile ürün fiyat ve derecesini belirlerler. Ayrıca aracılık hizmetleri yaparak belirli fiyattan alınan

ürünleri ulusal ve uluslararası pazara arz ederler. Üretilen ürünlerin pazarlama problemi kooperatifler ile ortadan kalkar.

- Tarım kooperatifleri belirli tesislerin kurulması ve ihtiyaç duyulan makine ve ekipmanların sağlanması faaliyetlerini yürüterek gerekli kaynakların sağlanmasına yardımcı olurlar. Kooperatifler maliyeti yüksek ulaşımı zor ihtiyaçların karşılanması için kiralama hizmetleri sağlar.
- Tarımsal üretimde karşılaşılan problemlerden birisi, doğal koşullardan veya çeşitli risklerden dolayı ortaya çıkan zararların ortaya çıkmasıdır. Bu risklerin azaltılması için diğer sektörlerde olduğu gibi sigorta faaliyetlerinin tarımda söz konusu olması kaçınılmazdır. Günümüzde kooperatiflerin sigorta faaliyetleri yürütmeleri çiftçileri sigorta konusunda daha duyarlı hale getirmiştir.

Yapılan çalışmada mevcut ve kurulacak tarım kooperatiflerinin amaçlarının yanı sıra izleyecekleri adımlar konusunda önerilere yer verilmiştir;

- Ürünlerin üretim aşamasında ihtiyaç duydukları girdiler (tohum, fide, araç-gereç, makine, endüstriyel tarım ürünleri, toprak alımı) ve bu ihtiyaçları karşılayacak finansal destek için başvuracağı kurumların var olması gerekmektedir. Bu kurumlar çiftçilerin bir araya gelerek ortağı oldukları kooperatifler olabilmekte birlikte kooperatiflerin bağlı çalıştığı banka gibi kurumlar olabilir.
- Ürünlerin hammadde olarak alınması bakımından tarım satış kooperatiflerinin oluşturulması, bu konuda pay sahibi olan merkez kooperatiflerin güçlendirilmesiyle oluşacak ve üretime yön verici bir alım satım işleminin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.
- Kooperatiflerin belirli bir işlem hacmine ulaşması ile birlikte lisanslı depoların ihtiyaç dâhilinde belirlenen bölgelerde kurulması ve mevcut depoların gelişimi üzerinde çalışmalar yapılması gerekir. Türkiye’de kooperatiflerin bünyesinde bulunan depolar belirli ürünler ile sınırlı kalmaktadır. Depoculuk faaliyetlerinin bu bağlamda ürün çeşitliliği ve ihtiyaca göre oluşturulması, mevsimsel fiyat dalgalanmalarını ve ürünler üzerinde yapılacak adaletsiz fiyat artırımını engelleyecektir.
- Ürünlerin lisanslı depolarda işlem görmesi ile belirli kalitelere ayrılarak tescil görmesi, ürün borsalarında ürünlerin değerlendirilmesini kolaylaştıracaktır. Ürünlerin üretim aşamasına geçerken lisanslı depolardan çıkışının yapılması

üretilecek ürünlerin hammadde kalitesini ve bilgilerini şeffaf bir şekilde ortaya koyarak gıda güvenliğine de katkıda bulunması beklenecektir.

- Günümüzde birçok tarım kooperatifi kendi üretim kanalını oluşturmuş ve kendi markası ile satış yapacak büyüklüklere ulaşmıştır. Kooperatifler için kendi markaları adı altında üretim yapmaları ortakları olan çiftçilerin ürünlerinin değer kaybetmesini en aza indirecektir. Bu ürünlerin üretimi esnasında ortaya çıkacak işgücü, hammadde gibi unsurlara ihtiyaç duyulması üretim hacmini artırarak ekonomiye olumlu katkıda bulunacaktır.
- Günümüzde kooperatif ürünlerinin marketlerde satışının yapılması günden güne artarak ilerlemektedir. Üretim hacminin yeterli büyüklükte olması kooperatifin satış kanalının da büyüklüğünü etkileyecektir. Ancak güçlü bir satış departmanı kurulması bu konuda önemlidir. Türkiye’de büyük marketler içerisinde kooperatif markalı ürünlerin satışının yapılması kooperatifin başarısını göstermektedir. Son olarak kurulan kooperatif marketleri ise bu konuya farklı bir boyut kazandırarak kendi satış mekanizmasını oluşturmuştur. Satılan ürünlerin sadece kooperatif markası olarak değil farklı birçok üretici örgütlerinin ürünlerinin de yer almasını sağlayarak üreticiler için üretim ve satış arasındaki fiyat kaybını en aza indirecek bir sisteme ulaştıracaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, M.** (2003). Fiyat Desteğinden Doğrudan Desteğe: Dünya Tarımsal Destekleme Politikalarında Yeni Yönelimler.
- Afşar, A.** (2007). Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (36), 188-198.
- Akdağ, M.** (2018). Tımar Rejiminin Bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3(4).
- Akkahve, D.** (2004). Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP). *KEAS*, 3, 9-15.
- Aktaş, E., Altıok, M., Songur, M.** (2015). Farklı Ülkelerdeki Tarımsal Destekleme Politikalarının Tarımsal Üretim Üzerine Etkisinin Karşılaştırmalı Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 55-74.
- Arslan, Y.** (2003). Köylere Hizmet Götürme Birlikleri, Problemleri ve Çözüm Önerileri. *Türk İdare Dergisi*.
- Arslanbey, S.** (2011). *Bankacılık sektörü ve tarım kredileri: Türkiye'de tarımın finansmanı ve TC Ziraat Bankası AŞ'nin rolü* (Master's thesis), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, M., & İsmet, Boz** (2005), Doğrudan Gelir Desteğinin Tarımsal Amaçlı Kullanımını Etkileyen Faktörler, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 11(1 ve 2), 61-70.
- Ataseven, Y.** (2016). Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları: Genel Bakış Ve Güncel Değerlendirmeler.
- Atik, V. T.** (2014). *Tekirdağ İlindeki Tarım Kredi Kooperatiflerinin Genel Yapısı, Sorunları ve Bölgedeki Tarımsal Girdi Kullanımındaki Payı*. (Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Atmaca, Y., & Sağır, H.** (2017). Avrupa Birliği bölgesel politikası ve Türkiye: kalkınma ajansları bağlamında bir analiz. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 67-88.

- Ay, İ. C.** (2012). II. Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri: 1946 İvedili Sanayi Planı Ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın Karşılaştırmalı Analizi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(1), 147.
- Aydın, R. ve Atılğan Yaşa, A.** (2019). Türkiye’de Tarım Kredi Kooperatiflerinin Mali Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 352-368.
- Aydoğan, E.** (2017). Sosyal Ekonomi Ağları: Küresel Değişim İçin İşbirliği Social Economy Networks: Cooperation For Global Change.
- Aysu, A.** (2001). *Türkiye’de Tarım politikaları*, Özgün Yayınevi, İstanbul.
- Aysu, A.** (2019). *Kooperatifler*, Yeni İnsan Yayınevi İstanbul.
- Aytüre, S.** (2014). Avrupa Birliği’nde Tarımsal Pazarlamada Kooperatiflerin Rolü ve Tarım Ürünleri Promosyon Programının Türkiye’de Uygulanabilirliği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 49,(2): 20-30.
- Aytüre, S. ve Acar, M.** (2018). Türkiye’de Tarım ve 1980’lerde Tarımsal Dönüşüme Yön verenler. Literatürk, İstanbul.
- Babacan, A.** (2000). Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi.
- Balcı, M. ve Karadeniz, Y.** (2018). 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Dönem Siyasetine Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 271-279.
- Barış, Ö.** (2007). *Türkiye’de ve Avrupa Birliği ülkelerinde risk yönetimi ve tarım sigortalarının AB’ne uyumu açısından değerlendirilmesi*. (Master's thesis). Namık Kemal Üniversitesi.
- Bastı, E.** (2013). Türkiye’de Şirketler Kesiminin Doğrudan Finansman Yoluyla Kaynak Sağlaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013 (30), 185-194.
- Baş, M., ve Göral, S.** (2018). Tüketicilerin Perakende Markalarına Bakışı: Kooperatif Marka Örneği. *Third Sector Social Economic Review*, 53(3), 852.

Başar, H. (1983). *Türkiye’de ve Dünya’da Kooperatif Kuruluşların Sosyo- Ekonomik Yapısı*. Uludağ Üniversitesi Basımevi, Uludağ Üniversitesi Yayınları Yayın No: 3- 020- 0066, Bursa.

Başaran, H., Birinci, S., Şener, H. B., Özçağla, A., & Zeyrek, A. E. (2015). Yerel Dayanışmadan Büyük İşletmelere (Yüzyıllık Geçmişle Tarım Satış Kooperatifleri). *Tebliğ (Basılmamış)*, 21.

Batmaz, Ş. E. (2004). XY- XVI. Yüzyıl Sancak Kanunnamelerine Göre Osmanlı Devletinde Tahıl Üretimi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* s.36

Bayaner, A. (2014). *Türkiye Tarımı Gelişmeler ve Beklentiler*, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Baytal, Y. (2007). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 10(40), 545-567.

Biber, A. Emre (2016). Tarımda Kapitalist Gelişimin Türkiye Tarımına ve Dış Ticaretine Etkisi. *Saarbrücken/ Germany: Lap Lambert Academic Publishing*.

Can, M. F., & Sakarya, E. (2012). Dünya ve Türkiye’de Tarım ve Hayvancılık Kooperatiflerinin Tarihsel Gelişimi. *İktisadi Önemi ve Mevcut Durumu, Vet Hekim Dergisi* 83(1): 27-36

COGECA. *Avrupa Tarım Kooperatifleri- Temel Konular ve Eğilimler*. Brüksel, 2010

Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. *Tarım Sigortaları Kanunu*. [Erişim: 02.05.2020, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5363&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>]

Çatal, M. F. (2012). Tarım Sektörünün Geliştirilmesinde Vadeli İşlem Ve Opsiyon Borsası. *Alinteri Journal of Agriculture Science*, 13 (2), 1-8.

Çelik, A. (2019). *Tarımın finansmanı, özel banka uygulamaları ve Denizbank örneği*. (Master's thesis) Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ.

Çelik, F. Gap Organik Tarım Kümesi’nin Bölgesel Kalkınmaya Etkisinin Değerlendirilmesi. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 220-242.

Çetin, B. (2013). *Uygulamalı Tarım Ekonomisi*. Nobel Yayıncılık, Ankara, 1. Basım

Çetin, B. (2014). *Tarımsal Finansman*. Ankara, 1. Basım

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. *İstihdamın Sektörel Dağılımı*. [Erişim: 12.01.2020. <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/istihdamin-sektorel-dagilimi-i-85697#:~:text=2017%20y%C4%B1%C4%B1nda%2C%20istihdam%C4%B1n%20sekt%C3%B6rel%20da%C4%9F%C4%B1m%C4%B1na,hizmetler%20%73%2C3%20olmu%C5%9Ftur9>]

Çıkm, A. (1990). *Tarımsal Kooperatif İşletmeciliği*. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bornova, İzmir.

Çiftçi, S., & Atıcı, C. (2018). Dünya Ticaret Örgütü Reformları ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Tarımsal İhracatlarına Etkisi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 24(1), 11-20.

Çingi, S. (1987). Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Finansman. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1-2).

Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği (2014). *Kuruluş Belgesi*. [Erişim Tarihi: 05.09.2020, <http://www.dsymb.org.tr/il-birligi-kurulus-belgesi>]

Darıcı, B. (2008). *Türk tarım politikasının Avrupa Birliği ortak tarım politikası kriterlerine uyumu ve Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde Türk tarımında yaşanabilecek sorunlar*. (Doctoral dissertation). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Demirbaş, N. (2019). İyi Tarım Uygulamaları ile meyve bahçelerinde ortaya çıkan üretim, hasat ve hasat sonrası kayıpları azaltılabilir mi. *XI. IBANESS Kongreler Serisi, Tekirdağ, Türkiye*, 9-10.

Dernek, Z. (2006). *Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği*. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Derneka, Z. (2006). Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler. *Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-12.

Die Genossenschaften (Alman Kooperatifleri Federasyonu). [Erişim: 09.11.2019, <https://www.dgrv.de/en/aboutus.html>]

Dinler, Z. (1996). *Tarım Ekonomisi IV*. Basım, Ekin Yayınları, Ankara.

Dinler, Z. (2014). *Tarım Ekonomisi*, Ekin Yayıncılık 7. Baskı.

Direk, M. (2012). *Tarım tarihi ve Deontoloji*, Eğitim Yayınevi.

Doğan, S. (2002). “Dünya Tarım Ürünleri Ticaretinin Liberalleşmesine Yönelik Düzenlemelerin Türk Tarımına Yansımaları”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7).

Doğan, Z., Arslan, S., ve Berkman, A. (2015). Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi Ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış, *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 29-41.

Doğançay, M. (2016). Neoliberal Kuram Bağlamında Turgut Özal ve 24 Ocak Kararları. *Turgut Özal*, 150.

Duman, Ö. (2008). Atatürk Döneminde Romanya’dan Türk göçleri (1923-1938). *Bilig Dergisi*, (45).

Duran, B. (1991). *Türkiye Tarım Tarihi (1870-1914) (Uygulanan Tarım Politikaları ve Tarımdaki Gelişmeler)*. Kırkambar Yayınevi, Malatya

Emeksiz, F., Albayrak, M., Güneş, E., Özçelik, A., Özer, O. O., ve Taşdan, K., Türkiye’de Tarımsal Ürünlerin Pazarlama Kanalları Ve Araçlarının Değerlendirilmesi.

Erdal, G., Erdal, H., ve Gürkan, M. (2013). Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Desteklerin Üretici Açısından Değerlendirilmesi (Kahramanmaraş ili örneği). *International Journal of Social and Economic Sciences (IJSES) E-ISSN: 2667-4904*, 3(2), 92-98.

Erol, E. (2015). Türkiye Tarımsal Dış Ticaretinin Yapısal Analizi ve AB Sürecinin Etkileri. AB Uzmanlık Tezi, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.

Ersoy, M. & Özsoy, Ş. (2017). Tarım Finansmanının Kalkınmadaki Rolü ve Önemi Bir Model Önerisi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(47) ss: 1-14.

Ersoy, M. E. (2006). *Tarım sektörünün finansmanında finansal kiralama uygulamaları ve faaliyet kiralamasının uygulanabilirliği üzerine bir değerlendirme*. (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).

Evcim, H. Ü. ve Ulusoy, E. (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı ve Tarım Kanunu Çerçevesinde Tarımsal Mekanizasyona Bakış. *Tarım Makinaları Bilimi Dergisi*, 2(1), 1-12.

Finansal Kurumlar Birliği. (2017). *Finansal Kiralama Sektörü Özet Raporu*. [Erişim: 10.08.2020, https://www.fkb.org.tr/Sites/1/upload/files/31122017_FinansalKiralama_Sektor_Raporu-1606.pdf]

Finansal Kurumlar Birliği. 30.06.2017 *Finansal Kiralama Sektörü İşlemleri Özet Raporu*. [Erişim: 04.05.2020: https://www.fkb.org.tr/Sites/1/upload/files/30062017_FinansalKiralama_Sektor_Raporu-1561.pdf]

Gaytancıoğlu, O. (2009). *Türkiye’de ve Dünya’da Tarımsal Destekleme Politikası*, İstanbul Ticaret Odası.

Geray, C. (2014). *Kooperatifçilik*. Nika Yayınevi.

Gülçubuk, B., Köksal, Ö., Ataseven, Y., Umut, Gül., & Mustafa, Kan. (2015). Kırsal kalkınma desteklerinin ulusal düzeyde etkileri: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) projelerinin incelenmesi. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 32-41.

Güloğlu, T, & Korkmaz, A. (2011). Kooperatifçilik İlkeleri, Küreselleşme Ve Kooperatifçilikte Yeni Eğilimler. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 55 (1) , 811-831.

Gültekin, S. (2012). Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği Ve Türkiye'nin Tarım Politikaları: Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *International Journal Of Economic & Administrative Studies*, 5(9).

Gümrük ve Ticaret bakanlığı (2013). *Gelişmiş Ülkelerde Kooperatifçilik Uygulamaları*. [Erişim: 22.01.2020, <http://koop.gtb.gov.tr/data/53f446f5f2937070ec108368/GUKU-SON.pdf>]

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü (2017). Zeytin ve Zeytinyağı Raporu. [Erişim: 05.06.2020, <http://koop.gtb.gov.tr/data/5ad06f17ddee7dd8b423eb2e/2017%20Zeytinya%C4%9F%C4%B1%20Raporu.pdf>]

Gümüş, S. (2018). Pazarlama İletişimi Bağlamında Markanın Tescili Sonrası Konumu: Eti, Ülker ve Torku Örnekleri. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 2(3), 183-195.

Günay, E., Türkmen, S., Özbek, S. (2018). İktisadi Düşünce Üzerinde Doğa Bilimlerinin Etkisi, Klasik Fiziğin İktisadi Alana İlk Uyarlaması: Fیزیokrasi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 41-66.

Gündüz, A. Y. (2018). Kalkınmada Girişimciliğin Önemi Ve Kadın Girişimciliği.

Güneş, B. (2009). Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşmasının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Bir Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 123-170.

Güneş, Erdoğan ve Halil, Fidan (1996). Leasing, Factoring, Risk Sermayesi Ve Gelecek Piyasa İşlemlerinin Tarımsal İşletmelerin Finansmanı Açısından Önemi. Türkiye 2. Tarım Ekonomisi Kongresi 4-6 Eylül 1996, Adana.

Güngör, M. (2006). Türkiye’de tarım sigortası uygulamaları ve devlet destekli tarım sigortası.

Güreşçi, E. (2014). *Kırsal Göç Ve Toplum Üzerine Köşede Kalan Yazılar*. Semerci Yayınları, İstanbul.

Gürler, M. (1999). *Vadeli işlemler borsasının Türk tarım sektöründe belli başlı ürünlerde uygulanabilirliği*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Halkbankkobi, .Halkbank’tan Tarım Sektörüne Destek”, [Erişim Tarihi: 25.04.2020, <https://www.halkbankkobi.com.tr/channels/KOBI-lere-Ozel/KOBI-Destek-Paketleri/Tarim-Destek-Paketi/270>]

İbrahim, İnci. Atatürk’ün Direktif Ve Tavsiyeleri Işığında Türk Tarımındaki Gelişmeler (1923-1938).

İnan, H. (2008). *Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın no:2008-73, İstanbul.

İnan, İ. H., & Başaran, B. (2004). Türkiye’de Tarım Kooperatifleri İle Diğer Üretici Örgütlerinin Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Değerlendirilmesi. Türkiye IV Tarım Ekonomisi Kongresi.

İnce, E. (2006). Köylüyü Topraklandırma Kanununun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri.

International Cooperative Alliance. *About*, [Erişim: 19.04.2020, <https://www.ica.coop/en/about-us/international-cooperative-alliance>]

Kalaycı, İ. (2012). *Türkiye Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları (1923-2023): Sürdürülebilir Tarımsal Biyoekonomi Ekseninde Uygulanabilir Öneriler*. İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kandemir, F. (2010). *Dünya ve Türkiye’de Tarımın Finansmanı, T.C. Ziraat Bankası’nın Türkiye Tarımının Finansmanındaki Rolü*. (Yüksek Lisans Tezi) Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Karaca, N. (2003). GATT’ tan Dünya Ticaret Örgütü’ne. *Maliye Dergisi*, 144, 84-99.

Karakaya, S. (2013). *Türkiye’de Tarımı Desteklemede Doğrudan Gelir Desteği Uygulamasının Etkinliği*, (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.

Karasioğlu, F. (2001). İşletme Kaynaklarının Etkin Kullanılması Açısından Finansal Kiralama ve Muhasebe Uygulaması. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1 (3), 7-20.

Kartal, Z. (2015). GATT Ve Uruguay-Raunt: Gelişmekte Olan Ülkelerin Dünya Ticaretindeki Yapısal Bağımlılıklarının Artması.

Kavcıoğlu, Ş. (2019). Dünyada ve Ülkemizde “Factoring” Uygulamaları-Tedarik Zinciri Finansmanında “Factoring”in Rolü”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8 (3) , 67-90.

Kaya, N., & Çiftçi, N. (2017). Sulama Birliklerinin Tarımsal Sulama İşletmeciliğindeki Rolü, Konya-Çumra Sulama Birliği Örneği. *Bahri Dadaş Bitkisel Araştırma Dergisi*, 45-57, Konya.

Kazancı, M. (2010). *Tarımsal işletmelerin finansmanı ve Türkiye örneği*, (Yüksek Lisans Tezi). Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kepek, Y. ve Yentürk, N. (2004). Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitapevi 16. Basım, İstanbul.

Keskin Köylü, M. (2017). Kooperatiflerin Finansal Sorunları ve Finansal Yöntemi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*.

Kılıç, Y. (2017). Öz kaynak İle Finansman.

Kıymaz, T. (2000). *Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de temel ürünlerde (hububat, şeker ve süt) uygulanan tarımsal destekleme politikaları ve bunların ham madde temini açısından gıda sanayiine etkileri*, Devlet Planlama Teşkilatı.

Koçtürk, O. M. (2009). Cumhuriyet Döneminde Hükümetlerin Ve Siyasi Partilerin Tarım Ve Çiftçi Örgütlenmesine Yaklaşımları. *Turkish Journal Of Agricultural Economics*, 15.

Korkmaz, A. (2000), “Kooperatif İşletmelerde Bütünleşme Hareketleri ve Stratejileri”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (43-44).

Korkmaz, V. (2015). *Tarım ürünlerini destekleme politikaları: Türkiye ve AB karşılaştırması*. (Master's thesis). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KOSGEB. *Tarım ve Hayvancılık Kredisi Destek Programları*. [Erişim: 12.01.2020. <https://www.kosgebkredi.net/kosgeb-ciftci-destegi/>]

Köroğlu, S. (2003). *Avrupa Birliğinde ve Türkiye'de tarımsal örgütlenme*. AT Uzmanlık Tezi, Ankara.

Kutlu, Ö., Sevinç, İ., ve Kahraman, S. (2018). Türkiye'de Kalkınma Planları Çerçevesinde Avrupa Birliği Katılım Sürecinin Değerlendirilmesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(34), 29-40.

Memiş, S., & Keskin, D. (2015). Tarımsal Mamullerde Lisanslı Depoculuk Sisteminin Rolü (The Role Of The Licensed Warehousing System In Agricultural Products). *Yönetim Ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 619-633.

Metintaş, M. Y., ve Kayıran, M. (2016). 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi. *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 23(1).

Mülayim, Z. Y. (2003). *Kooperatifçilik*. Yetkin Yayınları, Ankara.

Nadirgil, O. (2015). *Avrupa Birliği Ve Türkiye'deki Ticari Ürün Borsaları Ve Karşılaştırmalı Analizi*, AB Uzmanlık, Tezi.

Oğuz, C., ve Bayramoğlu, Z. (2018). *Tarım Ekonomisi Kitabı*. Atlas Kitapevi, 3. Baskı.

Oğuz, H., ve Mete, O. (2017). Kooperatiflerde Markalaşma Ve Tüketici-Kooperatif Ürünleri İlişkisi: Torku Örneği (Branding In Cooperatives And Relationship Between Consumer-Coopeative Products: Torku Case).

Ökten, Ş., ve Çeken, H. (2008). GAP Projesi'nin Türkiye'nin Kırsal Kalkınma Politikaları İçindeki Yeri ve Önemi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 14(1 ve 2), 13-22.

Öz, M. (2000). Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler, Osmanlılarda Bilgi ve İstatistik. DİE Yayınları, Ankara.

Özalp, B., & Ören, M. N. (2014). Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması Çerçevesinde İleri Tarım Müzakerelerindeki Gelişmeler Ve Türkiye Tarımı Üzerine Etkileri. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 20(1 ve 2), 29-39.

Özçelik, Ö., & Tuncer, G. (2007). Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları.

Özdemir, G. (2016). *Kooperatifçilik*. Nobel Yayıncılık, Ankara, 1. Basım

Özgüven, A. (1977). *Tarım Ekonomisi ve Tarım Politikası*. Bursa Uludağ Üniversitesi.

Özkan, H. (2012). *Katılım Bankacılığının Klasik Bankalarla Karşılaştırılması ve Muhasebe Uygulamaları*. (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi.

Özkaya, M. T., Tunaloğlu, R., Eken, Ş., Ulaş, M., Tan, M., Danacı, A., N., İnan ve Tibet, Ü. (2010). Türkiye zeytinciliğinin sorunları ve çözüm önerileri. *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi*, 11-15.

Özlük, D. (2018). GATT Ve Dünya Ticaret Örgütü'nün Uluslararası Politik Ekonomideki Rolü. *Electronic Turkish Studies*, 13(7).

Özsoylu, A. F. (2017). "Endüstri 4.0.". *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 41-64.

Öztürk, S., & Yıldırım, F. (2009). Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Çöküşü Ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları.

Öztürk, Şinasi, Fethi, Nas, ve Ergün, İçöz (2008). 24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 15-32.

Pamuk, Ş. (2014). Türkiye'de Tarım Ve İktisadi Gelişme. *Mülkiye*, 33(262), 63-76.

Rehber, E, Çetin, B. (1998). Tarım Ekonomisi. Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı.

Rehber, E. (2006). Tarımda Endüstrileşme ve Küreselleşme. *İktisat Dergisi*, 477, 20-25.

Sayın, B., & Sayın, C. (2004). Türkiye'de Tarımsal Üretici Örgütlenmesi, Avrupa Birliğine Uyum Hazırlıkları ve Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu. *Türkiye VI. Tarım ekonomisi kongresi*, 16-18.

Selimler, H, Taş, C. (2019). Finansman, Faktoring ve Leasing Şirketlerinin Kredi Yönetim Performansının Topsıs Yöntemi İle Değerlendirilmesi: (2015 – 2018). *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (3), 286-306. DOI: 10.29106/fesa.595430.

Sema, G. (2001). GAP Alanında 3083 Sayılı Yasanın Uygulanması ve Sonuçları.

Sezal, L. (2017). Türkiye'de Lisanslı Depoculuk Sistemi Ve Sağlanan Devlet Teşvikleri. *Journal Of International Social Research*, 10(52).

Susam, N., ve Bakkal, U. (2008). Türkiye’de Tarım Politikalarındaki Dönüşümün Kamu Bütçesi Ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 327-357.

Sümer, G., ve Polat, Y. (2016). Dünyada Tarım Sigortaları Uygulamaları ve Tarsim. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 236.

Şahin, A. vd. (2013). Türkiye’de Kalkınma Kooperatiflerinde; Ortak-Kooperatif İlişkileri. *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, 16(2).

Şekerbank, Aile Çiftçiliği. [Erişim:25.04.2020
<https://www.sekerbank.com.tr/aileciftciligi/index.html>]

Şener, S. (2005). Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 139-146.

Şıklar, İ. (2007). *Finansal ekonomi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

T. C. Resmi Gazete. *Gelir Vergisi Kanunu*. 6 Ocak 1961. Sayı: 10700, Cilt 1.

T. C. Resmi Gazete. *Mahalli İdare Birlikleri Kanunu*. 26 Mayıs 2005. s.5355 Beşinci Bölüm.

T. C. Resmi Gazete. *Tarım Kanunu*, 18 Nisan 2006. s.5488.

T.C. Anayasası. [Erişim: 13.03.2020 https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (1995). *Yedinci Kalkınma Planı*. [Erişim: 18.04.2020, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yedinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1996-2000%E2%80%8B.pdf>]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. [Erişim: 20.04.2020, <https://www.sbb.gov.tr/wp->

[content/uploads/2018/11/Sekizinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2001-2005.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Sekizinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2001-2005.pdf)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *11. Kalkınma Planı 6865.* [Erişim: 14.09.2020, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/ON_BIRINCI_KALKINMA-PLANI_2019-2023.pdf]

Tan, S., & Karaönder, İ. (2013). Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme Politikalarının ve Mevzuatının İrdelenmesi: Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Örneği. *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi 1(1):* 87-94

Tan, S., Kumuk, T., Savran, F., ve Everest, B. (2010). “Türkiye’de 2000 Yılı Sonrası Uygulanan Tarım Politikaları: Tarım Reformu Uygulama Projesi–ARIP”, *Türkiye IX. Tarım Ekonomi Kongresi, Şanlıurfa.*

Tarım Kredi Birlik Tarım Ürünleri A.Ş. (2019). *Faaliyet Raporu.* [Erişim: 20.09.2020, https://www.tarimkredibirlik.com.tr/uploads/_article/bagimsiz-denetim-ve-faatliyet-raporu.pdf]

Tarım Kredi Holding (2020), *Kurumsal,* [Erişim: 30.11.2020, <https://www.tkholding.com.tr/kurumsal/tarim-kredi-kooperatifleri/>]

Tarım ve Orman Bakanlığı. Gayrisafı Yurtiçi Hasıla’da Zincirlenmiş Hacim Olarak Tarım ve Türkiye. [Erişim: 12.04.2020, <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/GSYH>]

Tarım Ve Orman Bakanlığı. *Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Ana Sözleşmesi.* [Erişim: 20.06.2020, <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Link/24/Kooperatif-Ana-Sozlesmeleri>]

Tariş Zeytin Zeytinyağı Ticaret A.Ş. 2019 yılı Faaliyet Raporu, [Erişim: 28.09.2020, <https://spk.gov.tr/SiteApps/Sirket/FinansalRaporDosya/362>]

TARSİM. *Kurumsal Tarihçe.* [Erişim: 02.05.2020, https://web.tarsim.gov.tr/havuz/subPage?_key =0C006981E0842E8D6235913E60C5E9678606297AW1S47ONHBMHIRDKYD416062015]

Taşkın, K. (2009). *Türk Tarımında Destekleme Ödemelerinin Transfer Etkinliği.* T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara.

Taşkıran, R., ve Özüdoğru, H. (2010). Türkiye'de Tarımsal Kredi Uygulamaları. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 150-163.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C: 20, 1937: 4- 1 Kasım 1937 Millet Meclisi Tutanak Dergisi D. V, C. 20, Sa. 3.

Tekelioğlu, Y. (2010). Toprak Reformu ve Türkiye Uygulamaları. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 10(19), 43-80.

Tektaş, N. S. (2008). *Lisanslı depoculuğun Türkiye tarım ürünleri piyasalarına olası etkileri: Trakya bölgesi örneği* (Master's thesis). Namık Kemal Üniversitesi.

Terin, M. vd. (2014). Türkiye’de Tarımsal Üretim ile Tarımsal Kredi Kullanımı Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*: 67-72.

Tokgöz, E. (1995). *Türkiye'nin iktisadi gelişme tarihi*. Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Torun, İ. (2003). Endüstri Toplumu’nun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi Ve Sina-i Faktörler.

Tulgar, D. (2008). *Türkiye'de tarıma finansman sağlayan kuruluşlar ve tarıma katkıları* (Master's thesis). Namık Kemal Üniversitesi.

Turan, A. (2000). Tarım Sanayi Entegrasyonunda Kooperatiflerin Rolü ve Önemi. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Tekirdağ.

Turan, N. (2005). Üretken Bir İstihdam Yaratılmasında Kooperatif İşletmelerin Potansiyel Katkıları. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 99-111.

Türkiye Belediyeler Birliği. *Mahalli İdare Birlikleri*. [Erişim: 14.05.2020, <https://www.tbb.gov.tr/belediyelerimiz/mahalli-idare-birlikleri/>]

Türkiye İstatistik Kurumu. *Sektörel İstihdam 2018-2020*. [Erişim 14.01.2020, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ekim-2020-37485>]

Türkiye Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu. Kırsal Kalkınma Dergisi. [Erişim: 09.01.2021, https://www.tkd.gov.tr/Content/File/Yayin/Dergi/Tkd_kirsal-kalkinma-sayi-20132346515242706315.pdf]

Türkiye Sulama Kooperatifleri Merkez Birliği. *Hakkımızda*. [Erişim Tarihi: 15.04.2020, <http://tuskoopbir.org/hakkimizda/>]

Türkiye Tarım Kredi Kooperatifi. *2018 Faaliyet Raporu*. [Erişim: 30.06.2020, https://www.spk.gov.tr/SiteApps/Sirket/_FinansalRaporDosya/362]

Türkiye Ziraat Odaları Birliği. *Zirai ve İktisadi Rapor (2007-2010)*. [Erişim: 20.04.2020, <https://www.tzob.org.tr/zirai-iktisadi-raporlar>].

Türkiye Ziraat Odaları Birliği. *Zirai ve İktisadi Rapor (2015-2018)*. [Erişim: 25.04.2020, <https://www.tzob.org.tr/File/Download?guid=b2954740-3d4b-4c77-b375-ba301b775f46.pdf&category=file&name=>]

Tüzün Rad, S., ve Aydoğdu, C. (2019). Tarımsal Finansman Mersin İlinde Tarımsal Kredi Kullanımı. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 58–67.

Ulyol, O. (2008). Girişimcilikte Alternatif Bir Finansman Modeli Olarak Melek Finansman Yöntemi.

Uzunoğlu, S., Alkin, K., Gürlesel, F., Civelek, U. (2000). Tarım Kesiminde Yeniden Yapılanma. İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2000-52.

Ülev, S. vd. (2018). Katılım Finansmanında Yaklaşımlar, TKBB Yayınları No:8, İstanbul.

Vural, H. (2014). Tarım Kesiminin Örgütlenmesinde Kooperatiflerin Önemi. Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bölümü, Bursa, Tarım Ekonomisi Kongresi.

Yalçınkaya, N., Yalçınkaya, H., & Çılbant, C. (2006). Avrupa Birliği'ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi. Yönetim ve Ekonomi, cilt 13, sayı:2, Manisa.

Yantur, P. (2019). Kalkınma Planları ve Yasal Çerçeve Kapsamında Kadın İşgücü: Türkiye Örneği. *Lectio Socialis*, 3(1), 9-20.

Yapar, S. (2005). Türkiye'de Tarımsal Ekonomi ve “Desteklememe” Politikasının Bir Aracı Olarak Doğrudan Gelir Desteği Sistemi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2005(2), 21-37.

Yavuz, F. (2005). Türkiye’de Tarım. *Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayınları*, Ankara, 1-252.

Yercan, M. (2007). Türkiye ve Avrupa Birliğinde Tarımın Örgütlenme Deseni ve Tarımsal Kooperatifler. *Tarım Ekonomisi Dergisi*; 13(1): 19-29.

Yiğit, A. A. (2012). Türkiye’nin tarıma dayalı sanayi politikası (1923-1938). *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2), 315-326.

Yiğit, A. A. (2019). Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ve Pilot İl Olarak Urfa’da Uygulanması (1973-1978). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(242), 35-48.

Yumuşak, İ. G. (2015). Tarım Ekonomisi, Anadolu Üniversitesi.

Yurtoğlu, İ. (2015). *Ürün senedinin tarım sektörünün finansmanındaki rolü.* (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Zadil, E. (2011), “Kooperatifçilik ve Raiffeisen”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (20), 115-150.

Ziraat Bankası. 2018 Faaliyet Raporu. [Erişim: 20.04.2020, <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/yatirimci-iliskileri-ZB/finansal-bilgiler/Documents/faaliyet-raporu-2018.pdf>,]

Ziraat Bankası. Bankamız Tarihçesi. [Erişim: 19.04.2020, <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/bankamiz/hakkimizda/bankamiz-tarihcesi>]

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Ömer Melih ÜNEY

Doğum Yeri ve Tarihi: 31.08.1993/ Eskişehir

Eğitim Bilgileri

İlk ve Orta Öğretim Eğitimi: Kırka Mehmet Akif Ersoy İlköğretim Okulu- Eskişehir
Atatürk İlköğretim Okulu

Lise Eğitimi: Eskişehir Odunpazarı Yunus Emre Lisesi

Üniversite Eğitimi: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/ Maliye- Anadolu Üniversitesi İşletme
Fakültesi/ İşletme

Yüksek Lisans Eğitimi: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi/ İktisat- YL Tezli

İş Deneyimleri

- Eskişehir Otokoç Otomotiv- Stajyer
- Migros Ticaret A.Ş.- Reyon Görevlisi

Sertifikalar

- Anadolu Üniversitesi Kooperatifçilik Sertifikası

İletişim Bilgileri

omermelihuney@hotmail.com / omermelihuney@gmail.com

ORCID Numarası: 0000-0001-6953-4930